Kollár József – Kollárné Déri Krisztina

Vízen járni

Magyar Coachszövetség KA

Kollár József – Kollárné Déri Krisztina

Vízen járni

A válságkezelés filozófiája

Mentofaktúra Kiadó, 2009

© Kollár József és Kollárné Déri Krisztina
© Mentofaktúra Kiadó, 2009

A kötetet kiadja a Magyar Coachszövetség KA

Tördelés és nyomdai munkák:
mondAt Kft. ▪ Budapest
www.mondat.hu

Tartalom

Szép múlt vár ránk 7
A gyenge ontológia erőssége 28
Tarantino-módszer 44
Gogol holonikus köpenye 59
A prousti gyenge ontológia 76
Az ontológiai coaching fázisai 87
A coaching mint a *Mcsvejkesítés* gyakorlata 101
Ontológia-alapú mediáció 126
A császár új ruhája: az én mint non-executive igazgató 139
*Én*vezérelt állapotot támogató belső
minőségirányítási rendszer 154
Elektromos coach-okról álmodnak a coachee-k? 176
Meggyőzni csak érvelve szabad? 186
Született kamaszok a technokultúrában 204
Kiborgián túl 210

Felhasznált irodalom 222

Szép múlt vár ránk

Képzeljünk el egy visszafelé lejátszott filmrészletet, melyben az információs társadalom tarajos hullámai a jövőből rázúdulnak a jelenbe csituló ipari korszak, valamint a mezőgazdasági társadalom szelíden ringató hullámaira, hogy azután elenyésszenek a távoli múltban! Ebben a fenséges posztmodern vízióban a hullámok hátán szörfölnek a jövőből a problémákra éhes válaszok, hogy az ide-oda cikázó kérdésekre vessék magukat, és azután jóllakottan eltűnjenek a múlt homályában. Ha a jövőbeli kreatív megoldások rátalálnak az általuk érdekesnek talált jelenbeli problémákra, akkor szép múlt vár ránk. „Jelen" könyvünk elolvasása olyan kompetenciák birtokába juttatja a fogékony olvasót, amelyek révén, a szebb „múlt" reményében, sikeresebben kapcsolhatja össze a jövőből érkező megoldásokat aktuális nehézségeivel, mint korábban. A behaviorista pszichológus, Skinner szerint „nemcsak azt kell számításba vennünk, amit a környezet egy szervezettel annak reakciója előtt csinál, hanem azt is, amit utána. A viselkedést a következményei formálják és tartják fenn" (Skinner, 2004, 25). A jövőből érkező válaszoknak a jelenbeli kérdésekkel történő összekapcsolása olyan „operáns" (környezetre ható) viselkedés, amely determinálja a problémamegoldó jövőbeli kompetenciáit. A jövőből érkező kérdésekre adott válaszokat tehát a válságkezelő múltbéli operáns viselkedése határozza meg. A jövőbeli döntések sikeressége legitimálja a múltbéli válaszokat, vagyis szép múlt vár ránk. A „szép múlt vár ránk" kijelentés látszólag paradoxonnak tűnik, valójában jól feloldható Roger Schanknak (2004) a dinamikus emlékezetről szóló elmélete révén. Szerinte akkor kerülünk valódi tanulási szitu-

ációba, amikor egy előzetes elvárásunk kudarcot szenved. Ilyenkor kíváncsiak leszünk arra, hogy vajon miért nem működnek a problémamegoldásra korábban kifejlesztett eszközeink. A kíváncsiság a furcsa esemény vagy helyzet magyarázatára sarkall bennünket. A magyarázat során a korábbi hasonló esetekre való „emlékeztetésre" támaszkodunk. A magyarázathoz szükséges általánosítás fejezi be a problémamegoldási ciklust, mely újra kezdődik akkor, amikor az új, általános fogalmi keret nem illeszkedik egy felmerülő problémához, vagyis előzetes elvárásunk kudarcot szenved. Schank hangsúlyozza, hogy az intelligencia lényegi kritériuma az, hogy az adott ágens képes-e önálló problémamegoldásra. A dinamikus emlékezeti rendszerről szóló elmélet egyik kulcsfogalma az „emlékeztetés" (Schank, 2004, 33–52). Az emlékeztetés (reminding), vagy emlékezetbe idézés, az az ismert jelenség, amikor egyik emberről vagy eseményről egy másik jut az eszünkbe. „Ennél is érdekesebbek azok az emlékezések, amelyek különböző helyzetek között jönnek létre – ilyenkor egyik esemény egy másikra emlékeztet" (Schank, 2004, 33). Az emlékeztetés a dinamikus emlékezet azon működési folyamatának lényegi része, melynek során a felmerülő új szituációk „a korábban feldolgozott események szerint értelmeződnek" (Scahnk, 2004, uo.).

> Vagyis nincs tanulás emlékeztetés nélkül. Az ismereteink határozzák meg, hogy mit tanulunk. Nem sok eséllyel taníthatnánk meg valakit olyasmire, amiben nincs tapasztalata. Folyamatosan új bemenetek érnek minket, amelyeket a korábban feldolgozott bemenetek szerint értékelünk és értünk meg, vagyis annak alapján, amit már feldolgoztunk. E tekintetben a megértés alapvetően kreatív feladat. A megértőnek azonosítania kell azokat az emlékeket, amelyek megfelelően illeszkednek a bemenethez. Ilyenkor vagy teljesen hasonló (tökéletesen illeszkedő) vagy meglehetősen eltérő emlékekre bukkanunk. A bizarr kapcsolatok a helyzettől függően vagy a gondolkodás zavarára utalnak, vagy briliáns megoldásokat takarnak. Tökéletes illeszkedés esetén tökéletes megértésről vagy a kreativitás teljes hiányáról van szó (Schank, 2004, 36).

A mi értelmezésünk szerint akkor beszélhetünk a „szép múlt vár ránk" élményéről, amikor a dinamikus emlékezeti rendszer a felmerülő váratlan helyzet

hatására oly módon strukturálódik újra, hogy az a probléma kreatív megoldását eredményezi. A kreativitás melegágya tehát az a helyzet, amikor az előzetes elvárásainkhoz nem illeszkedik a valóság, vagyis furcsa szituációba kerülünk. A furcsaság viszont kíváncsivá tesz bennünket, ami arra indít, hogy új magyarázatokat keressünk a felmerülő problémára. Schank szerint ezeknek a magyarázatoknak a megalkotása jelenti a valódi gondolkodást.

A mi értelmezésünkben ahhoz, hogy válságkezelés során a problémamegoldóra szép múlt várjon, az információs, ipari és a mezőgazdasági társadalom által ajánlott megoldások és problémák tajtékos hullámain hányódva kell eligazodnia, olykor egyetlen esélye arra, hogy sikeresen kapcsolja össze őket az, ha megtanul vízen járni.

Az általunk, a metaforák szintjén, bemutatott posztmodern vízió a következő négy elmélet összekapcsolásának, pontosabban kreatív destrukciójának (vö. Ritzer, 2009) köszönheti gyakorlati megvalósulását:

1. Alvin Toffler A harmadik hullám című könyve;
2. az idő dinamikus szemlélete;
3. pragmatista filozófia és
4. a problémamegoldás szemeteskosár-modellje.

Toffler szerint olyan korszakban élünk, melyben „óriások harcolnak" egymással, a változás két áradata csap össze: az ipari és az információs társadalom toronymagas hullámai. A mezőgazdasági társadalom már régóta nem tud részt venni az óriások harcában. „A hullámfrontok összeütközése viharos óceánt teremt, tele ütköző hullámokkal és örvényekkel, amely elfedik a mélyben húzódó fontos történelmi áramlatokat"(Toffler, 2001, 27). Közép-Kelet-Európa idejéből nézve ez a háború részben a jövőben játszódik, vagyis az Egyesült Államokban, ahol hatalmas méretű válságokat generál, melyek idővel ide is elérnek. Az egymáshoz csapódó hullámok határozzák meg személyes kapcsolatainkat, a családról alkotott elképzeléseinket, a munkához való viszonyunkat, erkölcsi értékeinket, gazdasági életünket. A két óriás harca elsősorban bennünk zajlik: egyszerre vagyunk az ipari és az információs társadalom polgárai. Ez a személyiségzavarok kora, melyek megoldása a jövőből, és nem a múltból várható. Könyvünk ezen általános válságszituációra adott válaszként született, olyan válságfilozófia,

amely segít abban, hogy a jövőből érdekesebb válaszok érkezzenek, mint korábban, és az unalmas, nem adaptív kérdések a múltba enyészve megszépüljenek.

A mi olvasatunkban az ipari társadalom toronymagas hullámai már a múltban hömpölyögnek, a jövőből egyre kisebb hullámai érkeznek a jelen felé. A mezőgazdasági társadalom összes nagy és közepes hulláma már a megszépíthető múltban ring, míg az információs társadalom legnagyobb hullámai még a jövőből áradnak felénk, szemben a múltban található kis hullámocskáival.

A két áradatnak a látszat ellenére teljesen más az úgynevezett ontológiája. Az ipari társadalom radikálisan elválasztja egymástól a termelést és a fogyasztást. A piac olyan kapcsolótáblaként funkcionál, amely összeköti a termelőt a fogyasztóval, és lehetővé teszi az áruk szabad cseréjét. A piac irányítói szükségképpen kitüntetett helyzetben kerülnek, üzletszerű viselkedésük paradigmául szolgál, nem csupán a piaci mechanizmuson belül, de a személyes kapcsolatok viszonyrendszerében is. Az ipari társadalom embere kettős kötésben (vö. Bateson, 1956) szenved, termelőként fegyelmezettnek, puritánnak, csapatjátékosnak, önmegtartóztatónak kell lennie, viszont fogyasztóként arra sarkallják, hogy fegyelmezetlenül szórja a pénz, azonnali kielégülésre törekedjen, legyen önző, ne törődjön a jövővel. Az ipari társadalom szabványosítja, a munkamegosztás révén specialistákká formálja az embereket. A tér szabványosítására tartalmasabb, részletesebb és standardizáltabb térképeket gyártanak. A valóságot is szabványosítják: a világ atomokból áll, és olyan nyitott könyv, mely a matematika nyelvén íródott. Az univerzum bonyolult gép, mely alkatrészeire bontható. A problémamegoldás tehát részekre bontás, és algoritmizált összeszerelés. Az idő szinkronizálása révén hatékonyabbá válik a fogyasztók és a termelők közötti árucsere. Az órához igazított élet teljesen újfajta idő- és térélmény birtokába juttatja az ipari korszak lakóit. A hatékonyság mint végcél a korszakot arra indítja, hogy az emberek életét a gépek ritmusához igazítsák. A lineáris időfogalom elfogadásából adódóan „az időt kezdték úgy felfogni, mint egy országutat" (Toffler, 2001, 118), melyen a múltból haladunk a jelenen át a jövő felé. Az ipari társadalom koncentrálja a munkát, a népességet, az energiaforrásokat, a pénzt. Mindent áthat a nagyság kultusza: a hatalmas méretű üzemekben a termelés maximalizálására törekednek. Egyebek mel-

lett centralizálják a bankrendszert és a kormányzást. A korszak paradigmatikus figurája a menedzser mint mérnök, hiszen a világ javításra és fejlesztésre váró gépezetek sokaságából áll.

Az információs társadalom fent bemutatott alapelvek mindegyikét támadja. Vagyis: de-standardizál, de-specializál, de-szinkronizál, de-koncentrál, de-maximalizál, de-centralizál. Könyvünkben ezen határfogalmak segítségével építünk fel, egy (az információs társadalommal kompatibilis) válságkezelő filozófiát.

Az információs társadalomban a termelői és a fogyasztói magatartás harcából a fogyasztói győzedelmeskedett. „Emberek halnak, a fogyasztó él!" A fogyasztói kultúrában, bizonyos értelemben, mindenki fogyasztó, még az is, aki a fogyasztásellenes identitások fogyasztója. Lényegi ismérve a fogyasztói „lét elviselhetetlen könnyűségéből" származó szabadság. A fogyasztó szabadsága a magánszférában teljesedik ki: a fogyasztásnak a fogyasztás által generált Mátrixában mindenki szabadon dönthet arról, hogy mely javakat és szolgáltatásokat választja, vagyis, hogy mire költi a pénzét. A választás autonómiáját, a szabad piac lényegéből adóan, elvben senki sem korlátozhatja: azt veszünk, amit szabad akaratunkból választunk, és azt választjuk, amiről úgy érezzük, hogy „fogyasztói önrendelkezésünk" tudatában, meg kell vennünk. A magánszféra ontológiáját (vagyis a van-t) a fogyasztás különféle rítusai, ünnepei, szimbólumai kapcsolják össze az autonóm döntések (a kell) világával. A szabad választás értelmet ad a magánszférának, és felértékeli azt, a magánszféra pedig a fogyasztás rítusain keresztül megalapozza az autonóm döntéseknek teret adó Mátrixot. A Wachowski fivérek filmjében Cypher miközben arról tárgyal Smith ügynökkel, hogy miként árulja el a Mártix hatalma ellen szegülő Morpheust és társait, a következőket mondja. „Semmire sem akarok emlékezni. Egyáltalán semmire. Érti? Gazdag akarok lenni. Tudja, valaki olyan, aki fontos, mint a színészek. (…) Visszapréselem magam az egyik skatulyába, maga meg visszaköt a mátrixba." A filmbéli emberek kapszulákban fekve energiát termelnek a Mátrix számára, miközben azt az illúziót keltik bennük, hogy szabad fogyasztókként élik mindennapjaikat a „vágytól vágyig" létező hipervalóságban. A bemutatott filmrészletet analógiaként használva a fogyasztók is tekinthetők olyan „elemeknek", melyek a fogyasztás Mátrixát az által tarják életben, hogy energiát termelnek neki, vagyis a szabad választás il-

lúziójáért azzal fizetnek, hogy vásárolnak. Cypher számára fontosabb a fájdalommentes élet, mint a valódi autonómia.

A bevezető metaforikus mondatok értelmezéséhez, valamint az általunk kifejlesztett Massachusetts-módszer megértéséhez, röviden bemutatjuk a dinamikus és a statikus időfelfogás közötti alapvető különbséget. A statikus időszemlélet során a „korábban, később, egyidejűleg" fogalmakat, míg a dinamikus időfelfogás esetén a „jelen, múlt, jövő" fogalmait használjuk. A dinamikus idő mozog, a statikus viszont áll. Amikor szüleim megtudták, hogy anyám terhes, akkor születésem a jövőben volt, aztán jelenné vált, majd megszületésem után múlttá lett. A statikus időszemlélet fogalmaival kifejezve: amikor szüleim megtudták, hogy anyám terhes, az korábban volt, mint a születésem. Születésem azonos időben volt azzal, amikor anyámnak megszűntek a szülési fájdalmai, de később, mint szüleim születése. A statikus időszemléletben az idő dátumok (dated series), időpontok sora. A dinamikus idő ezzel szemben idők (jelen, múlt, jövő) sora (tensed series). A két megközelítés alapjaiban különbözik egymástól: a statikusban egy esemény csupán egyetlen helyet foglalhat el az idősoron, míg a dinamikusban lehet jövő, jelen és múlt. A harmincéves háború az 1618-tól 1648-ig tartó időszakot foglalja el a statikus idősoron, a dinamikus időszemléletben viszont egykor jövő volt, aztán jelenvalóvá vált, végül eltűnt a múltban, történelemleckévé változott. Lakoff (2003) szerint az idő fogalmát a mozgás és a tér fogalmai révén konceptualizáljuk. Véleményünk szerint a statikus időfelfogás arra a mindennapi fogalmi megragadásra (népi ontológiára) hasonlít, amikor a megfigyelő mozog és az idő áll, míg a dinamikusban az idő mozog és a megfigyelő mozdulatlan. Az idő dinamikus jellegét hangsúlyozó metaforák közül egyesek az sugallják, hogy az idő a jövőből jött a jelenbe: *Itt* (van) az idő. *Eljön* mindennek az ideje. *Elérkezett* az idő a cselekvésre. Ezek a metaforák azt implikálják, hogy az idő eddig nem volt itt, de már megérkezett, illetve meg fog valahonnan jönni. De honnan? Nyilván a jövőből, mivel a múlt már nem jöhet el. Az válik múlttá, ami elmegy. *Elment* az idő. *Rohan* az idő. A nyelvben megőrzött népi ontológia szerint az idő a jövőből jön, és a múltba távozik. A statikus időhöz kapcsolódó népi ontológia az időt mozdulatlan tárgyak soraként írja le, melyek között a megfigyelő mozog. Lassan *közeledünk* az év végéhez. Már jóval *túl jár* a hatvanon. A végső stádiumba *jutottunk*. Látod, ide *jutottunk!* Az év vége

olyan, mint egy lefektetett botnak a vége, amin 365 rovátka van. Elindulunk az egyik végétől, és a rögzített napok mellett elhaladva eljutunk az év végéig. A végső stádium, mint egy falu vége, ahonnan tovább már nincs semmi, csak a pusztaság. A statikus modellben a problémamegoldás hasonlít ahhoz, amikor valaki a múltból a jelenbe érve megragadja a problémát, mint egy nehéz tárgyat, és a remélt jövőbeli megoldás felé halad vele. A megoldás jutalma az, hogy leteheti a terhét: azért akarja megoldani a problémát, hogy megszabadulhasson tőle.

A dinamikus időfelfogás esetén a megoldás a jövőből jön, arra használ minket, hogy összekapcsoljuk a problémával és asszisztáljunk neki, hogy a problémával együtt kéz a kézben a jelenen át a múltba „távozzanak", együtt haljanak meg, örökre elfelejtsék őket. Ebben a leírásban már megjelent a pragmatista filozófia jövőre irányultsága, és a problémamegoldás szemetesláda-modellje, melyekről részletesen szólunk könyvünkben.

Az ipari társadalom világához a statikus időben végbemenő problémamegoldás illeszkedik jobban: az ember (mint a gépek ritmusához igazított kvázi-gép) nyílegyenesen halad előre, miközben eltisztítja az útból a problémákat. Ez egyfajta gépies magatartás normává válását eredményezi, baj csak akkor származik ebből, ha ettől unalmassá válik az utazás, vagy a szokványos megoldás már nem segít, ilyenkor a túlzott racionalizáció irracionálissá válik. Viselkedésünket gyakorta gépies automatizmusok irányítják, máskor – ha olyan problémával kell szembenéznünk, amelyet mechanizálódott szokásaink révén nem tudunk megoldani –, eredetinek kell lennünk. Az ingerszegény környezet sztereotip rutinokhoz vezet, ilyenkor úgy cselekszünk, mint egy gép, melynek viselkedése könnyen előre jelezhető, ezáltal hatékonyan manipulálható. A szokások rabszolgájának állatvilágbeli megtestesítője a túlspecializált koala, mely csak az eukaliptuszfa levelét hajlandó megenni. Ennek analógiájára képzeljünk el egy olyan embert, aki kaviáron kívül nem hajlandó mást fogyasztani, vagyis folyamatosan az éhenhalás szélén egyensúlyoz.

Az információs társadalom állandóan változó környezete olyan váratlan nehézségeket idézhet elő, amelyeken csak rugalmas viselkedésmintákkal, és stratégiákkal lehet úrrá lenni. Plasztikussá kell válnunk ahhoz, hogy megragadjuk azokat a váratlanul kínálkozó esélyeket, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy sikerrel folytathassuk az Életjátékot.

Olykor olyan váratlan szituációk is előállhatnak, melyeken már nem tudunk úrrá lenni meglévő készségeinkkel. Ilyen válsághelyzetekben két lehetőség adódik: az első a degeneráció (vagyis a stagnálás, vegetálás, majd a gyors pusztulás), a második a regeneráció (azaz a probléma megoldását lehetővé tevő új kognitív struktúrák és viselkedésmintázatok létrehozása). Utóbbi az öntökéletesítés képességének megnyilvánulása, annak bizonysága: ha kell, vízen is tudunk járni. Véleményünk szerint énünk meghaladása olykor egyfajta vízen járás, csoda, mely, ha sikerül, nem nyelnek el megszokásaink hullámai.

A tengerparton heverő fürdőzőkre metaforikusan tekinthetünk úgy, mint kifinomult énvédő mechanizmusaiktól gúzsba kötött neurotikusokra, vagyis a „puszta életükért távírópóznába kapaszkodó koalákra" (Koestler, 2000, 230). Könyvünk megírásának célja az, hogy a koalák elengedjék a távírópóznát, a fürdővendégek pedig elhiggyék nekünk, hogy ha kell, tudnak vízen is járni. Azt a képességet, amely lehetővé teszi, hogy új viselkedésmintákat hozzunk létre rezilienciának (vö. Békés Vera, 2009) nevezzük. Pontosabban a reziliencia terminus két értelemmel bír:

1. A reziliencia az a mértéktartomány, amelyen belül az adott rendszer egyensúlyi állapotban marad a ráható erőkkel szemben;
2. Ha a külső erőhatás felborítja a rendszer belső egyensúlyát, akkor a reziliens szisztémák erre adaptívan reagálva képesek újra egyensúlyi állapotba kerülni. Ebben az értelemben a reziliencia mértékét az a külső erő adja, amely a rendszert arra indítja, hogy újraszervezze önmagát.

A „reziliencia" a „rezisztenciából" és az „inerciából", létrehozott terminus, amely az adott rendszer képlékenységét, és ugyanakkor stabilitását fejezi ki. A reziliencia egyfajta rugalmas megbirkózási, vagy ellenállóképesség. A szó gyöke a latin „salire" (ugrani) ige, a re-salire azt jelenti, hogy hátrahőkölni, előre-hátra feszülni. Koestler (2000) szerint (aki explicit módon nem használta a reziliencia kifejezést) amikor egy túlspecializált, automatizmusok által vezérelt rendszer zsákutcába jut, akkor hátrálnia kell egy képlékenyebb, nyitottabb állapotba (pl. egy embernek saját tudattalanjába), hogy más irányba és nagyobbat tudjon ugrani, mint korábban. Az evolúció kedvenc stratégiája ez a „mégse és mégis" megoldás: a zsákutca, a vakvágány arra kényszerít, hogy visszamenjünk az elágazásig, és mesebeli békákként arra ugorjunk, amerre

feltételezésünk szerint a királykisasszony (vagyis a sikeres jövő) áll, aki csókjával visszaváltoztat bennünket reményteljes (reziliens) hercegekké.

Gordon szerint „a reziliencia nehéz körülményekkel szemben megnyilvánuló képesség a boldogulásra, (…) a kompetencia növelésére. Ezek a körülmények lehetnek biológiai rendellenességek, vagy környezeti akadályok. A viszontagságos körülmények továbbá lehetnek krónikusak, vagy súlyos, de nem gyakori válságok. Ahhoz, hogy az egyén boldoguljon, gyarapodjon, kompetenciáját növelje, mozgósítania kell minden erőforrását, legyen az biológiai, pszichológiai vagy környezeti" (Békés, 2009).

Az átlagosnál reziliensebb személyek kevésbé látják a jövőbeli eseményeket determináltnak, mint a többiek, és képesek különféle aspektusból szemlélni, valamint leírni az eseményeket. Ez nem tudatos elhatározás kérdése, hanem egyfajta gestalt-váltás. Ami ma zsákutcának látszik, az holnapra akár többsávos úttá válhat a kreatív és ugyanakkor szisztematikus beavatkozás hatására.

Javor szerint „…a reziliencia legszélesebb értelemben véve olyan gyűjtőnév, amelybe mindazon erőforrások, erények és turpisságok beletartoznak, melyeknek hála a halandó belekapaszkodik az életbe, számtalan elkerülhetetlen egyéni traumát elviselvén, újra meg újra visszakapaszkodik; szinte legyőzi a múló időt" (Békés, 2009).

A reziliens viselkedésre való igény az emberi élet sajátosságaiból adódóan elkerülhetetlen. Szerelmi csalódás, munkahelyi nehézség, súlyos betegség, közeli hozzátartozónk halála olyan traumák, amelyek feldolgozása komoly próbatételt jelent mindenki számára. Sokan ezekben a helyzetekben időlegesen vagy hosszabb időre összeomlanak, mások viszont képesek adaptív válaszokat adni az efféle életdrámákra.

A fő kérdés, hogy milyen feltételek fennállása tesz alkalmassá bennünket arra, hogy sikeresen megbirkózzunk ezekkel a nehéz szituációkkal, azaz reziliensek legyünk. A különféle kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a reziliencia nem különleges, hanem mindennapi tulajdonság. A reziliens viselkedés nem azt jelenti, hogy az adott személy egyáltalán nem él át fájdalmakat és sohasem szomorú, vagy elkeseredett, sőt a rezilienciához vezető út ezeken a megpróbáltatásokon át vezet.

Számos feltétel együttes fennállása szükséges a reziliens hozzáállás létrejöttéhez. A legfontosabb, hogy az adott személy a családján belül és kí-

vül megértő, figyelmes szövetségesekkel rendelkezzék. Olyan szeretetteljes és támogató környezetben kell élnie, mely megfelelő szerepmodellekkel látja el, bátorítja, valamint segítséget nyújt számára a nehéz helyzetekben. Még négy fontos követelménynek kell fennállnia, hogy valaki reziliens ágenssé váljék.

1. Olyan személy, aki képes megvalósítható célokat kitűzni, és ezekért folyamatosan tenni.
2. Tisztában van saját értékeivel, erősségeivel, vagyis pozitív énképpel bír, valamint
3. jó kommunikációs és problémamegoldó készséggel rendelkezik.
4. Kezelni tudja az (olykor heves) érzelmeit, és a rá ható erős impulzusokat.

A reziliencia fejlesztése személyes utazásnak tekinthető, mely elkerülhetetlen traumákon át vezet, vagyis nem királyi út, de a fentiekből következően nem is magányos utazás.

A rezilienciához vezető élethosszig tartó utazásnak kijelölhetők a virtuális állomásai.

1. A reziliens személy nemcsak elfogadja azokat a változásokat is, amiket nem látott előre és nem ő idézett elő, hanem előnyére fordítja őket.
2. Ahelyett, hogy megadná magát a sorsának, a fájdalom elől komplexusok mögé bújna, képes karakterisztikus döntéseket kívánó cselekvések véghezvitelére, és vállalja értük a felelősséget.
3. Helyes döntéseit nem tekinti tőle függetlenül végbemenő, véletlen egybeesések eredményének, hanem saját értékeiből származó, és azokat növelő sikeres, önbizalomnövelő akcióknak.
4. Amikor szembe kell néznie egy fájdalmas eseménnyel, akkor képes azt egy átfogóbb perspektívában szemlélni, melyben könnyebben kezelhető a konkrét tragédia.
5. A jövő iránti nagyfokú érdeklődést mutat, amelyben sokféle izgalmas szerep várja, különféle kreatív rendező darabjában.

A fent bemutatott rezilienciakép az amerikai pragmatista filozófia keretébe illeszkedik, melynek egyik fő gondolata az, hogy az elmélet és a gyakorlat radikális elválasztása téves előfeltevéseken alapszik, többek között azon, hogy a tervek és a gyakorlati cselekvések világa merőben más.

Gyakran azért nem sikerül reziliens módon cselekednünk, mert az elméleteket és a cselekvéseket kijátsszuk egymással szemben, attól függően, hogy éppen a gyakorlati vagy elméleti embernek tekintjük magunkat. A gyakorlat és elmélet szembeállítását (fizikai munkás versus szellemi dolgozó) a tudástermelésre épülő információs társadalom megszünteti. A teória és a tett szembeállítása önmagában is olyan anomáliákat idéz elő, melyek lehetetlenné teszik a kialakuló válságok megoldását. A gyakorlat az elmélet nélkül vak, a teória a gyakorlat nélkül üres. Véleményünk szerint az „elmélet" és „gyakorlat" kifejezések használatának bemutatása révén feltárul a sikertelen válságkezelés egyik fő oka. A gyakorlat (Macintyre, 1999, 252–273; Shusterman, 2003, 94–142.) fogalma a mi értelmezésünkben a következőket jelenti. Egymással kölcsönös összefüggésben álló cselekvések komplexuma, melyek tanult készségeket és ismereteket kívánnak meg, céljuk pedig bizonyos ideális dolgok elérése (pl. lelki egyensúly fenntartása, önmeghaladás, válságmenedzselés stb.), melyek a gyakorlaton belül nyilvánulnak meg (pl. bátran és kreatívan viselkedni egy váratlan szituációban), bár az is igaz, hogy külső javak (mint például a profit és a hírnév) melléktermékként szintén fontosak lehetnek. Mivel a gyakorlat a belső javakat célozza, így a benne rejlő indítékok és standardok mozgatják, melyeket nem fogalmaznak meg explicit módon, inkább a gyakorlat történetében, tradicionális eredményeiben találhatók meg. Mivel ezek nem definiálhatók, a gyakorlatba beleértünk egy időben kibomló vitát is ezek interpretációjáról és relatív érvényességéről. A reziliencia gyakorlatának tehát része a reziliencia mibenlétét firtató folyamatos vita.

A gyakorlatpártiak általában abban egyetértenek, hogy elméletre szükség van, de úgy vélik, hogy a mindennapok zűrzavarában gyakran gátja a „természetes" megoldásnak. Véleményünk szerint a gyakorlatnak ez az értelmezése egy önreflexió nélküli, erős népi ontológián alapszik. Úgy véljük, hogy a reziliencia elmélete és általában a teória nem egy elültetésre váró mandulafácska vagy kézitáskában hazaszállítandó nyugati vagy keleti gyógyszer. A gyakorlatot értelmessé nem a reprezentálására szánt reprezentatív,

helyi intézmények vagy személyek teszik, hanem a gyakorlat értelmes mintázatai, amelyek világméretű áramlása biztosított. Egy teóriát nem lehet egyszer és mindenkorra birtokolni, sőt pontosan azt sem könnyű meghatározni, hogy mi egy elmélet. Sherlock Holmes más módon és más célokból hozta létre elméleteit, mint a filozófus Nelson Goodman vagy a dzsesszzenész Miles Davis. Más egy elméletet megalkotni, a létrehozott elmélet birtokában lenni, másoknak tanító céllal elmondani vagy használni (vö. Ryle, 1999, 33–45). Azok a szakemberek, akik képesek a hozzájuk fordulókban reziliens viselkedésmintázatokat előidézni, vagyis sikeres gyakorlatot folytatnak, nyilván bizonyos elméleteket alkalmazva teszik mindezt, még akkor is, ha netán nem akarják tanító célzattal, explicit formában verbalizálni azokat. „Az értelmes gyakorlat nem az elmélet mostohagyereke. Ellenkezőleg, az elméletalkotás az egyik gyakorlat a többi között, és magát az elméletalkotást is lehet értelmesen vagy ostobán folytatni" (Ryle, 1999, 35). Kolumbusz nem azért fedezte fel Amerikát, hogy növelje a bemagolható földrajzleckék számát, és mi sem azért hoztuk létre a Massachusetts-módszer elméleti hátterét, hogy szó szerint visszamondják a hozzánk fordulók. A tanító célzatú felhasználásán kívül egy elmélet sokféleképpen használható. Sherlock Holmes elméletei a bűnözök kézre kerítésére, bűnük bizonyítására, bűnmegelőzésre, az ártatlan gyanúsítottak felmentésére egyaránt alkalmazhatók. Válságkezelőként nem az a feladatunk, hogy a hozzánk fordulók pontosan azt mondják vagy tegyék, amit mi, hanem az, hogy olyan képességek birtokába kerüljenek az általunk kidolgozott módszer révén, amelyek lehetővé teszik számukra egy nem várt probléma sikeres megoldását is. Természetesen a mi elméletünket is lehet rosszul használni (tehát nem gyógyszer), vagyis a teória „nem szavatol a lady biztonságáért". Ahhoz hasonlóan, ahogy a jól kiképzett katonák a harctéren nem motyogják maguk elé az újoncképzés alkalmával beléjük vert parancsszavakat, az elméletünk gyakorlati használóinak sem kell állandóan önmaguknak vagy másoknak felmondani a leckét, elég, ha a lecke szellemében reziliens módon helyt állnak a gyakorlatban: ha kell, megtanulnak vízen járni.

Könyvünk címe egy jól ismert bibliai jelentre történő utalás, amelyben Jézus a vízen jár. Vagyis egy, a keresztények számára, szent szöveget használtunk arra, hogy érzékletesen ábrázoljuk azt a nehézséget, ami az információs társadalom polgáraira vár, ha úrrá akarnak lenni az ipari és az in-

formációs társadalom egymáshoz csapódó hullámain. Az elmélet és gyakorlat radikális szétválasztásához hasonlóan az ipari társdalom a szent és profán megkülönböztetésének feszültségében él. Könyvünk egyik fő üzenete, hogy az információs társadalom emberének, ha reziliens módon akar viszonyulni korához, meg kell haladnia ezeket a dualizmusokat.

A vallástalan ember legfőbb életprogramja, hogy az örök élet reményéről lemondva önmaga teremtőjévé váljék (vö. Eliade, 1996). Annál emberibb tekinti magát, minél inkább képes elszakadni ősei vallásos világszemléletétől, és bátran szembenézni az életét végérvényesen lezáró halállal. Akkor válik igazán szabaddá, ha deszakralizálja világát, és száműzi tudatából a vallásos elképzelések utolsó maradványait is. Úgy véli, a misztikus élmények hátráltatják abban, hogy „valódi" önmaga legyen, ezért érzéketlenné kell válnia azokkal a tapasztalatokkal szemben, amik nem racionalizálhatók, amik nem evilágiak. A posztmodern ember olykor tragikus létszemlélete nem mond ellent annak, hogy feladjon minden olyan emberi közösséget, amelynek létrehívója valamiféle transzcendens élmény. Az örökkévalóság szemszögéből nézve korunk minden társulása, szövetsége időleges, perspektíva nélküli képződmény. Antigoné még olyan közösség nevében vállalta a halált, melynek mindennapjait transzcendens értékek irányították, ezzel szemben korunk tragikus hősének életét, immanens értékek szabályozzák, vagyis olyan közösség nevében veszi fel a harcot, melynek nincsenek konszenzuálisan elfogadott értékei, megkérdőjelezi az objektív igazságban való hit megalapozhatóságát, gyakorta az én határainak mindhalálig való növelése motiválja. Véleményünk szerint a vallást megtagadó ember a vallásos gyermeke, s mivel láthatóan nagyon nehéz elszakadnia a rá nehezedő apafigurától, Ödipusz-komplexusa határozza meg életét, befolyásolja cselekedeteit (Freud, 1986, 262–277). A terminust Freud vezette be a mondabeli thébai király, Oidipusz története alapján, aki akaratán kívül megölte apját, és saját anyját, Iokasztét vette feleségül. A király nevét viselő komplexus a freudi pszichoanalízis alapelméletei közé tartozik. Elképzelése szerint négy éves kora táján minden gyermek vonzalmat érez ellenkező nemű szülője iránt, míg a másik szülővel szemben, mivel vetélytársának tekinti, ellenségesen viselkedik. A fiú az által avatódik szimbolikusan férfivá, hogy békét köt apjával és azonosul vele. Ha nem képes megbirkózni komplexusával, akkor nem válhat valódi férfivá, illetve a lány pszichológiailag érett

nővé. A fő probléma, a vallástalan ember számára az, hogy mivel csak részlegesen tud elszakadni vallásos ősétől, kénytelen a tudattalanjába száműzni a tudatában lévő vallásos maradványokat, illetve meggátolni, hogy a vallási tartalmak tudatosuljanak. Az Ödipusz-komplexus Freud szerint a moralitás, a lelkiismeret, a jog, valamint a társadalmi és a vallási tekintély kezdete. Az Ödipusz-kompexust meghaladó szubjektum szükségképpen hasadt, mivel a tudatos és a tudattalan között ingázik, és bármikor megszállhatja a tudattalan. A vallástalan ember nem véletlenül tartja olyan fontosnak, hogy radikálisan tagadja mindenféle transzcendencia létét.

A vallástalan ember akaratlanul is ősei életének folytatója, gondoljunk azokra az ünnepekre, amelyek csökvényes formában napjainkban is fontos szerepet játszanak. A profán ember, ha gyakorta nincs is tudatában ennek, átéli vallásos elődjének rítusait . Mivel ő maga az általa eltörölni kívánt múlt terméke, a vallástalan ember számára nem adatik meg, hogy teljesen függetlenítse magát attól a létformától, amelyből vétetett. A vallástalan a vallásos ember egyetlen örököse, még akkor is, ha boldogan megszabadulna ettől a testamentumtól. A teljesen vallástalan ember létének mítosza a fentiekből adódóan szertefoszlik. A vallástalan ember gyakran vallásos ősének furcsa mutációja, olyan utód, aki torz módon, gyakran funkciótlanul használ vallási fogalmakat, és olyan rítusokban vesz részt, melyek az általa megtagadni kívánt vallásban nyerik el értelmüket. A magát vallástalannak tekintő ember olyan mítoszmaradványokat dédelget, amelyek nem illeszkednek ahhoz deszakralizált világhoz, amelyben céljait megfogalmazza, mindennapjait éli. Korunkban új mitológiák jönnek létre, például annak mítosza, hogy a mitológiák kora lejárt, minden relatív. A lelki jelenségek előbb-utóbb redukálhatók az idegtudományokra, hogy Isten halálával végleg felszámolhatók a vallás utolsó maradványai is, hogy semmi sem szent, minden változik, az emberi kapcsolatok időlegesek, szükségképpen unalomba fulladnak, és hogy a „nyitott házasság intézménye" megmenti a családi kapcsolatokat. Pedig a politikában, a mozifilmekben, a színházakban továbbra is fontos szerepet játszik a hős, az áruló, az áldozat, a család. A vizsgák valódi beavatások, a házasságkötések átmenetrítusok, és a halál misztériuma még az információs társadalom embere számára sem megkerülhető. A virtuális valóságok kvázi vallási élmények átélésére létrehozott szimbolikus „terek", és nem a mitológiák maradványainak eltüntetésére alkalmas eszközök.

Nagyon sok embernek a „szent" szó hallatán borsózni kezd a háta. A „szentfazék, „szenteskedik" kifejezések jól példázzák azt, hogy korunk vallástalan embere hogyan viszonyul azokhoz a szavakhoz, melyek számára egy elavult, idegen, a racionális viselkedéshez nehezen vagy egyáltalán nem illeszthető világból származnak. A papoktól megszabadulva kvázi-pártitkárokként bizonygatják, hogy velük minden rendben, a lélek kérdései a valahányadik ötéves tervben már megoldást nyertek, már csak kisebb finomításokra van szükség, a hatékonyság növelésére. Velük semmi baj, csak kicsit idegesek, kicsi időnként elválnak, majd kicsit újra nősülnek és így tovább. A papoktól és pártitkároktól látszólag megszabadult kelet-európai kapitalizmus (pontosabban piacgazdaság) tudástermelő, életfogytig tanuló posztmodern hősei kamaszkoruk legszebb nyarát szeretnék évről-évre átélni, vagyis végleg megszabadulni a vallás- és a szocialista erkölcs utolsó maradványaitól is. Semmi sem szent, minden mehet, ami hatékonyan segíti az érvényesülést, az előrejutást. Az ipari társadalom fokozatosan deszakralizálja a teret. Az élet homogén terében bármilyen irányba elindulhatunk, egyetlen érték van mindenütt: a siker. Aki nem sikeres az akassza fel magát. Mindenki frusztrált, aki nem menedzser, sportoló, bankár vagy popzenész, vagyis az ország. Szerencsére a fent leírtak karikatúraszerűen mutatják be a valóságot, a digitális kép azért ennél árnyaltabb.

Ha ténylegesen létezne profán (vagyis a vallásos vagy kvázi-vallásos élmények átélésre teljesen képtelen ember), akkor számára a tér valóban abszolút homogén lenne, mindenféle kitüntettet rész nélkül, nem találna benne centrumot, valamiféle szilárd pontot, amire építhetné az életét szimbolizáló házát.

Valójában, a homogén „sikertérrel" szemben, életünk terei nem egyneműek, minőségileg eltérő jegyeket mutatnak. Léteznek kitüntettet helyek, olyan térrészek amelyek szentek. A profán tér homogenitásában, káoszában nem lehetne „valódi" életet élni, a középpont létrehozása a teremtéshez hasonló cselekvés. Mindez nem csupán a vallásos emberekre jellemző, hanem mindannyiunkra. Vagyis bármennyire is idegenül hangzik – azon olvasók számára, akik valamilyen oknál foga nem kedvelik a vallásokat –, a nem vallásos emberek profán élettereit is szent terek emelik ki a káoszból és teszik élhetővé. Nemcsak a vidéken élőkét, akik gyakran saját kezükkel építették fel lakóhelyüket, hanem a nagyvárosi polgárokét is, aki számára

szintén fontos a lakásuk, melyek szent terekként funkcionálnak. Azokat a kvázi-vallásos élményeket, melyek révén a szent átélhető, azért tudjuk nehezen megtapasztalni, mert deszakralizált világunk az óvodától az egyetemig azt sulykolja belénk, hogy ezek az élmények nem valódiak, nem illeszkednek a világ tudományos képéhez, és aki mindezeket tapasztalja, elavult, szentimentális, élet- és versenyképtelen, érzelmileg kötődik ott és akkor, ahol, és amikor a hideg ész már a következő problémák megoldását tűzi ki célul.

Az információs társadalom a szent és a profán szintézisének új módjait keresi. A homogenizált tér felszámolásának, és az öröklét újraértelmezésének egyik izgalmas kísérlete Kapitány Andrástól, egy kortárs magyar képzőművésztől származik (Kollár, 2006). Tevékenysége az elmélet és a gyakorlat, az analízis és szintézis, valamint a konvergens és a divergens gondolkodás szembeállítását is megkérdőjelezi, és ezáltal paradigmául szolgál az ontológiai coaching számára. Pregnánsan megjelenik nála az a fajta kreatív rombolás, ami könyvünk egyik alaptémáját adja.

Pevsner Az európai építészet történetében (1972) azt írja, hogy az építészek egyszerre festők, szobrászok és téralakítók: a falfelület két dimenziós terének megálmodása során festők, a tömegrészek összeillesztésekor szobrászok, és a belső tér kialakításakor speciálisan térbeli viszonyokkal foglalkozó alkotók. Az építészet esztétikai kitüntetettségét ez a sokszínűség adja, több művészeti ág szintéziseként működik. Ezek a művészeti ágak azonban megőrzik függetlenségüket. Hegel szerint az építészet alacsonyabb rendű a szobrászatnál és a festészetnél. Az abszolút szellem önmagára ébredésének korábbi stádiuma, mint a másik két kifejezésforma. Az építészet térbeliségével szemben a zene alapja az időbeliség, a „hangok időmértéke", akár az *éné*, mely „csak belső koncentrációként és önmagába a való visszatérésként válik" azzá, amivé lennie kell (Hegel, 1979, 317). A zenehallgatás élményéhez nagyon hasonlót él át a digitális hullámokban önmagát figyelő korunk hőse. Az éntükröző digitális folyam mintázatai (egyebek mellett) olyan épületeket formáznak, melyek *időnként* szobroknak látszanak, vagyis ellent mondanak a befogadó előzetes elvárásainak.

Kapitány András korunk építészetének azon irányzataihoz kapcsolódik, amik a lakhatóságot, a funkcionalitást előtérbe helyező épületekkel szemben az épületeket a művészi befogadás közegeinek tekintik. A coaching során ezekhez az experimentális épületekhez hasonló virtuális tereket építünk. Ka-

pitány művei a piramisokhoz és a gótikus katedrálisokhoz hasonlóan valamiféle szimbolikus tartalommal bírnak: a virtuális térben, de a valóságban is – semmibe véve az otthont adó kvázi-aklok melegét – vad kísérletezés laboratóriumai, melyekben az emberi érzékeket veszik célba, hogy aztán az új tapasztalatok birtokában a befogadók is másként lássák épített környezetüket.

Az ontológiai coaching pulzáló, lüktető „épületei" a valóságnak azt a régióját tárják fel, ami az egyedi élmények sokszínűségét tartalmazza, szemben a fogalmiság falai közé zárt világgal. A tér helyett a dinamikus idő áramló közegének megtapasztalását teszik lehetővé a coachee számára. A coaching a mi olvasatunkban olyan mentofakturává válik, melyben a coachee és a coach közösen adaptív tudást és érzelmeket termel.

Castells (2005, 532) szerint „a tér a társadalom kifejeződése". Az információs társadalom változásai a térről alkotott elképzeléseinkre is befolyással vannak. A mindig megújuló térben az állandóan alakuló társadalom a maga teljességében tükröződik. A tér az egymással szemben álló érdekek és értékek kifejezője is egyben, ebből a szempontból egyáltalán nem homogén. A különféle szubkultúrák véleményünk szerint más-más módon konstituálják saját terüket, vagyis a társadalmi tér sok egymás mellett létező szubtérből áll. Castells (2005, uo.) úgy véli, hogy a „tér valójában megszilárdult idő". „A társadalomelmélet szempontjából a tér az időmegosztásos társadalmi gyakorlat alapja" (Castells, 2005, 533). A tér ad helyet az egymás mellett, egyidejűleg jelen lévő gyakorlatoknak. „Társadalmunk különféle áramlások – tőkeáramlások, információáramok, technológiai áramlatok, a szervezeti kölcsönhatások áramai, továbbá képek, hangok és szimbólumok áramlatai – köré szerveződik" (Castells, 2005, uo.). Szerinte a hálózati társadalom az áramlások tere. „Az áramlástér az áramlásokon keresztül működő, időmegosztásos társadalmi gyakorlatok materiális szerveződése" (Castells, 2005, uo.) Pontosabban (space of flows) áramlások teréről beszél Castells. Véleményünk szerint megvilágító erejű azt állítani, hogy terek megszilárdult idők, vagyis az áramlások tereiről beszélni, és nem egyetlen teréről. Tehát sok egymással összetalálkozó és egyesülő, majd szétváló, máskor egymás mellett párhuzamosan folydogáló áramlástérről beszélhetünk. Az „ármlástér" kifejezés a dinamikus és nem a statikus időről való beszéd fogalmi keretébe illeszkedik. Egy adott szubkultúrában élő közösség áramlástere teljesen elkülönült lehet a domináns társadalmi gyakorlat által

konstituált tértől. Egyszerűen nem tudnak az áramlás medrét létrehívó szabályokról, az értékek és konfliktusok olyan világában élnek, ahonnan nem látszanak azok a folyamatok, amelyek adott esetben hatással vannak a saját gyakorlatukra is. Képzeljük el olyan emberek halmazát, akik saját gondolataikkal és érzelmeikkel vannak elfoglalva, és semmibe veszik a domináns áramlástereket. Az ontológiai coaching során közösen felépített virtuális épületek, mentofaktúrák ezeknek a különféle áramlástereknek a kifejeződései. Egyes épületek maguk is áramlásterek, illetve az áramlásterek vizsgálatának kísérleti laboratóriumai.

> Úgy vélem, hogy az időtlen idő, ahogy társadalmunk domináns temporalitását nevezem, akkor áll elő, *amikor egy adott kontextus, nevezetesen az információs paradigma és a hálózati társadalom jellemzői magából a rendszerből fakadó zavarokat idéznek elő az adott kontextusban felbukkanó jelenségek sorrendjében*. Ezek a zavarok vagy a jelenségek előfordulásának összesűrítésében nyilvánulhatnak meg, ami azonnali egymásra következésükhöz, sőt egybeesésükhöz vezet, vagy pedig a sorozatok véletlenszerű megszakadásaiban. A sorrendiség megszüntetése differenciálatlan időt teremt, amely egyenértékű az örökléttel (Castells, 2005, 593).

Kapitány Escher művein élősködő alkotásai a „kizökkent idő" szobrai, az „időtlen idő" szubtereket összecsomózó kifejeződései, a digitális folyók hullámain megcsillanó „öröklét" elmosódó üzenetei. A virtuális térben újraalkotta a Szépművészeti Múzeum kerengőjét, mely ebben a közegben tényleg kereng: minden mozog, minden változik, semmi sem állandó legkevésbé a néző (a coachee), aki maga is a múló idő kerengőjében kering: a befogadás (coaching) során egyszerre veszti el és találja meg önmagát. A Szépművészeti Múzeumnak és Escher paradox épületeinek kreatív destrukcióra épülő „összemorfolása" révén hozta létre a Fikagra című, 20 db-ból álló sorozatának a modelljeit, amiket aztán tovább alakított grafikáin, pontosabban fikagráin. Az alkotások miközben a grafika történetébe ágyazódnak, egyúttal a virtuális térben létrehozott épületszobrokat reprezentálják mint fikagrák. Mindez jól példázza az ontológiai coaching olykor paradoxonokra épülő technikáját.

Kapitány előszeretettel élősködik Escher furcsa épületein, drótvázas animációjukra festményeket vetít, miáltal a szobor, festmény és az épület együttese mindhárom művészeti ágat kimozdítja eredeti ontológiai helyéről. A hegeli hierarchia összeomlik, az építészet keveredik a szobrászattal és a festészettel, különálló történetük visszamenőleg egyesül, az „időtlen időt" kifejező homályos, sok kis szubnarratívát magába foglaló történetté duzzad. Ez olyan új összművészeti produktum, amely nem a művészetek korábbi határain lép túl, hanem ezeket a diszciplínákat kimozdítja megszokott helyükről. Ezen alkotási új ontológiát teremtenek a művészet számára „az időtlenné váló időben". Az ontológiai coaching is hasonlóra vállakozik: az öröklétbe szorult coachee-nak segít abban, hogy adaptív ontológiát építsen fel a számára rendlkezésre álló régiek elemeiből.

Az időről való tűnődés legszebb metaforája Herakleitosztól származik: „kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba, vagyunk is, meg nem is vagyunk". Mi, Herakleitosz kései utódai, miközben változó tükörképünket nézzük, nem egy, hanem a sok egymás mellett folyó, csörgedező, kiáradó, kiapadó egymást keresztező digitális folyóban, testünkön áthömpölyög a gének információ-áradata, és agyunkat a kulturális gének parazitái fertőzik meg. Jól kifejezi korunk látásmódját Kapitány „Parazita *.SR" című műve, mellyel 1995-ben kezdett el foglalkozni, a Working Space II nemzetközi projekt keretében, mely The Genes of Architecture alcímet kapta. A művészek azokat a jelenségeket kutatták a számítógép lehetőségeit vizsgálva, hogy miként válik egy építészeti konstrukció szoborrá a virtuális térben. A projekt szervezői arra kérték a különböző országok résztvevőit, hogy használják fel bátran egymás munkáinak részleteit és figyeljék meg, milyen irányú változásokat okozhat az idegen „gének" jelenléte. Kapitány művét egy idegen elem beemelése rombolni kezdte, ami abban nyilvánult meg, hogy az általa elkészített épületet szétrobbantott törmelékhalmazzá változtatta. Valójában az történt, hogy a számítógép és a 3D animációs program lehetőségeit maximálisan kihasználta, mely egy újabb parancsot már képtelen volt végrehajtani. A program minden parancs nélkül vertices pontokat hozott létre a virtuális térben, és ezeket véletlenszerűen (általa ismeretlen rendszer szerint) össze is kötötte, ily módon egy teljesen új konstrukció létrejöttének lehetett a szemtanúja. Létrejött a Castells által bemutatott „időtlen idő". Az épület ismeretlen törvények révén megváltozott, a digitális folyók hullámai furcsa,

esztétikailag értékelhető mintázatokat formáztak. „Az idő folyik az éj közepén" – írja Tennyson. „mindenki alszik, de az idő hallgatag folyója (…) folyik a réteken, a pincékben, a térben, egyre csak folyik a csillagok között" (Borges, 1992, 86). Kapitány állóképei, illetve animációi digitális folyóinak eltérő mintázatait ragadják meg, melyeken az idők és önmaguk tünékenységén mélázó digitális herakleitoszok különféle képmásai tükröződnek, mintegy a hálózati táradalom öröklétébe fagyva. Mindez az ontológia coaching metaforája: olyan parazitákat hozunk létre, amelyek szétrombolják a coachee élhetetlenné vált életterét, hogy élhetőbbé, izgalmasabbá tegyük.

Kapitány egyik animációján a fal, a mennyezet, a padló állandóan átsiklik egymáson, miközben felvillannak az általa nagyra tartott konstruktivista művészek alkotásai. A befogadó zavarba ejtően komplex és intenzív élmények átélésre kényszerül vagyis arra, hogy megtapasztalja, hogy „a sorrendiség megszüntetése differenciálatlan időt teremt, amely egyenértékű az örökléttel". Ezekben a művek az ontológiai coaching számára azt üzenik, hogy a zárt és nyitott, a rész és egész viszonya relatív, az állandóság csupán pillanatnyi, a változás, a mulandóság, a be nem fejezettség tapasztalata dominál a változatlansággal, az organikus egésszel, a merev kategóriákba zárt realitással szemben.

Kapitány épületeinél szinte lehetetlen függőlegest vagy vízszintes falat találni, viszont előszeretettel használ kristály-szerkezetet (hegyesszöget). Az új épületszobrok-szoborépületek stimulálókká, meglepőkké válnak, akár Santiago Calatrava hídjai, épületei, melyek a beton és az acél művészi módon való alkalmazásának izgalmas példányai.

A számítógép virtuális terében Kapitány szemben az építészet eddig ismert hagyományaival, figyelmen kívül hagyja a gravitációt, a statikát, sőt az anyagok szilárdságával-teherbírásával sem kell foglalkoznia. A virtuális térben készült épület alakváltó, lehet képlékeny, vagy lebegő, fittyet hány a gravitáció törvényeinek. Művei egyszerre épületek, szobrok és festmények, kimozdítva ezáltal az eredeti műfajokat korábbi ontológiai helyükről, miáltal teljesen új, úgynevezett holonikus struktúrákat hoz létre: az időtlenné váló idő monumentumait. Kapitány számára másodlagos szempont a futurisztikus épületek megépíthetősége, inkább egy új építészeti nyelv kialakításán fáradozik.

Más művészeti alkotásokhoz hasonlóan az épületek is a levegőbe kényszerülhetnek, és a földi kötelékeitől megszabadult lüktető, örvénylő építészet kialakulásának lehetünk szemtanúi. Megalkotható Isten városának vir-

tuális változata. Ez az építészet az időben való változást és a változtathatóságot vizsgálja, illetve reprezentálja, ezáltal rávilágít a valóság változékony természetére, az idő differenciálatlanságából adódó huszonegyedik századi speciális öröklétre. Végre elsősorban az időtlenné váló időről, azaz rólunk, illanó és esetleges valónkról szólhat az építészet.

Pál apostol azzal az állítással, hogy „mindennap meghalok", azt kívánta kifejezni, hogy tényleg minden nap meghalunk és feltámadunk. Folyamatosan születünk és haldoklunk, életünk agónia. Ebből adódóan az ontológiai coaching során az idő az egyik legfontosabb kérdés. „Ki vagyok én? Kicsoda bármelyikünk is? Kik vagyunk? Talán egyszer megtudjuk? Talán nem. De addig is, mint Szent Ágoston mondta, a lelkem ég, mert mindent meg akar tudni" (Borges, 1992, 90).

A gyenge ontológia erőssége

Eleinte a megoldásközpontú gyorstanácsadás módszerét használtuk a choaching során, majd – mivel láttuk, hogy csak részben sikerül vele eredményt produkálnunk – elkezdtük átalakítani, amíg el nem értünk egy kritikus pontot, mikortól világossá vált, hogy, amit csinálunk, az már egy teljesen új módszer, amelynek keretében a megoldásközpontú choaching is más értelmet nyer. A megoldásra fókuszáló gyorsterápia a megszokott, problémára koncentráló – azt boncolgató, és különféle perspektívákból újra és újra leíró – metódussal szemben az elérni kívánt célokra, a problémaszituáció meghaladását lehetővé tevő megoldásokra helyezi a hangsúlyt. Ebből következően a choach a hozzá fordulókat nem a problémáikról faggatja, hanem arra invitálja őket, hogy a choaching során a kívánatos jövő minél részletgazdagabb megkonstruálására koncentráljanak. A célmeghatározás nem tér el a többi hasonló problémamegoldó módszertől, ami új, az a cél elérését követő állapot részletes leírására való törekevés. A megoldás következtében előállt új világ részletekbe menő elképzelése az első lépés, vagyis a choaching során a jövőből kiindulva érkezünk vissza a múltba, majd a jelenbe. A jövőképleírás során viszont nem eshet szó magáról a problémáról, a válságról, a krízisről. A choaching második fázisában azokat a jelenben meglévő forrásokat, képességeket, viselkedésmintákat veszszük számba, amelyek a kívánt cél mielőbbi elérését elősegíthetik. A harmadik stádium már meglévő eszközök kísérleti felhasználásának időszaka, amely a mindennapokban próba-szerencse alapon előidézett változások tesztelésére, finomítására, az elképzelt célokhoz való hozzáigazítására szol-

gál. Ebben az időszakban a choach szelekciós környezetként viselkedik, és csak azokat a viselkedésmintákat erősíti meg, amelyek alkalmassá teszik a klienst a cél elérésére. A megoldásközpontú choaching alapfilozófiája az, hogy a megoldáshoz nem visz közelebb a probléma boncolgatása, sőt elvonja a figyelmet, az energiát, és megakadályozza a képzelet szabad szárnyalását, amely elengedhetetlen a sikeres megoldáshoz. A probléma keretéből át kell lépünk a megoldásába, vagyis az összes eseményt ebbe a keretbe kell helyeznünk, hogy ne a megoldhatatlanság, a válság, a krízis, hanem a megoldás perspektívájából lássuk a történéseket.

Konzultációink során, amikor megkértük a hozzánk fordulókat, hogy próbálják részletesen elképzelni a céljaik megvalósulása utáni állapotot, kiderült, hogy egyáltalán nem képesek a virtuális jövő megkonstruálására. A kudarcokat követően megkíséreltük megfejteni, hogy mi lehet a sikertelenség oka. Hosszú időbe és kutatómunkába telt, míg rájöttünk, hogy azért nem tudják a jövőt elképzelni, mert olyan működésképtelen heurisztikákat alkalmaznak, amelyek a jelenlegi válságos életszituációjukhoz vezettek. Vagyis naivitás azt várnunk, hogy jelen állapottól merőben más jövőbeli szituációba képzeljék magukat, miközben a jövőtervezésre rendelkezésükre álló heurisztikák nem alkalmasak erre. A choaching során rá kell ébresztenünk a hozzánk fordulókat arra, hogy milyen jellegzetes torzulások akadályozzák, meg őket abban, hogy használható jövőképet fessenek maguknak, majd pedig olyan heurisztikákat kezdünk el közösen kidolgozni, amelyek lehetővé teszik, hogy a jövőt részletesen el tudják képzelni. A kognitív tudomány mai állása, a számítógépes ontológiák gyártásának virágzása, illetve egyéb filozófiai megfontolások ébresztettek rá bennünket arra, hogy a heurisztikák felhasználásával úgynevezett ontológiákat, világokat kell gyártanunk, melyek modellként szolgálnak arra, hogy a hozzánk fordulók valóban képesek legyenek változásokat előidézni az életükben. A könyvünknek azért ontológiai choaching az alcíme, mert az ontológiák gyártásának különféle módozatainak kidolgozására koncentráltunk megírása során. Végül a megoldásközpontú gyorstanácsadásra irányuló kritikai vizsgálódásunk egy, új, a gyakorlatban folyamatosan tesztelt módszer kidolgozásához vezetett, melyet a kognitív tudomány és az elmefilozófia általunk is kedvelt egyik legnagyobb alakjának, Daniel Dennettnek a tiszteletére, Massatchusetts-módszernek neveztünk el. A könyv egészének koncepciójára az említett elmefilozófus

mellett Gregory Bateson és Nelson Goodman gondolkodása tette e legnagyobb hatást. Interdiszciplináris hozzáállásuk révén mindhárman olyan dolgokat képesek mondani, amelyek radikális gondolkodás-változásra inspirálják intellektuális környezetüket.

A továbbiakban először bemutatjuk, hogy miért nehéz a jövőt elképzelni, majd pedig azt, hogy milyen jellegzetes hibák vezetnek ahhoz, hogy a hozzánk fordulóknak nem sikerül működőképes jövőképeket festeniük, végül pedig röviden ismertetjük, hogy mit értünk gyenge ontológián.

Azért nehéz a jövőt részletesen elképzelni, mert az ember megismerő horizontja csupán a jövő kezdetéig ér. Például radikális fogalmi újítás esetén olyan világba csöppenünk, amely alapjaiban változtatja meg a valóságot, szövi újra vélekedéshálónkat, túl a jelenleg használt fogalmaink által kijelölt horizonton. Ha lényegi változást idézünk elő környezetünkben, az pedig bennünk, akkor semmi sem marad úgy, mint azelőtt. Képzeljük el, hogy a kőkorszak hajnalán a kedves olvasó és a legjobb barátja egy árnyas fa alatt heverészve a jövőről beszélget, és egyikük, mondjuk ön, azt a kijelentést teszi, hogy tíz éven belül fel fogják találni a kereket (vö. MacInyre, 1999, 125–151). A beszélgetőtárs, mivel soha sem hallotta korábban ezt a fogalmat, rákérdez. „Mi a kerék"? Erre ön, meglehetősen nehezen találva a szavakat, előadást rögtönöz a kerékről, magyarázni kezdi, hogy fog kinézni a kerékabroncs, a küllő, a kerékagy. Aztán hirtelen elhallgat, és a megdöbbenéstől, valamint az örömtől elcsukló hangon közli a barátjával: „hiszen éppen most találtam fel a kereket". Vagyis a kereket nem lehet megjósolni, csak feltalálni. Aki meg tudja fogalmazni, hogy mi a kerék, az egyben fel is találta. A radikális fogalmi újítások esetén a fogalom által megragadott dolog vagy esemény megjósolhatatlan, hiszen az előre jelezhetőség szükséges feltétele, hogy már a jelenben birtokoljuk a jövő leírására használni kívánt fogalmat. A hozzánk fordulók számára – abban az esetben, ha csak radikálisan új fogalmak bevezetése révén lehet előre jelezni – gyakorlatilag lehetetlenné válik, hogy leírják azt az időszakot, vagy világot, amelyben problémáik megoldódnak. Ebben a szituációban tehát eleve kudarcra ítéltetett a megoldásközpontú gyorsterápia legfőbb programja, vagyis az, hogy a problémák helyett a megoldás utáni állapot részletes leírásával kell indítani a choachingot.

Az előre jelezhetetlenség egy másik esete abból származik, hogy a hozzánk forduló képtelen a jövőbeli cselekedeteinek terét adó világ mibenlét-

ét megjósolni, ha még nem döntötte el, hogy a két vagy több, egymást kizáró cselekvéssor (életforma) közül melyiket választja. Az alternatívák közötti választás időszakában nem képes előre jelezni, hogy melyik világleírást fogja preferálni. Vagyis szükségképpen vak saját jövőbeli világának ontológiájával szemben. Ellene vethető, hogy egy jó choach viszont rutinjának, éleslátásának és intuíciójának köszönhetően le tudja írni a hozzá forduló jövőbeli világát. Igaz ez ellentmondana a megoldásközpontú gyorsterápia alapelképzelésének, de nagyvonalúan eltekinthetünk ettől. A choach, még ha képes lenne is látni és fogalmilag megragadni a choachee számára legkedvezőbb jövőt, saját jövőbeli viselkedését, gondolatait éppen úgy nem ismeri, mint a hozzá forduló. A choach által még meg nem hozott döntésektől függ, hogy a hozzá fordulónak melyik jövő-scenariót ajánlja. Mivel choach nem tudja megjósolni a saját döntéseinek a kliensére gyakorolt hatását, ezért nem képes a coachee jövőbeli világát ábrázolni.

Az erőre jelezhetetlenség harmadik esetét egy olyan játék (például párkapcsolat) révén demonstráljuk, amelyben a játékosok meg akarják jósolni a másik következő lépését. Ahhoz hogy Irén előre jelezhesse, hogy Béla mit fog lépni, meg kell jósolnia, hogy Béla mit gondol az ő jövőbeli lépéséről. Ahhoz, hogy ezt meg tudja jósolni, meg kell jósolnia, hogy mit fog Béla jósolni arra vonatkozóan, hogy Irén mit fog jósolni arra vonatkozóan, hogy Béla mit fog jósolni arra vonatkozóan, hogy Irén mit fog jósolni… és így tovább, míg abba nem hagyják végleg a közös életüket. Az nyeri a játékot, aki kevésbé előre jelezhetővé tudja tenni jövőbeli viselkedését, és az veszít, akinek a jövőbeli lépései relatíve könnyen kitalálhatók. Mivel a győzelem egyik fontos feltétele a másik megtévesztése, az lesz a vesztes, akinek jövőbeli cselekedetei könnyebben megjósolhatók. Egy párkapcsolati tréning esetében azért nehéz a közös jövőt részletesen leírni, mert a párok gyakorta a choaching során sem hagyják abba a fent bemutatott játékot, mivel az elképzelt jövőben sem akarnak kiszolgáltatottabbá válni, mint a jelenben, ahol túlságosan is kiszolgáltatottnak érzik magukat, különben nem fordultak volna szakemberhez. A jövő előre jelezhetőségének egyik súlyos akadálya az, hogy ismeretlen.

> És miképpen fogom kifürkészni, Szókratész, azt, amiről egyáltalán nem tudom, hogy mi az? Ki tudsz-e tűzni valamit azok közül a dolgok közül, amiket nem ismersz, magad elé, hogy kutasd? Vagy ha nagyszerűen rátaláltál is, honnan fogod tudni, hogy ez az, amit előzetesen nem ismertél? (Platón, 1984, 671)

A fő nehézség abban rejlik, hogy milyen kritériumok alapján dönthető el, hogy a jövőbeli válasz a jelenbeli probléma megoldása (vö. Simon, 1982, 195–219). A másik gond, hogy egy probléma valójában a megoldás felől érthető meg igazán, ha jó a megoldás, a probléma megszűnik, vagy kisebbé válik, ha rossz, a probléma változatlanul fennáll, vagy növekszik. A probléma felvetésének módja már módosítja a problémát. A problémától a lehetséges megoldásokon („y a probléma lehetséges megoldása", „z a probléma lehetséges megoldása") keresztül visz az út a valódi megoldásig. A megoldást a következő kijelentés formájában fejezhető ki: „x a probléma megoldása". Honnan tudjuk eldönteni, hogy melyik lehetséges megoldás a problémára adott helyes válasz? Kell találnunk egy olyan, véges számú lépésből álló, ellenőrző eljárást, amely kiszűri a jó megoldást. A megoldás tehát az, „amely megfelel az adott ellenőrzési eljárás kritériumainak". A lehetséges megoldásokat addig kell ellenőriznünk, míg nem illik rá valamelyikükre a fenti definíció. A baj csak, az, hogy mindez az ellenőrzési eljárásokkal szemben is felvethető: „x a probléma kiszűrésére alkalmas helyes eljárás", „y a probléma kiszűrésére alkalmas lehetséges eljárás", „z a probléma kiszűrésére alkalmas lehetséges eljárás". Ahhoz, hogy képesek legyünk eldönteni, hogy a lehetséges eljárások közül melyik alkalmas arra, hogy megtaláljuk általa a valódi megoldást, újabb eljárásokat kell bevezetnünk, és így tovább. Nézzünk egy konkrét példát! Tegyük fel, az a probléma áll elő, hogy egy szénakazalban meg kell találnunk a leghegyesebb tűt. Ha arra nincs mód, hogy a szénakazal egészét szisztematikusan átvizsgáljuk, vagyis az utolsó tű hegyét is összevethessük a többiével, akkor mikor hagyjuk abba a keresést? Vagyis mi a megoldás kiszűrésére alkalmas eljárás? Az egyik az lehet, hogy akkor hagyjuk abba a keresést, amikor úgy véljük, hogy több erőfeszítést már nem érne meg. A másik szabály pedig így szólna: Akkor hagyjuk abba a keresést, mikor olyan tűt találunk, amivel varrni lehet. A két eljárás közül az egyik negatív megerősítőként is működhet,

hiszen lehetséges, hogy akkor hagyjuk abba a keresést, mikor még semmit sem találunk. A második viszont pozitív megerősítést nyújt, hiszen a megfogalmazása eredményközpontú. Az eljárás eljárásainak ördögi köréből, egy olyan heurisztika segítségével szabadulhatunk meg, amely a problémamegoldó megelégedésére apellál. Vagyis az ontológia choaching során használt első metaheurisztika így szól: „az a lehetséges megoldások közül a megfelelő, amellyel a problémamegoldó megelégszik". A problémamegoldás akkor eredményes, ha olyan meggyőződésekhez vezet, amelyek új, sikeres cselekvési szokásokat eredményeznek. Minél magasabbra teszi valaki a megelégedettségének a mércéjét, annál nehezebb megoldást találnia az adott problémára. Azok, akiken utópia-szindróma jelei mutatkoznak, természetesen sohasem találhatnak kérdéseikre kielégítő válaszokat: „Mialatt az elérhetetlent űzzük, lehetetlenné tesszük a megvalósíthatót" (Watzlawick, 1990, 78). A problémavak olyan ember, aki számára semmi sem probléma, és minden megoldás kielégítő. Az utópista viszont minden megoldásra váró problémának tekint, és egyetlen jelenbeli megoldással sem elégedett. Az utópista a végső és univerzális választ keresi, és mivel még arra sincs objektív kritériuma (az igazolási eljárás elvi lehetetlensége miatt), hogy megtalálta-e vagy sem, mindig úgy fogja érezni, még ha véletlenül rá is hibázik, hogy nem bukkant rá. Az utópista egy soha meg nem érkező utazóhoz hasonlítható:

> az örök diák, a perfekcionista, a siker előestéjén mindig kudarcot valló – mind azok közül az utazók közül valók, akik örökké vándorolnak, de sohasem érkeznek meg. Az elérhetetlen pszichológiája szükségszerűvé teszi, hogy minden tényleges kielégülést veszteségként (…) éljenek meg (…) (Watzlawick, 1990, 82).

Az utópiaszindrómát mutató személy a valósághoz nem illeszkedő premisszákból indul ki, és ha a problémamegoldás során kudarcot vall, akkor nem kiinduló tételeit igazítja a realitáshoz, hanem a világot és önmagát vádolja a sikertelenségért. Vagyis olyan problémákra keres válaszokat, amiket nem lehet megoldani. Az utópiaszindrómát kiküszöbölő második metaheurisztikánk tehát így szól: „Ha egy kérdés egyáltalán feltehető, akkor azt meg is *lehet* válaszolni" (Wittgenstein, 2004, 102). A harmadik metaheurisztikánk a csend, illetve a hallgatás fontosságát hangsúlyozza. „Amiről

nem lehet beszélni, arról hallgatni kell!" (Wittgenstein, 2004, 103). Olyan világban, amely tele van hatalmas szénaboglyákkal, csak efféle heurisztikákkal lehet boldogulni.

A heurisztika a lépésenként végrehajtandó, pontos eredményre vezető algoritmus ellentéte (Pólya, 2000). Míg egy adekvát algoritmus lényegi ismérve a tévedhetetlenség, a heurisztikák általában csupán megközelítő pontosságú eredményt adnak. A heurisztika ökölszabály: pl. „A krízist előidéző legvalószínűbb okoktól kell a legkevésbé valószínűek felé haladni". Akkor célszerű alkalmazni, amikor a problémát komplexitásából adódóan nem lehet algoritmusokra bontani, és nem áll rendelkezésünkre elég idő és/vagy kapacitás, hogy az összes megoldási alternatívát végig próbáljuk. A heurisztikus gondolkodás során a rövid, vagy a hosszú távú memóriában implicit módon a tárolt tudás aktiváljuk. Olykor ellentmond a logika alapelveinek, ezért nem mindig követhető, nehezebben ellenőrizhető, gyakran egyfajta ki nem mondott, hallgatólagos tudásra épül (vö. Polányi, 1992, 1994). A heurisztikák jól használhatók az „először cselekszem", illetve „megnézem" típusú problémamegoldás során, szemben az először részletesen „átgondolom" típusú módszerrel. A problémán való olykor terméketlen rágódás helyett egyes heurisztikák alkalmasak arra, hogy beindítsák a képzeletünket, ami lehetővé teszi, hogy a jövőről vizionáljunk. Mások olyan cselekvésekre indítatnak, amelyek aztán gondolkodásra késztetnek. A jól megválasztott heurisztikák, tehát olyan hüvelykujjszabályok, amelyek kreatív problémakezelésre sarkallhatnak. Ugyanakkor fontos szembenéznünk azzal, hogy gyakorta éppen a rosszul megválasztott heurisztikák teszik lehetetlenné a problémamegoldást. A 2002-ben közgazdaság Nobel-díjat kapott Kahneman szellemes kísérletek révén változtatta meg a racionális döntések mikéntjéről addig vallott elképzeléseket, és világított rá azokra, a torz heurisztikákra, amelyek felelősek a működésképtelen jövőtervekért. Kahneman (1972, 1973, 1974, 2003) és Tversky egyebek mellett három olyan rossz döntéshez vezető heurisztikát azonosított, amelyek az emberek bizonytalan körülmények között meghozott döntéseit jellemzik. A mi olvasatunkban ezek a heurisztikák azért működésképtelenek, mert nem vezetnek, hosszabb távú, valódi megelégedéshez.

A hozzáférhetőségi heurisztika használatakor az alapján döntünk, hogy éppen mi jut az eszünkbe az adott problémával kapcsolatban. Általában az

fog beugrani, ami különleges hatást gyakorolt ránk a múltban, megrázó személyes élményhez vezetett. A döntésünket tehát nem a statisztikai valószínűség, hanem a heves emóciókat előidéző, egyáltalán nem reprezentatív példák motiválják. A nagy megrázkódtatásokat okozó eseteket nem egyedi, elszigetelt példáknak tekintjük, hanem a gyakorta bekövetkező események jellegzetes előfordulásának.

A válás küszöbén álló párok gyakran azokra a sikertelen, érzelmileg felkavaró szituációkra emlékeznek, amikor nem tudtak egymással együttműködni, és azokra nem, amelyek sikeres kooperációhoz vezettek. Ez abból adódik, hogy az együttműködés során nem éltek át olyan frusztrációkat, mint amikor nem sikerült kooperálniuk. Amikor arról kell dönteniük, hogy tovább éljenek-e együtt, vagy elváljanak, a hozzáférhetőségi heurisztikából adódóan gyakran arra a következtetésre jutnak, hogy, mivel nem tudtak eddig „sohasem" együtt működni, ezért jobb, ha elválnak egymástól. A hozzáférhetőségi heurisztika így hangzik: „Ha ez ugrik be arról, akkor biztosan reprezentatív".

A reprezentativitási heurisztika használata arra indíthat bennünket, hogy az alapján soroljuk A-t B osztályba, hogy mennyire reprezentatív, illetve tipikus példája B-nek, és érzéketlenné váljunk a minták statisztikai értelemben vett nagysága, illetve az események előzetes valószínűsége iránt. Tegyük fel, hogy Béla számára a legfontosabb érték a függetlenség és a változatosság. Az a valószínűbb, hogy agglegény, vagy az, hogy házas? Tegyük fel, hogy az agglegények 90 százaléka függetlenségszerető, míg a házasoknak csak az 5 százaléka. A képzeletbeli országban 100 agglegény és 5400 házas ember él. Tehát 90 autonóm agglegényre 270 autonóm házasember jut. Vagyis háromszorosa a valószínűsége annak, hogy Béla házas, mint annak, hogy agglegény. A kísérlet során a 100 megkérdezett közül 99 mégis azt válaszolta, hogy Béla agglegény, holott nyilván tudniuk kellet, annak, hogy agglegénybe botlanak, sokkal kisebb a valószínűsége, mint hogy függetlenségpárti házas emberbe.

A reprezentativitási heurisztika így fogalmazható meg: „Ha A tipikus példája, B-osztálynak, akkor B-be sorolandó."

A lehorgonyzási is kiigazítás heurisztika arra indítja az embereket, hogy döntési szituációban (lehorgonyozva önmagukat) egy referenciapontot fogadjanak el, és aztán ehhez igazítsák későbbi megoldási javaslataikat, még akkor is, ha a horgonyvetés helye nem alkalmas a kikötésre, vagyis a prob-

léma megoldására. Egy kísérletben arra kérték a résztvevőket, hogy becsüljék meg, hogy az ENSZ tagállamoknak hány százaléka afrikai ország. A válaszadás közben egy szerencsekereket forgattak előttük, amikor a kerék éppen a tízeshez ért, akkor a becslések középértéke 25 százalék volt, amikor 65-öt mutatott, akkor 45 százalék. Itt a véletlenszerű külső hatás, nevezetesen a szerencsekerék forgása, határozta meg a referenciapontot, és ehhez igazították a megkérdezettek a becsléseiket. Ha megkérdezik tőlünk, hogy Olaszországban 20 milliónál több vagy kevesebb ember él, akkor ezt vagy azt a választ adjuk. Ha utána azt firtatják, hogy mekkora lehet a jelenlegi lélekszáma, akkor az előtte feltett kérdésben megadott 20 millióhoz közeli értéket fogunk mondani, mert a megelőző kérdés referenciaponttá vált, és arra sarkall, hogy lehorgonyozzunk mellette. Például annak megítélésében, hogy egy párkapcsolatot érdemes e folytatni, külső hatásként referenciaponttá válhat, a döntés során, egy kért vagy kéretlen tanácsokat adó barát vagy szülő véleménye, elkötelezhet egy álláspont mellett bármiféle olvasmány- vagy filmélmény, egy kósza ötlet vagy hangulat, amely mellett makacsul kitartunk, végleg lehorgonyozunk.

A lehorgonyzási és kiigazítási heurisztika explicit megfogalmazása így hangzik: „Ha már lehorgonyoztál el gondolat mellett, akkor nem tehetsz mást, minthogy hozzáigazítod a többit".

Az ontológia choaching célja az, hogy – miután bemutatjuk a hozzánk fordulóknak azokat a nehézségeket és téves heurisztikákat, amelyek megnehezítik a jövő részletes elképzelését – segítsen új világokat kialakítani.

Az ontológia problémája röviden összefoglalható. „Mi van?" A válasz is egyszerű: „Minden". Ezt a választ mindenki elfogadja, csak abban nincs egyetértés, hogy mi az a minden (vö. Quine, 1985, 273–296). Amikor a hozzánk fordulók arról kezdenek panaszkodni, hogy minden kezdeményezésük balul sül el, semmi sem sikerül, akkor óhatatlanul ontológusokká válnak. Amikor ezeket a kijelentéseket teszik, implicit módon azt sugallják, hogy az egész világ(uk) összeesküdött ellenük. A baj a világuk határait kezdte ki, és nem a világukon belül megoldható problémák egyike. Mikor megkíséreljük számba venni, hogy milyen dolgok és viszonyok rendszere a világuk, akkor kiderül, hogy olyan hatalmas és átláthatatlan univerzummal állunk szemben, amely eleve megismerhetetlen. Lehetetlen megküzdeni az ükszülők, nagyszülők, szülők stb. árnyaival, mert ezeknek a világoknak a fő

szervező ereje a „sírfeliratok bájos zűrzavara”, vagyis a halott ősök virulens automatizmusai. Torz heurisztikák és morális előfeltevések szövik át meg át ezeket a „mindenségeket”. Más szavakkal: a hozzánk fordulók világai olyan erős ontológiákra épülnek, amelyek ellenállnak minden átfogóbb változtatásnak, és szinte lehetetlen őket újra strukturálni.

A tudást és a társadalom fő intézményeit, valamint az igazságot (tények: mi van?) és az igazságosságot (értékek: mit kell tenni?) egy végső (erős ontológiát magába foglaló) nagy narratívára hivatkozva legitimálják (Lyotard, 1993; Latour, 1999). Az erős ontológián (White, 2000) alapuló nagy narratíva lényegi ismérve a valódi hős, a hatalmas veszély, a nagy utazás és grandiózus cél. Univerzalitás-igényéből adódóan az egyetlen, mindent tudó elbeszélő pozícióját keresik az érintettek. Azok a vallások, amikhez nem kapcsolódik valamiféle kritikai gyakorlat, például vallásfilozófia, gyakorta erős ontológiára épülnek, szent szimbólumaik révén reflektálatlanul kapcsolják össze az ontológiát a morállal. Azért töltenek be fontos szerepet a közösségek életében, mert, a tényeket és az értékeket egyetlen vonzó valósággá formálják (vö. Geertz, 1994, 5–21). Minden nép olyan szimbólumokat használ, amelyek segítenek abban, hogy a világ tényei értelmet nyerjenek az értékek által, és az értékek pedig vonzóvá tegyék az ontológiát. Az életstílust és az ontológiát szent szimbólumok kapcsolják össze. A navahók etikája (melynek fő erényei a nyugodt határozottság, a kitartás, a méltóságteljes megfontoltság) egy hatalmas méretű, gépiesen működő és nagyon veszélyes természetről alkotott leíráshoz kapcsolódik. A hinduk rituális kötelességetikája egy olyan ontológiájú világhoz illeszkedik, amelyben kasztok találhatók, és a következő újjászületés a jelenlegi életben végrehajtott cselekedetek következménye. Az erős ontológiák azt próbálják megválaszolni, hogy milyen a világ és az emberi természet valójában. Az erős ontológiák elfogadói szerint – bár a világ ontológiai és morális igazságai egyazon épület különböző szintjen találhatók, mégis jól illeszkednek egymáshoz – a ház időnként felújításra szorul, de nem rengethetik meg holmi szellemi földrengések. Vagyis annak a bizonyossága, hogy miként szerveződik a világ, és hogyan kell élni benne, megkérdőjelezhetetlen. A mi olvasatunkban ezeknek az ontológiáknak az úgynevezett népi változatait az kapcsolja össze, hogy hatalmas, átláthatatlan, a kritikai szemléletnek ellenálló, statikus rendszerekként működnek. Lakóik gyakran csak illegálisan eszközölhetnek

változásokat bennük, hivatalos engedélyt csak nagyon körülményesen kaphatnak rá. Azok adják az engedélyeket, akik számára az intézményesített rend nagyobb hozzáférést biztosít az erkölcsi kifejezések legitim használatához, akiknek joguk van megmondani, hogy mi a jó, és mi a rossz, mi méltó az emberhez és mi nem. Ha az erkölcsi nézetkülönbségek oka nem véleménykülönbségen alapszik, vagyis nincsenek érdekellentétek, amelyek feloldhatók lennének a véleménykülönbségek elfogadásával, akkor csak a meggyőzés marad, amelynek leghatékonyabb formája a morális szótár használata. Azé a hatalom, akié a morális szótár, és azé a morális szótár, akié a hatalom. A hozzánk fordulók gyakran arra próbálnak felhasználni bennünket, hogy megerősítsük őket az erkölcsi szótáruk használatában, és segítsünk meggyőzni a másikat, hogy elkövetett bűneiért vezekelnie kell, illetve nincs joga használni a morális kifejezéseket, mert hantázik (bullshitel), manipulálni akar velük, nem hiteles, nem őszinte, nem jó. Általában a hozzánk fordulók (implicit módon) elismerik, hogy van egy végső morális szótár, amelynek szavai eszközök a másik megrendszabályozására. Az erős ontológia legfőbb heurisztikája így hangzik: „Vagy birtokold a végső morális szótárt, vagy vedd semmibe!". Lyotard szerint a posztmodern korban a tények és az értékek világát összekapcsoló szent szimbólumrendszerek, közösségi rítusok, kollektív mítoszok nagy narratívája nem érvényes többé. Ami maradt: egymáshoz nem illeszkedő érték- és ontológiatörmelékek. Bár a második világháború óta sok új formája született az erős ontológiának, korunk ontológiai fordulatának eredményeképpen a radikális változást a gyenge ontológiák megszületése hozta. A nagy elbeszélőt sok egymásnak ellentmondó kis narratívával operálók hada váltja fel. Nincs nagy poén, amit le lehetne lőni, csak kis poénok vannak.

Az általunk elfogadott gyenge ontológia szerint minden kritikai vizsgálat alá vehető, kivéve azt, hogy minden kritikai vizsgálat alá vehető. Az én, a másik és a világ bármiféle fogalmi megragadása (konceptulizációja) egyaránt vita tárgyát képezheti. Viszont egy innovatív konceptualizáció elengedhetetlen feltétele a különféle világok adekvát működésének. A gyenge ontológia nem csupán beismeri, hogy megkérdőjelezhető, hogy egyáltalán nem tévedhetetlen, és hogy gyakran (de nem mindig!) helyi értékek fejeződnek ki benne, hanem ezt a felismerést strukturáló elvként használja önmaga felépítése során. A gyenge ontológia színpadán bűntudat nélkül nézhetünk szembe önnön esetlegessé-

gükkel, a „lét elviselhetetlen könnyűségével". Korunk emberéből nem hiányozhat „a mersz, (…) a bölcsesség, (…) a tehetség, hogy valahogyan jelezze: az idő folyékony, egyik pillanat sem fontosabb a másiknál, és minden pillanat elillan (Vonnegut, 2004, 89). Kundera regénye A lét elviselhetetlen könnyűsége a gyenge ontológia egyik regénybeli példája. Az előzetesen hozott törvények alapján végrehajtott cselekedetek súlyosak, de a választások terhét leveszi a vállunkról maga a törvény, a többiek jóváhagyó fejbiccentése. A kreativitáson alapuló döntések az esztétikai ítéletekhez hasonlóan lazaságot igénylenek, könnyűnek látszanak, de elviselhetetlenek is egyben, mert nem áll mögöttük a tömeg jóváhagyása, a társadalom bárgyú, aranyfogvillantó mosolya. Kosztolányi Esti Kornél éneke jól megragadja ezt a fajta létmódot.

Esti Kornél éneke

Az életen, a szinten,
a fénybe kell kerengni,
légy mint a minden,
te semmi.

Légy az, ami a bölcs kéj
fölhámja, a gyümölcshéj
remek ruhája, zöld szín
fán, tengeren a fölszín:
mélységek látszata.

No fuss a kerge széllel,
cikázva, szerteszéjjel,
ki és be, nappal-éjjel,
s mindent, mi villan és van,
érj el.
Tárgyalj bolond szeszéllyel,
komázz halál-veszéllyel,
s kacagd ki azt a buzgót,
kinek a mély kell.

Mit hoz neked a búvár,
ha fölbukik a habból?
Kezében szomorú sár,
ezt hozza néked abból.

Jaj, mily sekély a mélység
és mily mély a sekélység
és mily tömör a hígság
és mily komor a vígság.
rímmel.

Menj mély fölé derengni,
burkolva, játszi színben,
légy mint a semmi,
te minden.

A költeményben megfogalmazott relativizmus éppen túlhangsúlyozottságának következtében a felszínes olvasás során homályban hagyja a tényleges üzenetet: a kreativitáson alapuló egyéni döntés és választás értékét, a lét elviselhetetlen könnyűségét. Kosztolányi szkeptikus a világot egyneműsítő elvekkel szemben, mert azok elszegényítik a sokszínű valóságot. Az ontológia choaching a jövő fényében láttatja a jelent és a múltat. William James szerint a szabad akarat „*a világban jelentkező újszerűségeket* jelenti, a jogot annak az elvárására, hogy a jövő, legmélyebb elemeiben csakúgy, mint felszíni jelenségeiben nem feltétlenül ismétli meg és utánozza a múltat" (James, 1981, 191). A lét elviselhetetlen könnyűsége nélkül nincs ilyen értelemben vett szabad akarat, vagyis új élet. Az új megtapasztalására, valamint a szabadságra irányuló törekvés során a lét elviselhetetlenül könnyű.

A gyenge ontológia fő inspirációs forrása az amerikai pragmatista filozófia. A neopragmatista Richard Rorty a Megismerés helyett remény című írásában Walt Whitmant idézi, aki szerint „Amerika…saját igazolása és sikere zálogának …szinte kizárólag a jövőt tekinti" (Rorty, 1998, 10). Ez jól illeszkedik az első fejezetben bemutatott dinamikus időszemlélethez, mely szerint a megoldások a jövőből jönnek, vagy megoldják a jelenbeli problémákat vagy nem, és azután eltűnnek a múltban. Rorty szerint a nagy legitimáló narratíva

helyett (pl. a racionális ész, a reflektálatlan megszokás,vagy a múlt nagyjai) tetteink, gondolataink igazolása a jövőben található. A „valóság", a „normális", az „igaz", a „jó vagy a rossz" fogalmait a „jobb jövő" fogalmával helyettesíti. A marxista jövőtervezés helyett a pragmatisták a darwinista szemlélettel azonosulnak: a biológiai vagy kulturális mutáció egyetlen igazolása a korábbinál adaptívabb viselkedés, a jövőbeli siker. A gyenge ontológia alapján történő coaching célja a komplexebb és érdekesebb életet előidéző mutációk létrehívása: a coaching gyakorta mentális atombombaként működik. A neopragmatista válságkezelés célja nem a valóság feltárása, hanem a kevésbé használható világleírások használhatóbbakra történő cseréje. Nem azt kérdezzük, hogy, mi az adott dolog belső természete, hanem azt, hogy „Mire használható?". A válasz: „Egy jobb, érdekesebb, fájdalommentesebb jövő létrehozására". A „Mit tartasz jónak?"kérdésre sokféle, a szebb jövőhöz illeszkedő, válasz adható. Whitmannal szólva: a „változatosságot és szabadságot". Dewey szerint „növekedést", a buddhisták szerint „a semmit". Kunderával „a lét elviselhetetlen könnyűségét", Ottlikkal: „a szabadság enyhe mámorát". A biológiai és kulturális evolúció újabb kreálmányai meglepőek és mulatságosak, azok számára, akik szeretnek meglepődni és mulatni. A jelen elárasztó bullshit, a kritikátlanul elfogadott múlbéli nagy narratívák helyett a jövő nem más, mint kreatív gyakorlatok plurális világa. Az újdonság iránti vágy zárójelbe tett hősei: Don Juan (az érzéki zsenialitás embere), De Sade (a konszenzuson alapuló kegyetlenségé), Faust (az elméletekben való lubickolásé). Rorty szerint nincs egyetlen módja annak, ahogyan a világ van, tehát nincs egyetlen pontos megjelenítése. Viszont számtalan izgalmas gyakorlatot hozhatunk létre azért, hogy valóra váltsuk a jövőre vonatkozó reményeinket.

> Még mindig elterjedt az a meggyőződés – noha a történelem bebizonyította róla, hogy hallucináció – amely szerint az emberi értelem által felvetett minden kérdés megválaszolható az e kérdés által nyújtott válaszlehetőségek valamelyikével. Valójában azonban az intellektuális haladás általában úgy következik be, hogy a kérdéseket egyszerűen elvetik az általuk felvetett alternatívákkal együtt – ami csökkenő életerejüknek és a legégetőbb érdekek megváltozásának folyománya. Nem oldjuk meg őket: túllépünk rajtuk. Dewey: A darwinizmus hatása a filozófiára (idézi Rorty, 1998, 34).

A jövőből újabb és újabb izgalmas válaszok érkeznek, és egy csomó korábban érdekesnek tűnő kérdést unalmassá tesznek. Arra használnak minket a jövőbeli válaszok, hogy találjuk meg, vagy szedjük elő a velük összekapcsolható érdekes kérdéseket.

A coaching során rekonstruáljuk a hozzánk forduló narratívájának rejtett ontológiáját, a hozzá kapcsolódó morális és egyéb értékeket, illetve azokat a „szent" szimbólumokat, rítusokat, mítoszokat, amelyek az ontológiát és az értékeket (életstílust) egyetlen, organikus egységgé szervezik. Ha a fent leírt három alkotórész bármelyike megváltozik, akkor könnyen semmivé foszlik az egység, és az eddig jól működő világot, hirtelen fatalista ontológia váltja fel, amelyben bármiféle viselkedés hasztalannak tűnhet a résztvevők számára. A válságkezelés során különféle szinteken avatkozhatunk be: előidézhetünk és/vagy ajánlhatunk új rítusokat, új értékeket vagy új ontológiát.

A choaching folyamán a hozzánk fordulókkal közösen olyan viselkedés- és gondolkodásbeli mutációkat hozunk létre, amelyek boldogabb jövőt eredményező gyenge ontológiákat eredményeznek. A módszerünkben az az újdonság, hogy elfogadjuk a megoldásközpontú coaching előfeltevését, mely szerint a problémaszint helyett a megoldás szintjén kell keresni a választ, viszont a kívánatos jövőt pragmatista módon új viselkedés- és gondolkodás-mintázatok létrehívásával idézzük elő. Módszerünk alapján a coach és a coachee hasonlóan működik, mint egy heurisztikákat felfedező program, melynek egyik beépített metaheurisztikája folyamatosan analizálja, hogy mely heurisztikák vezetnek (a kívánt jövőt leíró) eredményes fogalomalkotáshoz, és melyek nem. Utóbbiakat közösen átalakítjuk, előbbieket továbbfejlesztjük.

A heurisztikák révén egyrészt olyan mikrovilágokat hozunk létre, amelyek világos inputtal és outputtal bírnak, másrészt, ha ez nem lehetséges vagy nem célravezető, akkor leromboljuk az túlzott racionalizációból adódó irracionális élettereket, erős ontológiákat. A gyenge ontológia lehetővé teszi, hogy megszabadítsuk a coachee viselkedését (az önmaga számára is láthatatlanul) programozó fogalmaktól és fogalmi metaforáktól (különféle bűntudat-generátoroktól és önvédelmi mechanizmusoktól). A coaching során – egyebek mellett új fogalmi metaforák bevezetése révén – közösen létrehozott ontológiák olyan modellként szolgálnak, melyek lehetővé teszik a kívánt jövőbeli világok felépítését, belakását és kreatív továbbfejlesztését.

Az erős ontológiával való radikális szakításhoz először egy olyan modellvilágot építünk fel a hozzánk forduló segítségével, amelyből kliensünk hiányzik. Azt kell részletesen elképzelnie, hogy miként működnének nélküle azok a különféle szervezetek, amelyeknek korábban tagja volt. Mit lett volna fontos még elvégeznie, mik és kik fognak hiányozni számára, és mi az, aminek örül, mert többé nem kell bajlódnia vele? Félbehagyott valamit, amit be kellett volna fejeznie? Elégedett az eddigi teljesítményével? Van, ami teljesen máshogy csinált volna? Minden olyan fontos volt, mint amilyennek látszott? A lényegtelen tényleg lényegtelen maradt? A gyenge ontológia megalapozásához Jacques Attali regényének címét használjuk: „Az első nap a halálom után". Ezzel a képzeletbeli, halállal kezdődik valójában az ontológia choching. A choachee rituális halála az erős ontológiától való megszabadulás és megtisztulás ára, valamint (a metaforikus értelemben vett) újjászületés ígérete. Az ehhez kapcsolódó heurisztika így szól: „Aki megtalálja életét, elveszíti azt, aki elveszíti, megtalálja azt."

Tarantino-módszer

Tarantino Ponyvaregény című filmjében, két bérgyilkos (Jules Winnfield és Vincent Vega) behatolnak egy lakásba, hogy megszerezzenek egy titokzatos táskát főnökük, Marsellus Wallace, számára egy úgynevezett üzletfelétől, akit, néhány társával együtt, a behajtás során szemrebbenés nélkül megölnek. Az akció közben váratlanul egy férfi vágódik ki a fürdőszobából, és többször rájuk lő. Csodával határos módon azonban egyetlen golyó sem találja el őket (eleve elrendelés?). A két bérgyilkos miután közös erővel megöli az orvul rájuk támadó fickót, az egyetlen túlélőt, Marvint, magukkal hurcolják az autójukban. Miközben Vincent kezében pisztolyt lóbálva éppen a véletlen és szükségszerűség problémáját taglalja a maga sajátos stílusában, a fegyver véletlenül elsül (eleve elrendelés, abszurd?), Marvin feje lerepül a nyakáról, és a kocsi belseje, valamint a gengszterek ruhája merő vér lesz. Szorult helyzetükben a hullát Jules közelben lakó barátjához, Jimmyhez szállítják, aki ettől teljesen kiakad, mivel hamarosan hazaér a felesége, Bonnie, aki, ha megtalálja a fej nélküli testet, Jimmy szerint azonnal elválik tőle. Jules kétségbeesetten felhívja főnőkét, Marsellus Wallace-t és röviden vázolja a helyzetet, amelyre először Marcellus azt válaszolja, hogy érti, amit mond és próbáljanak „minden eshetőséggel" számolni. Juce ettől azonnal kétségbe esik: „Engem most nem az eshetőségek izgatnak, csak annyit akarok hallani tőled, nem lesz semmi probléma, Juce, a dolog el lesz intézve, menj vissza, hűtsd le a niggereket, és várd a felmentő sereget, ami mindjárt ott lesz". Marcelus válasza kétségtelenül ironikus, viszont gyors és megnyugtató: „Nem lesz semmi probléma, Juce, a dolog el lesz

intézve, menj vissza, hűtsd le a niggereket, és várd a felmentő Wolfot, aki mindjárt ott lesz" Winston Wolfe, a problémamegoldó, habozás nélkül elkezdi (a maga halálosan profi módján) „menedzselni a válságot". A Marcellusal történt telefonbeszélgetés során azonnal papírra rögzíti a rendelkezésre álló információkat, se többet, se kevesebbet, mint a mi a helyzet megoldásához okvetlenül szükséges. „Hisztériás alkat? Mikorra várható? Mond még egyszer a neveket! Jules (fekete), Vincent (fehér), Jimmy, Bonnnie, egy hulla fej nélkül, az út harminc perc, tíz percen belül ott vagyok". Láthatóan a nevekre is csak nagyjából van szüksége (Juce-t Jules-nak írja), hiszen nem számítanak a problémamegoldás során, sőt a személynevek óhatatlanul érzelmekkel telítődnek a használójuk életében, amelyek csak zavart okoznak a válságkezelés alatt. Wolfe-ot legkevésbé az érdekli, hogy a krízisbe került gengszterek miként identifikálják magukat, hogyan értelmezik a helyzetüket, és milyen megszokott játszmák játszására találják alkalmasnak a válságszituációt, valamint a segítségükre igyekvő problémamegoldót. (Vincent az első adandó alkalommal elkezd „kekeckedni" vele, amit Wolfe profeszszionális módon rögtön leszerel). Vicent, az által, hogy fejbe lőtte Marvint, részleges válságot idézett elő, amely, ha nem sikerült volna elhárítani, akkor az egész szervezetet érintő válsággá alakulhatott volna. A válságok sajátossága, hogy rossz közérzetet, súlyosabb esetben pedig kilátástalanságérzést idéznek elő. Juce kétségbeesett telefonhívása az utóbbit példázza, úgy érzi, hogy összecsaptak a fejük felett a hullámok, és csak akkor válik optimistává, amikor Marcellus megígéri neki, hogy elküldi házi problémamegoldóját, Wolfot. Véleményünk szerint a válságmenedzselés során célszerű úgy tekintenünk a válságba került személyekre és szervezetekre, mint akik sajátos fatalista ontológiákkal bíró világokba „szorultak". Ugyanis a válságban lévők előbb-utóbb úgy érzik, hogy bármi is tesznek, a végeredmény mindig ugyanaz marad, mindenfajta beavatkozás eleve reménytelen. A fatalisták szerint minden esemény szükségképpen bekövetkezik, függetlenül attól, hogy mi hogyan cselekszünk. A fatalizmus az oksági determináció extrém formája, mivel tagadja, hogy az emberi cselekvéseknek bármiféle oksági hatóereje lenne. A deterministák szerint például a gyomorrontásom természetes okok következménye, míg a fatalisták úgy vélik, hogy függetlenül attól, hogy romlott ételt eszem vagy sem, ha úgy kell lennie, elkerülhetetlenül elrontom a gyomrom.

Másként megfogalmazva:

[1] Egy adott tény-állítás vagy igaz, vagy hamis.
[2] Ha egy állítás már igaz, azt senki sem teheti hamissá, és ha már hamis, azt senki sem teheti igazzá.
[3] Ha az adott tény-állítás igaz, akkor mindig igaz, ha hamis, akkor mindig hamis.

Döntésével senki sem befolyásolhatja, hogy egy állítás igaz lesz-e, vagy sem.

A negyvenezer évvel korábbról származó erős népi ontológia hatalmasodik el a film szereplőin: „harcolj vagy menekülj!" (a gengszterekre egyébként is jellemző). Viszont egyik sem működképes, ez vezet a fatalista ontológiához. A filozófiában az ontológia a létezésnek (az általában vett valóságnak), illetve a valóság alapkategóriáinak és azok viszonyrendszerének a vizsgálatát jelenti. A számítógép-tudományban az ontológia fogalmát a mesterséges intelligencia-kutatásból vettük át, olyan konceptuális modellnek tekintjük, amely absztrakt és leegyszerűsített képe egy világnak, amelyet bizonyos célból reprezentálunk. Thomas Gruber (1993b, 199) megfogalmazásában az ontológia „egy fogalmi rendszer konszenzuson alapuló, explicit (…) részletes, leírása".

A Ponyvaregény című filmben nagyon világos a probléma, amit meg kell oldani, valójában a válságba került szereplők is úrrá lehetnének a nehézségen, ha nem hatalmasodna el rajtuk a fatalista ontológia. March és munkatársai (March, 2000, 206–214; 2005) ezzel szemben a döntéshozatalnak egy jellegzetes, szervezeti formáját mint szemetesládában való turkálást írják le. A válságkezelés során a problémamegoldóknak egyfajta kuka-ontológiában (kreatív szemetesekként) kell helytállniuk. A kuka-ontológia olyan szervezetekre jellemző, amelyeknek homályosak a preferenciái, nem áll rendelkezésre a problémák megoldására alkalmas módszer, és folytonosan cserélődnek a problémamegoldók. Ezek a szervezetek (család, egyetem) a „szervezett anarchia" paradigmatikus eseteinek tekinthetők. A következőkben a „szervezet mint szervezett anarchia" politikai metafora kibontása révén feltárjuk a válság kuka-ontológiáját. Vállalkozásunk azért is tűnik fontosnak számunkra, mert a mi olvasatunkban, nem csupán a szervezetek életének egyik jellegzetes megnyilvánulási formája a szervezett anarchia,

hanem a mindennapi lét ontológiájának (Schütz, 1984, 321-349) is jellemző vonása. Az anarchisták (vö. Gyurgyák, 1991; Bozóki és Sükösd, 1994a, 1998; Bozóki, Seres és Sükösd, 1994b) szeme előtt az állam kényszerítő hatalmától megszabadult társdalom víziója lebeg. Az anarchizmus különféle verziói az igazságosság, a szabadság és az emberi természet eltérő értelmezéséből származnak. Abban azonban kivétel nélkül egyetértenek, hogy a tekintély összes kényszerétől meg kell szabadulni. A tekintélyre törő hatalmak közül az állam a legerőszakosabb, ezért el kell tűnnie a színről. Az anarchisták nem tagadnak mindenfajta autoritást, általában hajlandóak elismerni a szakértők tekintélyét a maguk szakterületén. Bírálatuk legfőbb célpontja a jogcím nélküli autoritás, amely az adott szakterületen túlterjeszkedve az emberi lét (vagy az adott szervezet) egészének irányítását kívánja erőszakos módon befolyása alá vonni. Az anarchisták szerint nem csupán az állam próbál illegitim módon szabályozni, hanem például az egyházak, a hadseregek és a főnökök vagy éppen a szülők is. Ezek az intézmények vagy személyek áldozataikat arra kényszerítik, hogy pénzzel vagy egyéb szolgáltatással „az életükkel fizessenek" nekik. Az anarchisták olyan társadalomban, szervezetben, családban (ha egyáltalán…) szeretnének élni, ahol a személyes szabadság a lehető legnagyobb. Az individualista anarchizmus jelenleg a libertariánus tanok révén fejti ki leginkább hatását, ezért erre fókuszáljuk a továbbiakban figyelmünket. A libertariánusok egyik csoportját minarchistáknak (minimális uralom) nevezik. Szerintük a kormány kötelessége, hogy védje polgárait, és gondoskodjon a szerződések betartásáról, illetve a honvédelemről, viszont egyéb joga nincs, például adót nem vethet ki, még akkor sem, ha legitimnek tekinthető céljai ellátására kellene a pénz. A minarchistákkal szemben az anarchisták úgy vélik, hogy az úgynevezett „éjjeliőr államra" sincs szükség, ezek a feladatok magánszervezésben is megoldhatók. A tulajdonosi és szabadságjogok abszolút védelme szembe állítja őket a jóléti jogok elfogadóival, utóbbiak szerintük ugyanis a mások érdekben végzett kényszermunka mellett teszik le a voksukat. A libertariánusok úgy vélik, hogy a korlátozások nélkül működő kapitalizmus a legkívánatosabb társadalmi forma. Gareth Morgan (1986, 2009) a szervezetekről mint politikai rendszerről írott elemzésében különféle politikai formációkként vizsgálja a szervezeteket: az általa bemutatott politikai szabályozási rendszerek közül a technokrácia az, ami az anarchisták

számára leginkább elfogadható. „A szabályokat a tudás hasznosságán, a szakértői hatalmon és a releváns problémák megoldási képességén keresztül használják" (Morgan, 2009, 3). Egy nagy mértékben automatizált üzem esetében (például McDonald's) az emberek cselekvési lehetőségei szűkre szabottak, nem véletlen, hogy a technológiai forradalmak egyben hatalommegosztás új formáit hívják elő. Az anarchisták szerint a technokratáknak szakértelmük csupán arra ad legitimitást, hogy a szűk szakterületükön belül működjenek, de semmi esetre sem teszi lehetővé számukra, hogy az adott szervezet egészének működését tekintélyelvű módon szabályozni próbálják. A Big Mac nem alkalmas minőségi igények kielégítésére, viszont gyorsan és standard módon megszünteti az éhséget. Egyetlen politikai metaforát mutattunk be röviden azzal a céllal, hogy rávilágítsunk, a szervezeteket érdekek mozgatják, és ezek különféle politikai metaforák révén írhatók le. A szemetesláda döntési modell a szabályozott anarchia egy alesete, melyben az idő kapcsolja össze a választási lehetőségeket, a problémákat, a megoldásokat és a részvevőket. Ez az anarchizmus terepe, ahol nem azt a jól ismert játékot játsszák, melyben a döntési lehetőségek döntési alternatívákat hívnak életre, majd ezek hatásainak analízise a célok révén történő értékeléshez vezet. Ehelyett a választási lehetőségek megoldandó problémákat keresnek maguknak, Kérdések és érzelmek döntési helyzetek után kutatnak, hogy fényre derüljenek általuk. Megoldások olyan kérdéseket keresnek, melyeket megválaszolhatnak. Képzeljük el, hogy idegenek (vö. Schütz, 1984, 405–413) érkeznek a városba (unatkozó döntéshozók), akik ráérő idejükben éppen dönteni akarnak. A „városlakók számára" fel sem tűnik, hogy szervezett anarchiában élnek mindaddig, amíg az idegenek be nem toppannak, vagy a felmerülő problémák, például a megnövekedett szabadidő hatására idegenekké nem válnak saját hazájukban. Az adott csoportban élő személy az egyébként inkoherens, inkonzisztens és csak részleteiben tiszta tudását a közösségen belül koherensként, konzisztensként és elegendően tisztaként éli meg. Elfogadja az ősöktől kapott recepteket, amelyek lehetővé teszik, hogy sikeresen működjön a közös mindennapokban. A recept egyrészt cselekvési előírásokat tartalmaz, másrészt értelmezési sémákat. A receptek és a hatásosságukat biztosító feltételek mindaddig működnek, illetve fennállnak, amíg be nem következik egy nem várt változás, amely válsághoz vezet. A „válság megtöri a szokások folyását és a tudat

meg a gyakorlat megváltozott feltételeit teremti meg" (Schütz, 1984, 408). A mi olvasatunkban ekkor napvilágra kerülnek az inkoherenciák, inkonzisztenciák és a tudás elégtelen volta, vagyis a szervezett anarchia léte. Aki eddig otthon volt, az ugyanúgy idegenné válik, mintha most érkezett volna egy ismeretlen városba. Hirtelen választási lehetőségek, megoldások és problémák között találja magát, és ekkor már csak három eset lehetséges (megoldja a problémát, elkeni vagy menekül tőle). Persze mint fentebb már írtuk, lehet, hogy ő keresi a bajt, hirtelen energia-fölösleggel rendelkezik, és problémák, választási lehetőségek, valamint megoldások után kutat. A válság kívülről és belülről egyaránt jöhet, a lényeg, hogy az ismert emberek, dolgok, események hirtelen idegenné válnak számunkra. Az idegenné válás lehet rémületes, mely a fatalista ontológia átéléséből származik, de lehet felszabadító is. A Ponyvaregényben az előbbi eset állt fenn, csak egy kívülről jövő idegen volt képes arra, hogy összekapcsolja a rendelkezésre álló választási lehetőségeket a megoldásokkal. Az idegen, aki tehát kívül kerül a rendszerbe, egy olyan szemetes-kosárban találja magát, amelybe valahonnan, meghatározhatatlan helyről jönnek a problémák, a megoldások és más döntéshozók is. A szervezeti választás szemetes-kosár elmélete azt a szituációt modellálja, amikor az adott szerveződés homályos viselkedése ellentmondani látszik a döntéshozatal klasszikus teóriájának. A szemetesláda-modell arra a helyzetre próbál magyarázatul szolgálni, amikor a bizonytalanságban meghozott döntések, legalábbis a klasszikus elmélet kontextusában, irracionálisnak tűnnek, illetve nem illenek a racionális döntésekről alkotott elfogadott képbe. A szemeteskosár-modell olyan szervezett anarchiában működő organizációk működését is magyarázni kívánja, amelyeket „problematikus preferenciák", „homályos módszerek" és „folytonosan változó részvétel" jellemez. A szervezett anarchia állapotában a problémák, a megoldások és probléma-megoldók nincsenek szoros kapcsolatban egymással, csupán az idő hajigálja őket egy szemetes-kosárba. A döntések nem a problémákra adott racionális döntésfolyamatok eredményei, hanem a szervezeten belül egymástól függetlenül folyó események egyetlen időmederben (döntési helyzetben) való esetleges találkozásai. March (2005) és társai négy egymástól független áramlást azonosítottak. (1) A problémák – melyek a szervezeten belülről és kívülről egyaránt jöhetnek – egyrészt hibás cselekvésekből, másrészt abból származnak, hogy nem tudjuk megjó-

solni a jövőt. A klasszikus elmélet azt feltételezi, hogy a problémák felbukkanása (amennyiben elég súlyosnak látszanak) döntési folyamatokat indukál. Ezzel szemben a szervezett anarchia világán belül a problémákat az idő a problémamegoldókkal együtt egy szemeteskosárba (döntési helyzetbe) dobja, és utóbbiaknak záros határidőn belül ki kell halászniuk a „szemétből" a problémákhoz jól vagy látszólag jól illeszkedő megoldásokat. (2) A megoldások a problémákhoz hasonlóan önálló életet élnek, és hol intenzíven, hol kevésbé aktívan keresik azokat a kérdéseket, amikre válaszul adhatók. A döntéshozóknak vannak olyan kedvenc megoldásai, amelyekhez jobban vonzódnak, mint másokhoz, és amelyeket szívesen propagálnak társaiknak a szemetesládában. Csak a jól megszokott megoldásoknak nincs szükségük szószolókra, a relatíve újakat csak akkor fogadják el, ha kellőképpen elő vannak készítve erre a döntéshozók, és van elég energiájuk, hogy figyeljenek a propagálók érveire. E modell szerint a megoldásokat azoknak a problémáknak a valódi ismerete nélkül fogadják el, amelyekre választ adnak. (3) A választási szituációk olyan alkalmak, amelyek arra szolgálnak a szervezet életében, hogy döntéseket hozzanak. A politikusok vágyott médiabéli szereplehetőségeihez hasonlóan a szervezetekben tevékenykedők számára is szükség van rituális döntési helyzetekre, amelyek esetleges viszonyban állnak a valódi döntésekkel. Szélső esetben lehetséges, hogy a döntések, a problémák és a kompetens döntéshozók messze elkerülik a kijelölt döntési alkalmakat. Egy családban vagy egyéb informálisan működő szervezetben gyakran az is vita tárgyát képezi, hogy milyen címke ragasztható az adott szemétládára, vagyis milyen döntési szituációban vagyunk éppen. (4) A döntéshozók jönnek, mennek. Szélsőséges esetben azok, akik felvetik a problémákat, már nincsenek ott a megoldás elfogadásakor, és akik megoldanak, nem ismerik az eredeti problémák megfogalmazása során használt kontextust. A résztvevőket az idő delegálja és hívja vissza, függetlenül attól, hogy a döntési folyamat befejeződött-e vagy sem. A döntéshozók hozzák és viszik magukkal a kedvenc problémáikat és megoldás-javaslataikat. A szemeteskosár-modellt megalapozó ontológia egy olyan világról tudósít, amelyben a szervezetek rengeteg megoldást termelnek, majd, az általuk megoldható problémák hiányában, szemétbe dobnak. Aztán amikor a problémák valóban felbukkannak, akkor az éppen ott tartózkodók, illetve a véletlenül oda keveredett, vagy az idő által oda lökött

„idegenek" elkezdenek a kukában kutatni a korábban szemétre hajított megoldások között. A szervezett anarchia ontológiai alapját az inkonzisztens és rosszul definiált preferenciák képezik, valamint az, hogy a problémamegoldás folyamatát maguk a résztvevők sem értik, próba-szerencse alapon választanak, a választásaik önmaguk számára is átláthatatlanok és homályosak, valamint szeszélyesek. A szervezett anarchiát megalapozó ontológia egyrészt attól függ, hogy milyen a döntések és a megoldások keveréke az adott szemétkosárban, másrészt attól, hogy milyen szemetesládákból (döntési helyzetekből) áll a szemétlerakat, ezek miféle viszonyban állnak egymással, milyen módon kering a rendszerben a szemét, milyen szemetesvödröket töm tele és ürít ki az idő. A szemetesvödörben mint szervezett anarchiában akkor is meghozzák a döntéseket, ha nem lehet. March és társai három lehetséges döntéshozói magatartást különítenek el. (1) A problémák abban a szemetes-kosárban valóban megoldhatók, amelyben a döntési szituációhoz illeszkednek a problémák, és a döntéshozók kellő energiával rendelkeznek arra, hogy összekapcsolják őket a megoldásokkal. Ezt történt a Ponyvaregény című filmben Wolf megérkezése után. A szemetes-kosárban jelen voltak a problémák és a megoldások, csupán az a személy hiányzott, aki képes volt összeilleszteni őket, mindaddig, amíg Marcelus Wallace el nem küldet a házi problémamegoldóját. (2) A problémamegoldók tévedés áldozataivá válnak abban az esetben, amikor nincsenek a választási szituációhoz kapcsolható problémák. A szemetes-vödörben található problémák ugyani más választási helyzethez illeszkednek. Ekkor rövid időn belül, és kis energiabefektetéssel döntenek, a nélkül, hogy tudatosítanák magukban, hogy nem volt a döntési helyzethez illeszkedő probléma. Ilyenkor tévesen azt hihetik, hogy megoldottak valamit, pedig egyetlen problémát sem oldottak meg. Elhatalmasodik rajtuk a könnyű problémamegoldás illúziójának élménye, a „szabadság enyhe mámora". Ezen örömüket az a széles körben elterjed téves heurisztika is generálhatja, mely szerint „amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra!". Amennyiben ma van a döntési helyzet, ahová az idő a megfelelő problémákat, megoldásokat és problémamegoldókat gyűjti egybe, akkor tényleg célszerű ma megtenni, hiszen lehet, hogy holnap már nem lesznek jelen ezek a szükséges feltételek. Ez viszont a holnapra, a holnaputánra vonatkozóan is igaz. (3) A problémamegoldók akkor fogják menekülésre a dolgot, amikor egyetlen döntési szi-

tuációhoz hosszabb ideig túl sok probléma kapcsolódik, és ezek megoldása meghaladja a rendelkezésükre álló energiát, ezért elhalasztják a döntést. Lehetséges, hogy egy másik döntési szituációban néhány felbukkan a korábban elhalasztott döntések közül és ott megoldódnak a problémák. Ezt követően az eredeti választási lehetőség résztvevői örömmel konstatálják, hogy a problémák eltűntek. A menekülés sem old meg tehát problémát, hiszen ilyenkor, még ha hoznak is döntéseket, azokat egy másik szemeteskosárban teszik. A szemetesvödör döntési folyamat számítógépes szimulációja azt bizonyítja, hogy döntéshozatal során legtöbbször a résztvevők a tévedés áldozatai, vagy menekülniük kell. Ebből az következik, hogy a szervezett anarchiát mutató világokban a válságkezelő objektíve nem tudja megoldania válságot. Három követendő stratégiát követhet és ajánlhat a fent bemutatott ontológiából adódóan. (1) Amennyiben mód van rá, a coach megkísérel a hozzá fordulóval kidolgozni egy olyan stratégiát, amely arra szolgál, hogy kiküszöbölje a szemetesvödör-elemeket azokból a döntési folyamatokból, amelyekből célszerű. Az idő által szervezett problématér egy meghatározott részét az okok és racionális szándékok erősen determinált világával helyettesítik. Ennek legmegfelelőbb eszköze véleményünk szerint a „mcdonalizáció". A mcdonaldizáció kifejezést George Ritzernek (1993, 1998) a The McDonaldization of Society című könyvéből vettük át. A McDonald's a protestáns etikán alapuló kapitalista szellem egyik legkönnyebben hozzáférhető példája, hiszen szinte minden nagyvárosban megtalálható. Míg Max Weber (1982) szerint a bürokráciában öltött testet a kapitalizmus szelleme, addig Ritzer úgy véli, hogy napjainkban a gyorséttermi láncok reprezentálják a leghűségesebben. Négy szükséges feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy a hozzánk forduló szemetes ládájának bizonyos hányada mcdonaldizálható legyen. (a) A hatékonyság azt az optimális módszert jelenti a mcdonaldizációban, amely lehetővé teszi, hogy a szervezet a lehető legrövidebb időn belül teljesítse a feladatait. A McDonald's azt ígéri, hogy a náluk étkezők a legrövidebb időn belül eljutnak az éhség állapotából a teljes telítettségig. (b) A kalkulálhatóság azt jelenti ebben a kontextusban, hogy adott pénzért adott mennyiséget garantálnak, amihez stabil minőség társul. Más szóval a mcdonaldizáció ontológiájának központi kategóriája a mennyiség: a vevők nagy mennyiségű terméket kapnak rövid időn belül, jó minőségben. Ez lehetővé teszi a vásárlók számára, hogy pontosan tudják,

hogy „mennyiért" kell „annyit" (keveset) fizetniük. A szervezet azt üzeni: ez egy olyan világ, melyben kevés pénzért nagy értékű áru kapható. A munkatársaktól elsősorban azt várják el, hogy gyorsan (ismét a mennyiség) dolgozzanak, hiszen a minőség az egyes munkafázisokat követve eleve adott. (c) Az előre jelezhetőség, valamint standardizált és uniformizált szolgáltatás jellemzi az élet mcdonaldizált területeit. Az előre jelezhetőség azt jelenti, hogy nem számít, a világ mely táján tér be a vásárló, mindig ugyanazt a szolgáltatást és terméket kapja, ha belép a mcdonaldizált valóságba. Ez nem csupán a vevőkre, a szolgáltatást végzőkre is jellemző: az általuk elvégzett feladatok ismétlődő rutinokra épülnek, vagyis előre jelezhetők. (d) Erős kontroll jellemzi a mcdonaldizált világokat, amelyben a standardizált és uniformizált munkavállalókat lehetőség szerint gépekkel helyettesítik. A mcdonaldizáció átfogó kategória, mely az élet egyéb területeire is kiterjeszthető. Például a felsőoktatásra is nagy nyomás nehezedik, hogy mcdonaldizálja önmagát, azaz előre jelezhetővé, hatékonnyá, kalkulálhatóvá és jól kontrollálttá váljék. A McUniresityk mindent megtesznek (laza osztályzás, könnyű feladatok, távoktatás), hogy a diákok náluk csillapítsák tudáséhségüket. Az által teszik vonzóvá magukat a hallgatók számára, hogy mind több szolgáltatásukat elérhetővé teszik szatelit-kampuszok „alapítása" révén, és sokféle távoktatást ajánlanak számukra. A McUniversityken a tanítás nagyon hasonlít a McJobhoz, mivel nagy hangsúlyt fektetnek a már meglévő tudás pontos reprodukciójára az új tudás termelésével szemben. A diákok, hasonlóan a gyorséttermek látogatóihoz, kiveszik a részüket saját tudáséhségük kielégítéséből: többet „konzultálnak" a számítógépeikkel, mint tanáraikkal. A mcdonaldizált egyetemek jobban hasonlítnak egy bevásárlóközpontra, mint egy klasszikus oktatási intézményre. A coaching során mi nem szándékozunk az összes szemetesvödröt, vagy egy szemetesvödör egész tartalmat mcdonaldizálni, hiszen az lehetetlen. A szemetesvödörrendszer egy részének mcdonaldizációja tehermentesíti a szervezeteket, ezen belül például a családokat attól, hogy minden egyes döntési helyzetben kreatívan kelljen eljárniuk. A megoldásokat tekintsük Big Maceknek, a kérdéseket azonosítsuk metaforikusan az éhség hatékony megszüntetésének igényével. A döntési szituációk mcdonaldizált terek, a döntéshozók pedig az itt dolgozó alkalmazottak és a betérő vevők, amely szerepek egy család esetében folytonosan változhatnak. Azt kell a coachnak a coachee-val kö-

zösen „megrágniuk", hogy az adott családban vagy szervezetben mely problémák oldhatok meg Mcdöntések révén. Melyek azok a családi szemetesvödrök, melyekben BigMac-válaszok hevernek, illetve mely mcdonaldizált termékekre éheznek a családtagok. Fontos a mcdonaldizáció határainak számbavétele, tisztázása. Mi az, ami már nem mcdoanldizálható? Melyek azok a problémaszituációk, amelyek abból adódnak, hogy a coachee tévesen olyan problémákat is mcdonaldizálhatónak vélt, amelyek nem ehhez a mennyiség által meghatározott ontológiához tartoznak.

(2) A válságmenedzselés posztmcdonaldizáló hozzáállása révén a coach a szemetesvödörre mint a postmcdonaldizáció terepére tekint, melynek a központi kategóriája a minőség. Ritzer szerint a postmcdonaldizáció paradigmatikus szervezete a Starbucks kávéházlánc, mely különleges kávékat kínál vásárlóinak. A kávé a nyersolaj után a második legkeresettebb árucikk a világon. Vannak alap- és különleges kávék, utóbbiak a minőség szimbólumainak tekinthetők. A minőségi kávék jobb minőségűek, mint az élelmiszerboltokban kapató legmárkásabbak. Az USA-ban a kilencvenes évek közepén az átlagos kávéfogyasztás csökkent, viszont megnőtt az érdeklődés a különleges kávék iránt. Ez négy feltétel teljesüléséből adódott: (1) Az egészséges élet iránt megnövekedett igény a vevőket kávéivásra ösztönözte az alkoholfogyasztás helyett. (2) Az újonnan nyílt kávéházak a társas kapcsolatok új szimbolikus tereivé váltak. (3) Nőtt a luxus iránti igény, és a különleges kávé fogyasztása a luxus egy elérhető formája. (4) Az emberek egyre többet tudnak a kávékról. A Sarbucks alkalmazottai többnyire főiskolások és egyetemisták, akik különleges tréningjüknek köszönhetően képesek a kávékkal kapcsolatos legváratlanabb kérdésekre is válaszolni. Fontos, hogy a felszolgálók kellő mennyiségű tudással és kreativitással bírjanak, hiszen a fogyasztók közül sokan professzionális kávészakértőknek tekinthetők. Az eladóknak ezért gyakran efféle kérdésekre kell válaszolniuk: „Ha csokoládéhabot adok desszertnek, akkor ahhoz milyen kávét célszerű kínálnom?" A Sarbucks működését három alapelv határozza meg: vendégszeretet, minőségi kiszolgálás és oktatás (tudástermelés). Pontosan azt a kávét kell elkészíteni, amit a fogyasztó megrendel, és udvariasan, valamint kreatívan meg kell válaszolni a kávézással kapcsolatos összes lehetséges kérdést. A következő hat irányelv részletes képet ad a Starbucks minőségalapú ontológiájához kapcsolódó értékekről és rítusokról. (1) Megfelelő

munkakörülményeket biztosítunk és egymással mindig tiszteletteljesen és méltóságteljesen bánunk. (2) Tiszteljük és értékeljük a sokszínűséget, mivel az alapvető eleme üzleti filozófiánknak. (3) Mindig a legmagasabb szintű normákhoz igazodunk mindabban, amit teszünk. Alapanyagaink beszerzésekor, a kávészemek pörkölésekor, vagy a kávé pontos leszállításakor. (4) Vendégeink és fogyasztóink szívélyes kiszolgálására törekszünk a nap bármely órájában. (5) Célunk az, hogy tevékenységünkkel pozitívan járuljunk hozzá környezetünk és közösségünk mindennapjaihoz. (6) Felismerjük, hogy nyereségünk szerves része jövőbeli sikereinknek. A mi olvasatunkban a posztmcdonaldizált világban tevékenykedő tehetséges coach úgy teszi a dolgát, mint egy kreatív és nagy tudásbázissal rendelkező Starbucks-alkalmazott. A hozzá forduló pedig olyan ínyenc, aki szeretné élete kávéját vagy különféle kávéit minőségivé tenni. A coach és a coachee úgy keresik a minőséget, hogy közben rendelkezésre áll a Massachusets-módszer által garantált hatékonyság, előre jelezhetőség, kalkulálhatóság és kontroll. A coach célja ebben a posztmcdonaldizált realitásban az, hogy megtanítsa a coachee-t arra, hogy életminősége javítása érdekében alakítani tudja a választási helyzetek, megoldások és problémák szemétládába való kerülését, illetve képes legyen a döntéshozók figyelmének manipulálására. A coachee megtanulja meggyőzni az érintettet vagy érintetteket, hogy nem abban a döntési szituációban, vagyis szemetesládában, vannak, amiben hiszik magukat, tehát vannak a problémákra minőségi megoldások. A szemetesvödrök, a problémák és a megoldások tudatos átcímkézése hatásos módszer a szervezett anarchia világában. A posztmcdonaldista megoldás megtanítja a coachhee-t arra, hogy miként terhelje túl a rendszert saját életminőségének javítása érdekében. Olyan szemetesvödröket ajánlva, amelyek révén a számára jelentős döntéshelyzetekről képes leválasztani a nem kívánatos döntéshozókat és problémákat. (3) A demcdonaldizáció módszerét akkor használjuk, amikor elfogadjuk a kuka-ontológiát szervező abszurditást. A coach ekkor mcdonaldizáció logikáját a végletekig viszi, aminek következtében a rendszer racionálisnak látszó működése mögül előbukkan a válságot előidéző irracionalitás. A demcdonaldizált problémamegoldó térben például a Big Mac-et az összes életproblémát megoldó végső válaszként ajánlhatná a McDonald's. Abszurdiában a problémák és a megoldások gyakorta fölcserélhetők, ami a vevőnek probléma, az eladónak megoldás,

és nincs megoldás, ha a vevőnek nincs problémája vagy problématudata. Eladó-probléma: el kell adni a Big Mac-ket, Megoldás: olyan emberek kellenek, akik gyorsan akarnak jóllakni. Vevő-probléma: Gyorsan akar jóllakni. Megoldás: Big Mac. Az abszurd gondolkodás révén, felcseréljük a vevő problémáját az eladóéval, ami lehetővé teszi, hogy kreatív módon leromboljuk a jól ismert problémamegoldási szituációkat. A demcdonaldizáció világában a vevők lépnének be a McDonlad's-ba Big Mackel a kezükben, az eladók pedig megvennék, majd visszavinnék a tálcákat. A vevők teli erszénnyel és üres gyomorral távoznának, az eladók pedig, (mintha semmit sem ettek volna) korgó gyomorral várnák az újabb vevőket. A válságmenedzselés harmadik demcdonaldizáló módszerét alkalmazó coach a szemetesvödör abszurditását (vö Esslin, 1967) használja a válság megoldása során. Miként Beckett darabjának főszereplői Godot-ra, a szemetesládába dobott megoldások arra várnak, hogy problémákat oldhassanak meg, érzelmek pedig olyan döntési szituációkra, amelyekben konkrét formában átélhetők. Olykor, ha a coach megkérdezi a hozzá fordulóktól, hogy mi a probléma, amivel felkeresték, nem tudják megmondani. Ez hasonló ahhoz, amikor Beckettől megkérdezték, hogy ki volt Godot, azt válaszolta, hogy „ha tudnám megmondtam volna a darabban". A Godotra várva főhőse ugyanis nem a megfoghatatlan és kategorizálhatatlan Godot, hanem Estragon és Vladimir, a két csavargó, akik türelmesen várakoznak, bár nem tudják, mire. Az ontológiai coaching során sem a probléma érdekel bennünket, hanem a megoldás. Gyakran olyan megoldás, amely nem valódi válasz a problémára. Olykor a lét abszurditásának felhasználásával lehet kimozdítani a coachee-t abból a szituációból, amely túszként fogva tartja. A coachee azért jön hozzánk, mert nem akar többé várakozni, kiszolgáltatottan Godotra várni. Nekünk rá kell ébresztenünk, hogy élete drámája

> nem Godot-ról szól, hanem a várakozásról, a várakozás aktusáról, mint az emberi állapot egy lényeges és jellemző aspektusáról. Egész életünk során mindig várunk valamire, és Godot egyszerűen várakozásunk tárgyát képviseli - valamilyen eseményt, dolgot, személyt vagy a halált. Továbbá az idő múlását, a maga legtisztább, leginkább nyilvánvaló formájában, a várakozás aktusában érzékeljük (Esslin, 1967, 199).

Az abszurditás ontológiájának elfogadása segít abban, hogy úgy tekintsünk életünkre, mint ami a jövőre irányul és nem a múltra, vagyis mindig várunk valamit, nevezetesen, hogy a problémáink megoldódjanak, ami persze újabb problémákhoz vezet. Becket hősei csökönyösen ragaszkodnak céljaikhoz, miközben egyik szemetesvödörtől a másikig csámborognak. A kuka-ontológia rávilágít, hogy nincs egy mindent magába foglaló szemetesláda, amelyben az összes problémára van válasz. A megoldások a különféle szemetesládák egyénre szabott, folyamatosan változó konfigurációi. A Ponyvaregény című filmben felbukkanó problémamegoldó, Wolf az előfordulási valószínűség Bernard Lonergan (1985, 121–128) által ábrázolt ontológiáját használja arra, hogy az abszurd világban kezelni tudja a válságot. E szerint az elképzelés szerint (1) bármi megtörténhet. (2) Viszont az események nem teljesen kiszámíthatatlanok, újra és újra bekövetkeznek hasonlóak. Vannak valószínűek és kevésbé valószínűek. (3) Az események tehát nem szükségszerűek, de nem is véletlenszerűek, hanem valószínűek. (4) Az események előfordulásának valószínűségét nagy mértékben befolyásolja, hogy mennyi idő áll a rendelkezésre, hogy bekövetkezzenek, és hogy az adott helyen milyen sűrűn fordulnak elő. (5) Nem csupán az ismétlődési sémák felbukkanásának van valószínűsége, de a fennmaradásuknak is. A megjelenésük és fennmaradásuk vagy eltűnésük a körülményektől függ. (6) A megfelelő körülmények fennállása esetén, olyan események és ismétlődési sémák bukkanhatnak fel, amelyek még sohasem fordultak elő. (7) Előfordulhat, hogy egy sikeres ismétlődési séma nem tud fennmaradni a körülmények változásából adódóan. A világfolyamat tehát nyitott a meghibásodásra és a regresszióra is. (8) Az ember számára a fentiekből adódóan lehetőség kínálkozik arra, hogy előre jelezze az események bekövetkezésének valószínűségeit és előfeltételeit. Wolf az előfordulási valószínűségek alapján jár el. Korábbi tapasztalataiból tudja, hogy az ésszerű elvek alapján szőtt kivitelezhető tervek és megvalósításuk nagy mértékben növeli a siker, és csökkenti a bukás valószínűségét még egy abszurd világban is. Viszont tisztában van vele, hogy az események komplexitása, a sémák felbukkanásának esetlegessége, a kuka-ontológia átláthatatlansága, és saját bizonytalansága miatt döntései nem mindig vezetnek a kívánt eredményhez. A siker feltételeinek megteremtése során egyesek kicsúszhatnak az ellenőrzésünk alól (a döntést követően hirtelen eltűnnek a megoldások). Tudja, hogy

a világfolyamat nyitottsága miatt a legmegfontoltabb és -kreatívabb erőfeszítés is kudarchoz vezethet, ugyanakkor ez adja a döntések izgalmát, vagyis Godotra várni élvezet. A problémákhoz tehát háromféle módon közelíthetünk, ahol a mennyiség játszik fontos szerepet, ott a mcdonaldizáció segít, ahol a mcdonaldizálható a minőség, ott a posztmcdonaldizáció, és ahol sem a minőség, sem a mennyiség nem mcdonldizálható, ott a lét abszurditásának kiaknázása vezet egyedül megoldáshoz, vagyis a kreatív destrukcióban megnyilvánuló demcdonaldizáció.

Gogol holonikus köpenye

A következő fejezetben a világ holarchikus szerkezetét mutatjuk be, mint a gyenge ontológia egy példáját. Az ontológiai coaching rendszerelméleti megközelítés, melyben Arthur Koestler holonikus szisztémákról szóló elméletének továbbfejlesztett változatát alkalmazzuk a válságkezelés során (Kollár, 2005). A „holonikus rendszer" központi terminusát, a holont, a Szellem a gépben című művében használta először (Koestler, 2000). A szó egy olyan egészet jelöl, mely egyrészt részekre osztható, másrészt maga is egy nagyobb egész része. A fogalom tartalmát Koestler Herbert Simon parabolája révén világítja meg, aki két svájci órakészítő esete segítségével mutat be egy sikeres és egy kevésbé sikeres termelési stratégiát. Mekhosz alkatrészről alkatrészre haladt, míg Biosz egészként funkcionáló részegységekből állította össze az órákat. Ha Mekhosz véletlenül elrontott valamit, akkor elölről kellett kezdenie a szerelést, míg Biosznak mindig csak az éppen elrontott modult kellett újra cserélnie. Simon tanmeséje arra világít rá, hogy stabil közbülső részrendszerekből könnyebben jönnek létre komplex struktúrák, mint pusztán alapelemekből. Az ily módon létrejövő bonyolult rendszerek nem hierarchikusan szerveződött merev szerkezetek, hanem plasztikus, holarchikus szisztémák. Az efféle rendszerekben a rész és egész világosan elkülöníthető egymástól, de nem abszolút értelemben. Az egész mindig egy nagyobb teljesség része, míg a rész egy kisebb egésze. A részt általában töredéknek tekintjük, az egészet pedig teljességnek. A holon terminus bevezetése révén Koestler azt üzeni, hogy a részek és egészek abszolút értelemben nem különíthetők el egymástól, köztes struktúrák: egy növekvő

bonyolultságú rendszer egymásra épülő szintjei. A szisztéma alsóbb emeletéről nézve egészek, egy felsőbbről tekintve pedig részek. A holon a két arcú római istenre, Janusra hasonlít: a lefelé tekintő arc az autonóm főnöké, a felfelé néző pedig az alárendelt szolgáé. Ez a kétarcúság minden hierarchia alrészeire jellemző tulajdonság. Az alredszer, szubegész, szubstrukúra terminusok nem fejezik ki hűen a rendszerek alrészeinek fent bemutatott sajátosságát, ezért célszerű bevezetni a holon kifejezést. A „holon" a görög „holosz" (egész), és a részt kifejező „on" szavak összekapcsolása révén létrehozott neologizmus. A bőrével határolt egyén egységes egész, mely a molekulák, sejtek, szövetek, szervek és szervrendszerek bonyolult hierarchiája. Az individuum, miközben részeiből felépülő teljesség, egyúttal az őt körülvevő különféle társadalmi hierachiák (család, iskola, munkahely, ország) része. A komplex rendszereket különféle, egymást átfedő hierarchiák jellemzik, ezek közül csupán egy a legmagasabb rangú vezető irányító tevékenysége. Tehát nem egyetlen cetrum vezérli a szisztémát, hanem irányító hierarchiák. Az adott társadalom életét a nem csupán a kormányzati, hanem az üzleti, a szakmai a katonai, egyházi hierarchiák irányítják.

A személyek, családok és egyéb szervezetek félautonóm szubegészek szövevényes hierarchiájának tekinthetők, a hierarchia különféle szintjein elhelyezkedő szubegészeket holonoknak nevezzük. A holonok nyílt, önszabályozó rendszerek, melyek egyszerre autonóm egészek és függő részek. A holon kötött szabályok által irányított állandó egység, szubegész: például „a tanult készségek szubrutinjai viselkedési holonok", az egyének, családok, vagy nagyobb szervezetek szociális holonok. A holonok működését egyfelől rögzített szabályok, másfelől a külvilágtól kapott visszajelzések (feedback) irányítják. A visszacsatolásos irányítás csupán a rögzített szabályok keretrendszerében valósulhat meg. Arra szolgál, hogy az adott folyamat minden fázisáról informálja a rendszert: mikor kell nagyobb erőfeszítést kifejteni vagy éppen visszafogni a működés intenzitását, esetleg időlegesen teljesen leállni. A „környezet" kifejezést nagyon tág értelemben használjuk az elmélet bemutatása során. Amikor például autót vezetek, akkor jobb lábam környezete a gázpedál, balé pedig a kuplung. A gázpedál ellenállása a taktilis feedback, mely lehetővé teszi, hogy meghatározott sebességgel haladjak célom felé. A kuplung egy másik láthatatlan környezet, amely a sebességváltó működtetését teszi lehetővé. A kezemben tartott kormánykerék az autó irányí-

tásának szervomechanizmusa. A szemem elé táruló látvány (mely a vezetés általános stratégiájának meghatározója) a lábam és kezem számára adott környezetnél jóval tágasabb. Személyként (mint hierarchikus rendszer) különféle környezetek hierachiájába ágyazottan, feedbackek hierarchiájában létezem. Ezen elképzelés azzal az előnnyel jár, hogy végtelen számú környezeti hierarchiát adhatunk meg. Emlékeink, jövőre irányuló terveink, döntéseink jó részét elképzelt környezetekből származó feedbackek vezérlik. A valóságos és a képzeltbeli környezett közötti különbség csupán fokozati, attól függ, hogy a rendszer mely szintjén valósul meg a visszacsatolás.

Egy több holonból álló holonikus csoport négy betölthető szereplehetőséget foglal magában: „vezetők" vagy „menedzserek", „tagok, „multitagok (olyan holonok, amelyek egyszerre több szuper-holonnak a tagjai) és „kívülállók" (az adott holonikus csoporton kívül álló részek) (vö. Rodriguez, 2009). Egy szuper-holon legalább egy holonikus csoportot foglal magában. A „vezető" a holonikus csoport képviselője (reprezentálója), irányítója. Az adott szuper-holonnak a holonikus rendszerben elfoglalt helye határozza meg, hogy „vezetője" milyen jogokkal és hatalommal rendelkezik. A „vezető"kitüntetett helyzetben van a szuper-holonon belül, a „tagokhoz" képest. Egy adott holonban, a külső stimulusoktól függően, több „vezető" is részt vehet az irányításban, de nem egyszerre, hanem felváltva. A „vezető" a holon és a környezet közötti interface, kívülről csak ő látszik, még akkor is, ha többen látják el az irányító szerepet. Amikor a holonok szuper-holonná egyesülnek, akkor új entitás jön létre: saját szabálykészlettel és stratégiával, önálló célokkal, és az ezek elérésére alkalmas képességekkel. A „vezetőnek" kötelessége a kívülről kapott információkat közvetíteni a „tagok" számára, annak érdekében, hogy közös együttműködésük révén mihamarabb elérjék közös céljaikat. Konfliktust idézhet elő, ha egy-egy holonikus egység „menedzsere" alkalmatlan a feladatára, vagy kellő információ, illetve kompetencia hiányában nem képes megbirkózni a felmerülő problémákkal. Lehetséges, hogy a „menedzser" nem engedi át a vezetői helyét, vagyis nem hagy betöltődni más, alkalmasabb „tagokat". Az általa küldött jelzések (horizontális és vertikális szinten) pozitív feedbackként működnek: a hibás működés fennmaradását, rossz magatartásformák rögülését idézve elő. A tehetségtelen „menedzser" a megoldatlan problémákat bezárja, vagy „karanténolja" (pl. rossz szexuális kapcsolatban lévő házaspár tagjai más partnerekkel

pótolják nemi életük hiányosságait). Nagy gondot jelent tehát, ha az irányító funkcióba inkompetens „tag" töltődik be. Ezért szükség van egy vezetőtámogató és ellenőrző (önreflexiós) egységre, szervezetirányítási stratégiára. Az általunk kidolgozott holonikus modellben a „vezető" mellett áll egy, a tevékenységét segítő különleges holonikus egység a „coach". Az ontológia coachingban a coach olyan idegenvezetőre hasonlít, aki segíti a „vezetőt" (a személy szintjén az ént) úti célja kijelölésében, és egy darabon elkíséri a választott úton.

A coaching kifejezés eredeti jelentése szerint edzést, a coaching művelője a coach pedig edzőt, magántanítót jelent. Szervezeti (vállalati) értemben azonban a coaching nem más, mint az erre kijelölt munkatársak, többségében vezetők, egyénre szabott tanácsadása, fejlesztése, támogatása. A coach mint tanácsadó a hozzá fordulókat személyre szabott programmal támogatja az előttük álló feladat megoldásában, általában olyan esetben, amikor a vezetőnek nehézségei adódnak. A coach segít a tudatosság növelésében (pl. a mi értelmezésünkben és az általunk kialakított modell alapján: a helyesnek vélt viselkedésmintázatok kiválasztásában, előállításában). A coach állásfoglalásra és reagálásra késztető kérdéseket tesz fel, paradoxonokat mutat be, gondolkodásra ösztönöz. A coaching lélektani alapokra épül ugyan, de egészséges emberekkel foglalkozik, nem célja a múltbeli események feldolgozása, hanem csupán a megbízó jelenével, jövőjével foglalkozik.

A mi olvasatunkban a szelfre metaforikusan tekinthetünk úgy, mint „executive igazgatóra", ebben az esetben az ontológiai coach mint metaszelf maga a „Non-executive igazgató". Egy szervezet működésében a „Non-executive igazgató" olyan személy, aki, ugyan részt vesz az igazgató-tanács tevékenységében, de nem része a döntéseket hozó executive menedzsmentnek. Valójában nem alkalmazottja a cégnek, és nincs függelmi kapcsolatban a tagjaival. Ellenőrzi, hogy a menedzsment követi-e a kitűzött célokat, és beavatkozik, ha nem. Feladata elsősorban a hosszú távú stratégiaalkotás, és a korábban elfogadott, de mára sikertelenné váló stratégiák átdolgozása (egy 16 éves, sikeresen sportoló fiú „non-executive igazgató"-ja által kidolgozott stratégia életképtelennek mutatkozik egy hatvan évessé érett személy esetében: a stratégiák folyamatos fejlesztésre szorulnak). Az általunk kialakított modell szerint a szelf, egy viselkedésgyártó nagyvállalt „Executive igazgatója" a „Non-executive igazgató" („metaszelf") reflexiós tevékenységével kiegészítve.

Egy másik speciális holont is meg kell neveznünk: a Minőségirányítási holont. „Vezetője" minőségirányítási vezető, vagy Szupervízor. Ez a funkcionális egység felel az egyén, vagy a nagyobb szerveződések „belső minőségirányítási rendszerének" működtetéséért.

A szuper-holonok különféle célok elérésére szerveződnek, elosztják a feladatokat, információt cserélnek, olyan holonikus csoportként, melynek működését a kitűzött feladatok határozzák meg. Például a család mint szuper-holon több holonikus csoportból áll: a szülő-holonból, a társ-holonból, a szexuálispartner-holonból, a gyerek-holonból.

A tagok abban az esetben, ha nem kielégítő számukra az adott szuperholon működése, a lehetőségeik figyelembe vételével több módon reagálhatnak: minden viselkedésükkel feedbackelik a holonjukat. Például úgymond sztrájkolnak (nem kielégítő házastársi kapcsolatból munkába, alvásba menekülés), kilépnek belőle, és egy új holont keresnek maguknak (házastársak szétválása), vagy egyszerre két szuper-holon tagjaivá válnak (házastársa mellet szeretői viszonyt fenntartó személy). Utóbbiakat „multitagoknak" hívjuk, melyek abban a furcsa szituációban találhatják magukat, hogy két szuper-holon részeként akár egymásnak ellentmondó szabályoknak kell egyszerre alávetniük magukat. A multitag-szerepnek lehet pozitív hozadéka is, egyfajta üzenet-közvetítőként funkcionálhat két holonikus rendszer között.

Egy új szuper-holon létrejöhet holonok egyesülésre révén, illetve az által, hogy egy holon szubkomponenseire bomlik – meghatározott feedbackszint elérésekor –, és ezek a részek új célok köré szerveződnek. A holonikus rendszerben elfoglalt helyük függvényében a holonok állhatnak csoportok halmazaiból vagy lehetnek „atomi" entitások. A szuper-holon miközben önálló rendszer, egy még magasabb szinten lévő holon része is egyben.

Egy új holon létrehozása történhet úgy, ha szigorúan előre szabályozzuk a holarchia működést. Ez abban az esetben működőképes módszer, ha előre ismerjük a lehetőségek terét, amely meglehetősen szűkre szabott. Ez a holon állandóan alakuló, nyitott univerzumban működésképtelenné válik, csak egy jól előre jelezhető, változatlan szabályok által meghatározott mikrovilágban lenne jövője. Ezt nevezzük a holonikus rendszer mcdonaldizációjának.

A másik lehetőség az, hogy a szuper-holon tagjainak folyamatos megbeszélése révén igazítja működését a külvilághoz, ez a megközelítés sokkal

rugalmasabb, de egyben költségesebb rendszert eredményez. Az első és második megközelítés kombinációja csökkentheti a költségeket.

A harmadik elképzelés szerint a szuper-holnok tagjai kevés megbeszélést folytatnak, a rendszeren belüli együttműködésük mindig az adott stimulusra adott konkrét válaszra irányul. Egyetlen fő szabály definiálja működését, ez meghatározza, hogy miként kell új szabályokat rendelni a rendszerhez. Ez a szuper-holon jól működik egy olyan környezetben, mely nyitott és állandón változik.

A holonikus hierarchiákat alkotó ágak csomópontjait nevezzük holonoknak, az elágazások pedig a kommunikációs és irányítási csatornák. A holonok mint funkcionális egységek működését rögzített szabályok irányítják, amelyek alkalmazkodóképes stratégiákat tesznek lehetővé. Mivel a különféle szabályok sokféleképpen értelmezhetők, többféle választásra nyílik lehetőség. A veleszületett vagy tanult készségek funkcionális hierarchiákba rendeződnek, melyek csomópontjain aljátékszabályok által irányított szubkészségek találhatók. A szabályok teret biztosítanak arra, hogy olyan stratégákat használjon a holon, amelyek révén sikeresen adaptálódik folytonosan változó környezetéhez. Például a család-holonon belül a házastárs-holont, a szülő-holont és a gyermek-holont más-más szabályok irányítják. Nyilvánvalóan más társként viselkedni, mint apaként, szükségképpen más munkahelyi vezetőként, mint szexuális partnerként. Eltérő stratégiák követése eredményes egyik vagy másik esetben. Problémát okozhat, ha a különböző élethelyzetekben nem a megfelelő holon (mint egy nagyobb szisztéma „tagja) töltődik be „vezetőként", azaz pl. a tanár apa otthon is tanárként beszél a gyermekeihez és a feleségéhez. Ehhez hasonló anomáliák kaotikussá teszik a holonikus rendszer működését. Ezekre a jelenségekre indikátorok utalnak: pl. családi problémák tünethordozója lehet egy rossz tanuló, magatartási problémákkal küzdő gyermek.

A problémák főbb forrásai a következők lehetnek. Nem megfelelő „tag" nem megfelelő időben (helyzetben) töltődik be „vezetőként". Ha egy hibás (nem adekvát módon működő) holonikus egységből hiányzik egy, vagy több „tag", vagy nem megfelelő „tagok" is jelen vannak, továbbá ha egy másik holonból nem a szükséges „tag" töltődik be „vezető" szerepbe segítségképpen (átmenetileg vagy véglegesen). Nincs megfelelően edzve a „vezető" (pl. képzés hiánya, csökkent vagy nem kielégítő önreflexió, túlzottan

magas az automatizáltság mértéke.). A személy kisebb, vagy nagyobb mértékben rögzült viselkedéskészlettel operál.

A holonikus rendszer különféle csomópontjain található szelf-helyzetekből kommunikálunk, állandóan változó körülmények között. A családholon hierarchiájának más csomópontját foglalja el a házaspár-, a szülő- és a gyerek-holon. Akkor keletkezhet a holarchián belüli zavar, ha egy holon nem a hierarciában elfoglalt helyéhez igazítja viselkedését (az adott nehézséget csak a következő szinten található holon tudná kiküszöbölni), vagy olyan problémát akar megoldani, amire nincsenek meg az információi és a képességei.

A gyermek-holon a családban elfoglalt helye alapján a hierarchia alsóbb részén foglal helyet akkor, amikor az élet mindennapos rutinjai kellenek a rendszer egyensúlyának fenntartásához (bevásárlás, mosás, főzés, takarítás). Ha viszont a gyermeki én kreativitása szükségeltetik a megoldáshoz (új ötletek a váratlanul felmerülő problémák megoldáshoz), akkor a szülő- vagy a házaspár-holon válnak a gyermek-holon szub-egészeivé, vagyis részeivé.

A holonok két alaptulajdonsággal jellemezhetők: az önállóságra való törekvéssel, és az együttműködésre való hajlandósággal. Egy adekvátan működő holonikus rendszer, például egy személy, egyrészt bizonyos mértékű önérvényesítő tulajdonságokkal bír (karrier, ambiciók, kezdeményezőkészség), másrészt viszont egy adott közösség elvárásaihoz igazodik, integrálódni próbál. Amennyiben ez a két törekvés egyensúlyban van, a személy sikeresen játssza az Életjátékot. Az egyensúly kritériuma, hogy amikor az önálló feladatmegoldás során kooperálnia kell, akkor arra nagyon hatékonyan képes oly módon, hogy közben továbbra is autonóm döntéshozatalra alkalmas rendszer marad.

A holonokat funkciójuk alapján kell elkülöníteni egymástól. Ebből az következik, hogy az adott feladat végrehajtását lehetővé tévő, funkcionálisan azonos holonikus rendszerek konkrét megvalósulásukat tekintve nagymértékben különbözhetnek egymástól. Vagyis egy családon belül a gyerekholonba nem feltétlenül a gyerekek tartoznak, hanem az összes családtagból előhívható gyermeki én. A gyerek-holont az különbözteti meg a szülőholontól, hogy más szabályok konstituálják. Ha az individuumok önérvényesítő hajlama az ösztönös rítusokban (rögzített cselekvésmintákban), illetve tanult szokásokban, sztereotip gondolkodási rutinokban nyilvánul meg,

akkor a felnőtt-holon szubrutinjainak megtestesülései. A rugalmas alkalmazkodás képességének, valamint új viselkedésmintákat létrehívó kreativitásnak a megléte, vagyis a változó körülményekhez való alkalmazkodás a gyerek-holon legfőbb sajátossága.

Az ember egészként autonóm, részként kooperációra törekvő rendszer, kétarcú (double-faced) lény: az alsó szintek felé az önálló, ellentmondást nem tűrő főnök, részként pedig alárendelt beosztott. A szerepek a holonikus rendszerek sokaságában gyakorta fölcserélődnek: a rész egyben egész és fordítva. A holon tehát egyrészt olyan interface, amely alkalmas az együttműködésre, vagyis az adatok kétirányú áramoltatására.

A holarchia magasabb szintjein található központok nincsenek közvetlen kapcsolatban az alacsonyabbakkal, és ez fordítva is igaz. Az információk irányítási és szabályozási csatornákon keresztül áramlanak, egyszerre csupán egy szintet haladnak lefelé vagy felfelé. A pszichológia zavarok egyik lehetséges oka, hogy a rendszer a működése során a köztes szinteket kihagyja, vagyis „rövidzárlatokat" hoz létre azáltal, hogy a tudatos figyelem az egyébként automatikusan működő részekre irányul.

A hierarciha felsőbb szintjein található holonok egyre komplexebb, rugalmasabb és egyre kevésbé megjósolható viselkedést mutatnak. Minél alacsonyabb szintre érünk, annál mechanikusabb, egyszerűbb, ezáltal könnyen előre jelezhető viselkedés-mintázatokat produkálnak. A begyakorlás eredményeként minden készség automatizált rutinná változtatható: e folyamat a személy viselkedésének mechanikussá válásához vezethet. A mechanikussá válás először a hierarchia alsóbb szintjein következik be. Minél magasabb szintekig terjed, annál rugalmatlanabb a rendszer viselkedése. Ha a mechanizálódás eléri a hierarchia legmagasabb szintjeit is, akkor az adott szisztéma pl. egy személy úgy viselkedik, mint egy gép, vagy egy automatizmusai közé zárt ember: a szokások rabszolgája.

Gogol Köpönyeg című novellájának főhőse, Akakij Akakievics pontosan ilyen holonnnak tekinthető. Basmacskin (jelentése 'Cipész') egy pétervári ügyosztályon hivatalnoka volt, naphosszat iratokat másolt, ennél komolyabb feladatok ellátására alkalmatlannak bizonyult. Egy agyonfoltozott köpönyegben járt munkába, mely annyira elvékonyodott, hogy fázott benne a zimankós, orosz télben. Ezért elvitte öreg szabójához, aki közölte vele, hogy nem lehet tovább foltozgatni, újat kell varratnia helyette. Szegény Akakij

Akakievics hosszú hónapokon át kuporgatott, hogy előteremtse a pénzt az új köpönyegre. Mikor a ruha elkészült, büszkén mutatta meg munkatársainak mint új élete jelképét és bizonyos értelemben értelmét. A köpönyegét azonban szinte azonnal ellopták, vagyis az új élet csak illúzió maradt számára. Ebbe szó szerint belehalt, és csupán kísértetként jelent meg újra a színen.

A főhős mechanikus szubrutinokba zárt, a külső szemlélő számára groteszk világban él, beszűkült tudattal és korlátozott vágyakkal. Csak ebben az önmagába forduló életben válhat élete értelmévé egy köpönyeg, mely persze egy új, merőben más élet metaforája is lehet. A Köpönyeg arra világít rá, hogy a természetes és megszentelt közösségből a véletlenszerű és esetleges élet hálójába került embert hogyan falja fel az önnön mechanikus világa által szőtt pók. Ha elveszítjük a szabad kezdeményezés képességét, és alárendelődünk az önmagunk által létrehívott groteszk automatizmusoknak, a belső bürokráciának és a merev törvényeknek, akkor menthetetlenül magunkra maradunk. Akkor személyiségünk helyett csak a mechanizmusaink által betöltött zombiszerep marad, olyan determinált gépezetté válunk, melyből hiányzik a szellem szabadsága. A kreativitástól és önmeghaladástól megfosztott ember elveszti jövőre irányultságát: légyperspektívából éli az életét. Ebben a szűkre szabott világban válhat Akakij Akakijevics számára a köpeny megszerzése az élet értelmévé, elvesztése pedig az élet értelmének elvesztésévé. Azért kellett meghalni, mert a külvilág nem tette lehetővé, hogy valódi személyiségként és nem egy élőhalott zombiként létezzen benne.

Ha a fent bemutatott zombivá válás lehetetlenné teszi az individuum számára, hogy rugalmasan alkalmazkodjon környezetéhez, akkor különféle beavatkozások révén újra kell szervezni mentális világát, vagyis a coaching során helyre kell állítani a felsőbb szintek működését. Ennek hatékony módja az, ha feltárjuk a berögzült szokások működési mechanizmusait, és különféle mintákat adunk a helyzet kreatív megoldására. A másik fontos lépés, hogy megváltozatjuk az ingerszegény környezetet, mely a mechanikus válaszok fő okának tekinthető. Az új, váratlan szituációk előidézése a coaching során azt a célt szolgálja, hogy a hierarchia magasabb szintjei működésbe lépjenek, és a hibás mechanikus tevékenységek felszámolódjanak. Miközban a mechanikus működésre szakosodott holonokat mcdonaldizáljuk, addig a redszer felsőbb szintjén található alrendszereket de-mcdonaldizáljuk. Minden felfelé megtett lépés a tudatosság magasabb fokát ered-

ményezi. Minél magasabb szintre érünk a hierarchián belül, annál nagyobb válik a lehetőségek komplexitása és száma, mely együtt jár a szabadság szubjektív élményének egyre intenzívebbé válásával. A coaching során ennek az állapotnak kiváltása az egyik fő célunk. Ekkor a coachee átéli a rendszerből való kilépés katarzisát: „a szabadság enyhe mámorát".

A coaching célja a megbillent lelki egyensúly, „énvezéreltség" visszaállítása. Egy személy, család vagy bármely szervezet akkor van egyensúlyban, ha holonjainak önérvényesítő és integratív viselkedése megfelelő arányú. Nem az azonos szinteken található részek viszonya számít az egyensúly szempontjából, hanem a rész-egész relációja. Az „egész" nem a hierarchia teljességére utal, hanem az adott részt a következő szintről irányító csomópontot jelöli. A beavatkozás során tehát meg kell állapítanunk, hogy a holarchia melyik szintjén következett be az egyensúlyvesztés. A felsőbb és alsóbb szintek működésébe nem kell, sőt nem is szabad beavatkoznunk.

Az elért egyensúly azonban mindig törékeny, és fenntartása folyamatos figyelmet igényel. Az egyensúlyvesztés akkor következik be, amikor az egyént, családot vagy szervezetet olyan erős hatás éri, melynek eredményeként egy holon kikerül a rendszer irányítása alól. Ekkor bekövetkezhet az, hogy a túlzott önérvényesítésre való törekvés során kisajátítja az egész funkcióit, átveszi az irányítást. Képzeljünk el egy olyan alkalmazottat, aki pisztollyal betör közvetlen főnöke szobájába, és bársonyszékéből kipenderíti. Ilyenkor a coachnak az a feladata, hogy visszaállítsa az adott egész és rész viszonyát. Ez csak akkor sikerülhet, ha előtte azonosítja, hogy a hierarchia mely pontján következett be a holon lázadása.

Az egyensúlyvesztés akkor is előállhat, ha az egész nem hagyja autonóm módon működni részeit. Ez a részeket arra kényszerítheti, hogy integratív viselkedésüket felcseréljék az azonosulás egy primitívebb formájával, ami mechanikus, alkalmazkodásra képtelen holont eredményez. Ha ez egy család működésben okoz egyensúlyvesztést, amely abban nyilvánul meg, hogy az egyik gyerek verekszik az iskolában, akkor ez esetleg arra indíthatja a beavatkozó személyeket, hogy csupán a vele való intenzívebb foglalkozástól reméljék viselkedése megváltozását. Ezzel szemben a coach célja természetesen az, hogy az egész, vagyis a család-holon működési szabályainak vagy stratégiáinak megváltoztatásában segítsen annak érdekében, hogy gyermekük rugalmasabb, integratívabb viselkedés-mintázatai hatékony vá-

laszok legyenek a rendszeren belül. Az egész működésének változása tehát visszahat a részre, amelynek viselkedése az egész rendszer hibájából vált agresszívvé. Ha az egész és rész viszonyának rendezését követően az agresszió is automatikusan megszűnik, akkor kísérletileg bizonyítást nyer az a hipotézisünk, mely szerint a szülő-holon autoriter működése okozta a gyerek viselkedési zavarait.

Az egyén molekulák, sejtek, szövetek, szervek, szervrendszerek holarchiája, melyet a külvilág számára a szelf reprezentál. A „szelf" mint felhasználói interface megszületése a következő történet révén magyarázható (Dennett, 2003, 259-267). Elődeinkhez és a Természetanyához (avagy természetes szelekcióhoz) hasonló szituációban vannak azok a szoftverfejlesztők, akik a számítógépet a felhasználó számára minél könnyebben kezelhetővé szeretnék tenni. A komputer meglehetősen bonyolult berendezés, melynek működését, mi, átlagos felhasználók kb. annyira ismerjük, mint saját testünkét. A tervezők leegyszerűsítések révén teszik felhasználóbaráttá a gépet azáltal, hogy a felhasználó korábbi ismereteire hagyatkozva terveznek. Fogd és vidd, hangeffektusok, ikonok, mozgó képek stb. segítik a digitális kultúrába tévedő idegent, aki, miközben nap mint nap használja a számítógépet, egy csomó új trükköt eszel ki, kíván meg, és előbb-utóbb szűknek érzi a tervezők által számára biztosított lehetőségteret. Erre a szoftvergyártók rátesznek egy lapáttal és így tovább. Korunk felhasználói interface-e a számítógépek hajnalán nyomokban sem létezett. Az egymással kommunikáló személyek közötti interakciót lehetővé tévő szelf mint felhasználói interface szintén ilyen rejtett kutatás- és fejlesztéstörténet eredménye. Ez a kapcsolat is csak durva leegyszerűsítések révén válhatott valóra, hasonlóan a saját magunkhoz való hozzáféréshez. Egymás viselkedését kiválóan megjósoljuk anélkül, hogy belelátnánk a másik agyába, és értenénk annak működését. Látható, hogy más emberek, illetve a külvilág fontos szerepet játszik az elmék koevolválódása során. Tehát az, hogy a külső környezet aktív szerepet játszik abban, hogy a mentális folyamatok összekapcsolják a koponyákba zárt agyakat, egyáltalán nem ritkaság, sőt, ez az evolúció által huzalozott emberi agy sajátossága, hogy a környezetén élősködik. Például a számolás során használt ceruzák, számológépek hasonló funkciót töltenek be, mint korábban a természetes környezet. Pontosabban ezen eszközök révén váltunk képesekké arra, hogy nagyüzemi módon létrehívjuk (és

azt követően folyamatosan céljainkhoz igazítsuk) azt az interface-t, amivel a környezetünk és köztünk lévő viszonyt kontrollálni tudjuk. A szelfek csak akkor jöhettek létre, amikor lehetővé vált az elmék számára, hogy túlcsorduljanak az agyakon, azaz kiterjesztett elmévé váljanak. Clark és Chalmers The Extended Mind (1998) című cikkükben amellett érvelnek, hogy az eleme (mind), szemben a tudattal (consciousnes) kilép az agyból, és más agyakban, illetve reprezentációs eszközökben folytatódódik. Elképzelésük szerint a környezet olykor aktív szerepet játszik a kognitív folyamtokban, nem csupán retrospektív módon funkcionál a mentális események magyarázata során.

A kiterjesztett elméről alkotott elképzelésüket a következő gondolatsorral vezetik be. Képzeljük el, hogy a számítógép monitorja előtt ülünk, és az a feladatunk, hogy geometriai alakzatokat illesszünk be a megfelelő virtuális pozícióba. A problémamegoldás során először mentálisan kell a helyükre forgatnunk ezeket a formákat. A következő szituációban dönthetünk, hogy fizikailag, vagyis a számítógép billentyűinek nyomogatása révén, vagy mentálisan tesszük-e helyükre a formákat. A billentyűnyomogatással történő fizikai beforgatás kísérletileg bizonyítottan gyorsabb, mint a mentális megoldás. A harmadik szituációban egy cyberpunk utódunk ül a számítógép monitorja előtt, akinek egy idegi implantáció lehetővé teszi, hogy a fizikai beforgatást az agyában végezze el, vagyis nem kell nyomogatnia a számítógép billentyűzetét ahhoz, hogy a helyükre kormányozza a lehulló alakzatokat. Számára lehetővé válik, hogy úgy válasszon a mentális és a fizikai problémamegoldás között, hogy közben ne kelljen kilépnie a koponyájából. A harmadik esetben nem csupán a mentális játszódik a fejben, hanem a fizikai feladatmegoldás is. Tulajdonképpen nincs lényegi különbség a között, hogy a koponyánkon belül találhatók a billentyűk vagy pedig kívül. Az agyi implantáció és a billentyűzet is aktív szerepet játszik a beforgatás során végbemenő kognitív folyamatban. A holon-terminus révén jól leírható a fenti gondolatkísérletben bemutatott szituáció. A holon olyan egész, amely egyben részként funkcionál, és bár a két funkció egymástól elkülöníthető, a holonikus rendszerekből álló világban mégis relatív a rész-egész viszonya. Clark és Chalmers gondolatkísérletében a fizikai beforgatás abban az esetben, mikor a billentyűzet a koponyánkon kívül volt az emberhez mint holonikus rendszerhez képest, akkor a számítógép mint függet-

len egész része látszott, amikor viszont a cyberpunk jövőben a fejünkbe implantálják, akkor az ember-holon részévé válik, miközben funkciója nem változik. Vagyis mint funkcionális értelemben vett holon, nem számít, hogy a térben hol található, mindkét esetben (a látszat ellenére) az emberi elme mint egész része. A fenti példában a számítógép és az ember közötti interface helye nem, csupán funkciója az érdekes. Az elme funkcionalista leírás során nem számít, hogy az a kognitív folyamatban fontos szerepet betöltő dolog a koponyán kívül vagy belül található, a lényeg, hogy funkcionálisan ugyanazt a szerepet játsszák a problémamegoldás során. Az így felfogott holon tehát nem strukturális, hanem funkcionális egység. A holonokat funkciójuk alapján kell elkülöníteni egymástól. Ebből az következik, hogy az adott feladat végrehajtását lehetővé tévő, funkcionálisan azonos holonikus rendszerek konkrét megvalósulásukat tekintve nagy mértékben különbözhetnek egymástól. Az emberi elmék persze egy nagyobb egész (a természetes és mesterséges kiválasztódás) részeként konstituálódó, a környezetüket és önmagukat egyre komplexebb és rugalmasabb módon reprezentálni képes holonok. Az elme egyrészt a nyelvi jelek termelésének forrása, másrészt a termelési rendszer eredménye.

Koestler holonokról alkotott koncepciója napjainkban fontos szerepet játszik a holonikus gyártórendszerekről alkotott elképzelésekben. Úgy véljük, bizonyos szempontból érdemes a kulturális evolúcióra úgy tekinteni, mint holonikus gyártórendszerre, mely egyebek mellett az elmék termelésében is fontos szerepet játszik. A kiterjesztett elme ennek a holonikus gyártórendszernek egyrészt a terméke, másrészt pedig a szisztéma termelési egysége is egyben. A holonok együttműködése azt jelenti, hogy adott halmazuk közös (az együttműködő holonok számára egyaránt elfogadható) tervet dolgoz ki, majd ezek alapján jár el. A holonok mint autonóm egységek a belső algoritmusaik révén képesek önütemezésre, önszabályozásra, önbeállításra és önjavításra. Kooperáló egységekként pedig erősségük a többi holonnal való kommunikáció, a közös célok megfogalmazására és elérésére irányuló együttműködés. A *holarchia* a közös célok elérésre kész holonok rendszereként létrehívja a kooperáció szabályait, amelyek szükségképpen korlátozzák a kooperáló holonok autonómiáját. A *holonikus gyártórendszer* olyan holarchia, amely a termelési folyamat minden fázisát keretbe foglalja a megrendeléstől a tervezésen át, a termék legyártásán ke-

resztül a marketingig. A holonikus gyártórendszerbe az ember könnyen integrálható, hiszen együttműködésre alkalmas autonóm holon.

Az emberek akkor váltak a fenti értelemben vett holonokká, amikor az elméjük képessé lett metaforikus kapcsolatok létrehozására. A tudat korunk kognitivistái szerint „svájci bicska", vagyis különálló modulokból, sok specialistából álló rendszer. Az elme / agy egyik funkcionális egysége arra adaptálódott, hogy társadalmi problémákat oldjon meg, a másik rész nyelvi problémák megoldásra szakosodott, egy harmadik a ragadozó szemmel tartására, vagy arra, hogy mit együnk. Mithen (1996) szerint a modern elme folyékony, vagyis kreatív, általános problémamegoldó, hiszen képes a dolgokat metaforikusan összekapcsolni. A vallás, a művészet, a tudomány mind metaforákra épül. A metaforagyártásért nem egy specializált modul a felelős, hanem az elme arra való képessége, hogy több modult vegyen egyszerre igénybe. Ami olvasatunkban tehát az elme olyan holonikus rendszer, mely a részek összegeként folyékonnyá válik: vagyis a modulok autonóm módon működnek mindaddig, amíg kooperációra nem kényszerülnek. Az elme része a közös nagy mentális világnak, mely túlfolyik a koponyákon, és egyrészt a metaforagyártó-sor terméke, másrészt viszont a metaforagyártásért felelős rendszer részeként tekinthetünk rá. Hogyan vált képessé erre? Válasz a következő lineáris történet révén adható. 1. Korai ősünk mindenekelőtt elme-elmélettel rendelkezett, mely olyan általános intelligencia eredménye, amely egy rakás interaktív modulból áll, és képessé teszi birtokosát a többi elméről való gondolkodásra (1, 5 millió évvel ezelőtt). 2. Speciális intelligenciák: társadalmi intelligencia, technikai intelligencia, természettörténeti intelligencia (Neandervölgyi ember). 3. A specializált tartományok közötti gondolatáramoltatásra, vagyis metaforák gyártására 50 000 évvel ezelőtt lett képes az agyunk. Nagy változás következet be ekkor: komplexebb technológiák, nagyobb közösségek jöttek létre a vallások és a művészet megjelenésével párhuzamosan. 4. 40 000 éve speciális vadászó-gyűjtögető technikák, új technológiák jelenetek meg, a virágzó művészetekkel és a vallással együtt. A legnagyobb változás a szimbólumalkotó képességek kifejlődése: képek, festmények létrehozása, ékszerek viselése. Az állatok és növények csak a természeti világban élnek, az emberek ettől kezdve a szimbólumokéban is, mely tele van szellemi létezőkkel. Mithen szerint ennek közvetlen oka az, hogy a moduláris elme összeomlott. Úgy véljük, a

magyarázathoz az is hozzátartozik, hogy az individuális elmének mint holonikus rendszernek folyékonnyá válása nemcsak a koponyán belül, hanem azon kívül is bekövetkezett. Az elmék egyrészt ennek a nagy áramlásnak részei, másrészt önálló egészek. A jelek termelésének és szabad áramlásának élménye korunk megkülönböztető sajátossága. Azok a változások, amik a jelenlegi folyamatokhoz vezettek, a 19. században gyorsultak fel, bizonyos népszerű optikai berendezések elterjedésével összefüggésben (vö. Crary, 1999). Míg a camera obscura a 17–18. századi megfigyelő kitüntetett helyzetének metaforája, addig a 19. századi megfigyelő megváltozott helyzetét több optikai berendezés révén (pl. sztereoszkóp, fenakisztoszkóp) konstituálja a kor. A fenti eszközök azoknak a változásoknak köszönhetik létüket, amik a megfigyelő (mint holon) szabványosítását és manipulálását teszik lehetővé, és az emberi látás mérhetőségét és naivitásának kiaknázását eredményezik. „A kérdéses optikai eszközök elsősorban olyan metszéspontok, ahol filozófiai, tudományos és esztétikai diskurzusok mechanikai eljárásokkal, intézményes követelményekkel és szocioökonómiai erőkkel kerülnek átfedésbe."(Crary, 1999, 20). A tömegkultúra részét képező berendezések az optikai élménynek és az őket kiváltó okoknak a radikális szétválasztását teszik lehetővé, amely jól illeszkedik a megfigyelő új ontológiai státusához. Goethe Színtanának a fiziológiai színekről szóló részében azt állítja, hogy az optikai illúzió nem illúzió, hiszen minden, amit a szem tapasztal, az optikai igazság. Az utóképek vizsgálatának izgalmas következménye az, hogy a szenzoros észlelés külső okok nélkül is lejátszódó folyamatnak tekinthető, mivel az utókép látszólag inger nélkül bekövetkező érzéklet. Az utóképek vizsgálata szükségszerűen vezetett az észlelés időbeliségének felismeréséhez, szemben az Arisztotelésztől Locke-ig tartó időszakkal, amikor „az optikai átvitel virtuális azonossága" volt a bevett nézet. Az utóképek vizsgálata révén lehetővé vált a retinális ingerlés intenzitásának és tartamának a mérése. Az utóképek vizsgálatában fontos szerepet játszó optikai berendezések az 1820-as évek közepétől kezdtek a megfigyelő megfigyelésének objektumaivá válni. A thaumatróp, a fenakisztoszkóp, a zootróp, a diaporáma, a kaleidoszkóp és a sztereoszkóp egyaránt a szem és a tárgy szétválaszthatóságának és az észlelés időbeliségének tárgyi bizonyítékai. A fenti szerkezetek azt példázzák, hogy a modernizáció egyik elkerülhetetlen következménye a camera obscura statikus reprezentációs rendszerének eltörlése,

a látvány kiszakítása a tapintási élmények terméketlenné váló talajából. A 19. századi megfigyelő abban különbözik a camera obscura homunkuluszától, hogy maga is a látás objektumává válik, akinek – miközben a testi változásai mérhetők, standardizálhatók, és így a hatalmi játszmák terrénumává lényegül, aközben a camera obscura autoriter lakójának eltűntetése után – nézőpontja egyre inkább relativizálódik. Ha az elme nem más, mint bizonyos testi viszonyok metaforikus átlényegítése, akkor a nézőpontok is szabadon választható fikciók, az elmék a holonikus gyártórendszer termékei, és a szisztéma részei is egyben. A megfigyelőre most már úgy tekintenek, mint olyan berendezésre, amely vizuális tapasztalatainak okáig sohasem juthat el, a jelek termelésére, holonikus gyártására szakosodott világ lakója, ha akarja, sem érheti el azok jelöletét. A 17. és 18. századi látáselméletek tehát a tapintás révén rögzítették a látványt a külvilág tárgyaihoz, az érzékek szétválásának 19. századi akciója nyomán a szem jelölet nélküli vizuális jelek habzsolójává lett. „A látás függetlenné válása, mely számos különböző területen megtörtént, történelmi feltétele volt a látványfogyasztás feladataira már alkalmas megfigyelő megépítésének." A látás új élménye szorosan kapcsolódik a sebesség, az áramlás, az elavulás, a mulandóság vadonatúj tapasztalatához, és a vizuális memória szerepének felértékeléséhez, valamint újrastrukturálásához.

A 1830-as és 1840-es évekre az új eszközök elveszítették fontosságukat, s ez Crary (1999) szerint azért következett be, mert nyíltan utaltak az általuk előidézett optikai élmény illuzionisztikus voltára. A fénykép visszaállította a camera obscura referenciális stabilitását, azt az illúziót keltve, hogy a sötét szoba lakója, a szabad individuum létezik, miközben a fényképezőgép objektívje révén felszámolta a belső ágens maradék, olykor zavarba ejtő szubjektivitását. Crary szerint az általa bemutatott paradigmaváltás (már a fotózás előtt) lehetővé tette a jelöletüktől megszabadult jelek elburjánzásának s a kapitalista elnyomó gépezet látványdömpingjének a létrejöttét. Ezek a változások tették lehetővé, hogy a kulturális evolúció mint holonikus gyártórendszer szabadon termelje egyebek mellett a rendszer részét képező *éneket*. A test standardizálása lehetővé teszi a gyártórendszer tervezői számára, hogy az állampolgár-holonokat a jelöletüktől eloldott jelek révén manipulálja, becsapja, elnyomja, pénzhajhásszá tegye, képfaló szörnyeteggé degradálja, az egyenlátvány megvonásától rettegő szenvedélybeteggé

züllessze. Crary Baudrillard magas hőfokon izzó kijelentéseivel teszi még retorikusabbá mondandóját: „Most már tudjuk, hogy az újratermelés, a divat, média, reklám, információ és kommunikáció (amelyeket Marx a kapitalizmus másodlagos, nem lényegi szektorainak nevezett), vagyis a látszat és a jelrendszer szférája tartja egyben a tőke globális folyamatát."

Az elme mint holonikus szisztéma tehát egyrészt autonóm egység, másrészt a holonikus gyártórendszer része, egyszerre termék és termelési egység. A kiterjesztett elme tehát fokozatosan kilépett a koponyánkból, és a 19. században bekövetkezett változásnak, majd a számítógép és az ember szimbiózisának köszönhetően napjainkra a nagyüzemi, automatizált elmegyártás kora jött el. Az *ének* szabad termelése alátámasztást nyert a jelentésről mint használatról alkotott wittgensteini elképzelés által. A jelentés nem mentális tárgy, amit egy elme birtokol, hanem a lehetséges értelmezések terében szabadon lebegő, kontextusfüggő, történetileg kibomló (Searle szavaival) származtatott intencionalitással rendelkező hang és jelsor (vö. Searle, 2000). Nyilvánvaló, hogy a jelentés birtoklására irányul erőfeszítés hatalmi kérdés is egyben. Azé a jelentés, aki uralja a jelek termelésének folyamatát: akié a szintaxis, azé a szemantika? A válasz nyilvánvalóan nemleges, vagyis a jelek relatíve szabadon interpretálhatók. Az értelmezőket mint komplex holonikus rendszereket azért nehéz manipulálni, mert az elmék túlfolynak a koponyákon, és az egész rendszerrel kölcsönhatásban működnek, vagyis nincs egy központi, változatlan magjuk, amit könnyűszerrel manipulálni lehetne. Ráadásul a hatalom is ennek a holonikus gyártórendszernek a terméke és előállítója egyben, tehát nincs módja a teljes szisztémának mint egésznek az uralása.

A holonikus elmegyártórendszer olyan holarchia, amely a termelési folyamat minden fázisát keretbe foglalja a megrendeléstől a tervezésen át, a termék legyártásán keresztül a marketingig. A látszat ellenére ezt a folyamatot csak akkor lehetne teljes mértékben uralni, ha egyes holonok a holonikus gyártórendszeren kívül foglalhatnának helyet, mintegy isteni pozícióból, ami természetesen lehetetlen. A holarchia nem monarchia, hanem a szelfek gyártásnak és fogyasztásnak szükségképpen átláthatatlan folyamata. Mi, emberek, a holonikus gyártórendszer termékei és fejlesztői vagyunk egyben, a közös sors(talanság) felelősségével és felelőtlenségével megáldva.

A prousti gyenge ontológia

Az ontológiai choaching segít abban, hogy megtanítsuk a hozzánk fordulókat az idő kezelésére, vagyis arra, hogy sikeresen működjenek az idő eltüntetésének és megtalálásának játékában. Az idővel való bajoskodás különféle módozatait a legárnyaltabb és legkonkrétabb formában Proust regényfolyama ábrázolja, mely valójában egy tanulási folyamat bemutatása. A prousti ontológia felhasználása révén megvilágítjuk a choachee számára a különféle idők, és a kreatív romboláson alapuló tanulás közötti szoros összefüggést.

Proust szerint (vö. Deleuze, 2002) a tanulás során úgy tekintünk egy dologra vagy embertársunkra, mintha megfejtésre váró jelek hordozója lenne. Feladatunk, hogy kvázi-egyiptológusokként értelmezzük életének hieroglifáit.

Úgy véljük, hogy az Eltűnt idő nyomában a jelek különféle rendszereit tárja elénk, melyek eltérő szisztémákba szerveződnek. A rendszerek azért különböznek egymástól, mert sokféle típusba sorolható jelek különféle konfigurációi konstituálják őket, amelyek más-más módon fejthetők meg.

A regény egyik explicit ontológiával bíró világa a társasági életé, melyben a résztvevők viharos gyorsasággal hozzák létre a megfejtésre váró jeleket. Az társasági élet domíniuma különféle „alvilágokból" áll, melyekben eltérő módon termelik és fogyasztják a szimbólumokat. Az „ontológus" feladata, hogy megfejtse a különféle világokat létrehívó jeleket, és megértse, hogy kik és milyen módon irányítják a termelésüket. A társasági élet jelei a valódi gondolatok és cselekvések hiányát leplezik, intenzív termelésük arra szolgál, hogy elhitessék a résztvevőkkel, hogy valami érdemleges történik velük. Meg kell győzniük magukat és egymást, hogy a szórakozásra fordí-

tott idő nem semmittevés, hanem értelmes foglalatosság: a csevegések, flörtök fonalából szőtt hálóban szabadon szaladgáló pókokként, és nem az unalomtól vergődő legyekként léteznek. A társasági élet jelei tehát csak szimulálják, hogy önmagukon túl valami másra is vonatkoznak, például valódi gondolatokra és érzelmekre. Olyan szimbólumok, amelyek arra szolgálnak, hogy az idő elvesztegetésére szánt órákat legitimálják, a vergődést szabad szárnyalásként ábrázolják a résztvevők számára. A korabeli társaságok örökösei, a bulizók miközben született kamaszokként bőkezűen termelik a jeleket, megpróbálják örökre elfelejteni az időről szerzett minden addigi tudásukat. A zene lüktetése arra szolgál, hogy helyettesítse az idő elvesztegetéséből származó hiányt, a tánc célja nem az önkifejezésre, hanem az önelvesztésre irányuló vágy. A „hétvégi bulik" résztvevői kettős kötésben szenvedek, hiszen kötelezően jól kell érezniük magukat, miközben jól tudják, hogy a jó kedvet nem lehet akarni, csak szimulálni. A semmire sem vonatkozó jelek burjánzásának tehát éppen ez a magyarázata: az idő elvesztegetésének elleplezése gombnyomásra induló, jeltermelő boldogsággépezet tuningolása révén. Az elvesztegetett időben mindenki annyi évessé válhat, amennyinek érezni akarja magát, csupán el kell felejtenie az időről való minden tudását, és meg kell tanulnia élvezni a boldogsággépezetet által generált örömöket. Annál nehezebb született kamasszá válni, minél több tudást kell elfelejteni, vagyis az a személy igényel több semmitmondó jelet, aki relatíve sokat tud az időről. Egy valódi kamasz számra, aki kevés tudással bír a múló időről, kevesebb szimuláció is elég „önmaga elfelejtéséhez", mint egy középkorú embernek, akinek testén és lelkén már elkerülhetetlenül nyomot hagyott a rohanó idő. Aki született kamaszként „pörgősen" akar élni, tulajdonképpen abba az illúzióba ringatja magát, hogy ha az idő múlásánál gyorsabban él, akkor lehagyhatja az időt, is kívül kerülhet az öregedésre ítéltek világán.

A társasági élet ontológiájában elmerülő coachee számára lehetővé válik, hogy Proust virtuális világa révén értelmezze saját élethelyzetét. Ez által jobban megértheti, hogy milyen motívumok indítanak valakit például negyven évesen arra, hogy megpróbáljon kilépni a múló időnek kitett családi életéből (a gyerekek felnőnek, a társ egyre öregebb, vagyis minden arra utal, hogy az idő lassan, de elkerülhetetlenül folyik az öregség, majd a halál felé). A család a romboló idő metaforájává válik, olyan vonat, amely az

elmúlás felé döcög, sokan inkább kiugranak belőle, és felszállnak egy ellenkező irányba haladó szerelvényre. Természetesen vannak objektíve rossz házasságok, amelyeket nem érdemes fenntartani, és a válás valóban indokolt és ésszerű.

Amit társasági életről eddig írtunk, azt sugallhatja az olvasó számára, hogy az elvesztegetett idő semmire sem jó, nem lehet tanulni belőle. Pedig az üres jelek kibocsájtásának rituális aktusai lehetővé teszik a társasági élet részvevői számára, hogy kvázi-vallásos élményben részesüljenek, valamint a rendszeren belülről tapasztalják a változás dinamikáját. „Mert a divat változik, hisz maga is a változás szükségletéből születik" (Proust, 1983, 9). A társasági élet segít felejteni, és az örökös változás kvázi-vallásos élményével ajándékoz meg. A társasági élet ontológiájának révén a hozzánk fordulókat megtanítjuk arra, hogy elfogadják saját múló idejüket, hogy időlegesen kamasszá válva felnőttebb, énvezéreltebb személyek legyenek, mint valaha. „Az idő csak feledés és csak emlék". Egyetértünk Borgessel, csak a felejtés és az emlékezés dialektikájának megértése segíthet abban, hogy az eltűnt idő nyomába szegődve a hozzánk fordulók megtalálják saját idejüket, és képesek legyenek strukturálni. Nagyon fontos, hogy a családi vonatból időnként együtt szálljanak ki a párok, és közösen mártózzanak meg a felejtés vizében, vagyis együtt éljék át a társasági élet örömeit, együtt értelmezzék a burjánzó jelek folyamatosan változó világát. A társasági élet prousti ontológiája elvezeti a coachee-t a kreatív destrukció megtapasztalásáig. A Massachusetts-módszer egyik sajátosság az, hogy a különféle ontológiákat arra használjuk, hogy explicit formában bemutassuk a choachee számár a kreatív rombolás művészetét. A kreatív destrukció oxymoron, hiszen két egymásnak ellentmondó (teremtés és rombolás) fogalomból álló kifejezés (Schumpeter, 1942/1947/1950; McCraw, 2007; Ritzer, 2009). A szókapcsolat sikerét annak köszönheti, hogy jól megragadja korunk feszültségteli, ellentmondásos viszonyait. A kreatív destrukció éppen homályossága miatt többféleképpen interpretálható. Ha úgy vagyunk kreatívak, hogy valami újat hozunk létre, akkor szükségképpen leromboljuk a régit. Minél több újat találunk ki (például elválunk, új gyerekeket nemzünk új feleségnek) annál kevesebb régit hagyhatunk meg. A régi és az új kreatív kombinációja esetén (nem válunk el csak újraszőjük kapcsolathálónkat) viszont kevesebb újításra és rombolásra van szükség. Ha kreatívan újrakombináljuk a régit,

akkor az összetevőket nem, csak a konfigurációjukat kell újra cserélni és az elavultat lerombolni. A kreativitás megjelenését tehát valamilyen formában a rombolásé követi. A teremtés és rombolás egyensúlya kivételnek tekinthető, egy olyan dinamikus rendszerben, mint például a család vagy egyéb nagyobb szerveződés az információs társadalomban. A lényegét tekintve új és régi nehezen előre jelezhető módon újrarendeződő és felbomló viszonyrendszereket alkot. A ma még működő viselkedésmintázatok a rendszer szereplői számára, gyakran láthatatlanul, elavulttá válnak, és előre jelezhetetlen, hogy a régi és új milyen kombinációja lesz megint adaptív. A kreatív cselekedetek előre nem látható módon megváltoztatják a környezetet, amely szükségképpen olyan rombolásokat is előidéz, amit a teremtő szellem nem is akart. A kreativitás tehát olyan változásokat eredményez, amelyek negatív következményei csak nagyfokú kreativitás révén küszöbölhetők ki.

A kreatív destrukciónak lehet olyan olvasata is, mely szerint a rombolást követi a teremtés. A destrukció elsöpri a fennállót és helyet ad az újnak, mely csak akkor jöhet létre, ha megjelenik a kreativitás. Az adott rendszer lerombolása (mely lehet akaratlagos vagy akaratlan, külső vagy rendszeren belüli) korábban maladaptívnak tekintett viselkedéséket is preferálhat. A rombolás mértéke határozza meg az újdonság arányát. Egy válás a résztevőket radikálisan új viselkedésmintázatok és vélekedések kidolgozására és elfogadására készteti, amit gyakran szeretnének megspórolni a résztvevők. A lehető legtöbbet akarjuk megtartani a régi repertoárunkból, mivel ez tűnik a legolcsóbb befektetésnek. Ugyanakkor kevéssé valószínű, hogy radikálisan új életszituációban sokat megőrizhetünk a régi dolgainkból, kidobásra ítélt vélekedés- és viselkedés-kacatainkból. Az a közhiedelem, mely szerint az új automatikusan követi a lerombolt régit, merő tévedés, mely sok második házasság felbomlásához, vagy új, sikeresnek ígérkező, életszakasz kudarcához vezet. A társasági élet prousti ontológiája lehetővé teszi a kreatív dekonstrukció bemutatását a chochee számára. A társasági élet kreatív a semmitmondó jelek intenzív termelésében, melynek révén lerombol mindenfajta értelmes gondolatra és cselekvésre irányuló igényt. A gondolkodás és értelmes cselekvés teljes hiánya viszont olyan mennyiségű semmitmondó jel kibocsátást követeli, amelyre egyszerűen nincs mód.

Ekkor a társasági élet prousti ontológiája át kell hogy adja a helyét a szerelemének. A semmire sem vonatkozó jelek létrehozása és értelmezése

az elvesztegetett időben végbemenő kreativitás megnyilvánulása, mely az által teremt valami újat, hogy a jelek uralhatatlanságára, a változás dinamikájára irányítja a társasági élet szereplőinek figyelmét, amire azzal reagálnak, hogy újabb semmitmondó jelek termelésével akaratlanul előidézik a káoszt, amely elől a szerelem világába menekülnek.

A prousti regényfolyam másik explicit módon bemutatott ontológiája a szerelemé. Proust szerint, ha valakibe szerelmesek leszünk, akkor az általa kibocsátott jelek révén egyedivé, megismételhetetlenné tesszük. A szerelmes fogékonnyá válik arra, hogy szerelmese jeleit kreatív módon befogadja, értelmezze, ami arra készteti, hogy lerombolja a korábbi kapcsolatai által kialakított sztereotípiákat. A szerelem is kreatív destrukcióra indít bennünket, egyszerre építő és romboló.

A Ferenczi A szerelem tudománya című kis írásában, bár a kifejezést nyilván nem ismerte, nagyon plasztikusan írja le a szerelmet mint kreatív destrukciót.

> [a] férfi és a nő közötti vonzalom nem osztható maradék nélkül a kéjérzet fogalmával, hanem ezzel párhuzamosan, sőt e nélkül is hatalmas pszichikai erőket tesz szabaddá, melyeknek romboló és építő tevékenysége az egyént és a fajt cselekvőképessége tetőpontján mutatja be (Ferenczi, 1997,5).

Ferenczi úgy véli, hogy a szerelem az egészség és a betegség határmezsgyéjén található, vagyis a kreatív destrukció feszültségéből születik. A szerelem az egészséges lelkületű embert is az illúziók, súlyosabb esetben a hallucinációk fogságába ejti. A szerelmessel való együttlét a boldogság és a képzelőerő szabad szárnyalásának ideje, vagyis a megnövekedett kreativitásé, a tőle való elszakadás viszont gyakran a romboló gondolatoké. A kreatív rombolás persze mindkét helyzetben jelen van, csak egyik szituációban nagyobb teret kap a teremtés, a másikban a destrukció. A szerelem együtt jár a féltékenységgel, vagyis a másik kizárólagos birtoklásának szorongató igényével. A choaching során a prousti ontológia révén tudatosítjuk a choachee számára, hogy a szerelem nem más, mint egymás autonómiájának kreatív destrukciója. Proust ennek művészetére tanítja a világába tévedő kreatív módon destruktív olvasót.

Proust szerint a szeretett lény számunkra ismeretlen, titokzatos és megfejtésre váró világok sokaságát rejti magában. A szerelem tehát tényleg kreatív destrukcióra sarkall: a szerelmesünkben rejtező világok újrateremtő aktusát a korábban megismert régi világok rombolása kíséri. A régi kapcsolataink ódon világait annál intenzívebben romboljuk, minél eredetibb világok konstruálása indít jelenlegi szerelmünk. „Ezért leszünk oly könnyen szerelmesek azokba a nőkbe, akik nem a mi »világunkból« valók, és nem is az eseteink." (Deleuze, 2002, 13).

A szerelem egyik ellentmondása abból származik, hogy a szeretett lény jeleinek értelmezése során olyan világokkal vagyunk kénytelenek szembesülni, amelyeket másokkal alkotott meg, amelyekben eleinte idegenként mozgunk, és szorongással töltenek el kedvesünk múltjának árnyalakjai. Kezdetben valójában ők ezeknek a távoli világoknak a valódi lakói és mi csupán megtűrt idegenekként mozgunk bennük. E világok kreatív rekonstrukciója együtt jár a bennük élősködő árnyakkal való küzdelemmel, vagyis a kezük munkájának legalább részleges lerombolásával. Minden szerelemes együtt szeretné világait megalkotni kedvesével, és mivel ez lehetetlen, kreatív rombolóként viszonyulnak hozzájuk. Kezdetben a szertett lény viselkedését ezek a számunkra idegen és ellenséges világok határozzák meg, az első testi együttlétek során egyben kukkolók is vagyunk, hiszen kedvesünk mozdulatai, reakció, sóhajai, sikoltásai a múltbéli kapcsolatokban kialakult mintázatok, nem nekünk szólnak, örököltük őket. A kapcsolat elmélyülése során közösen romboljuk le és építjük újjá ezeket az örökölt reakciókat a kreatív destrukció révén. Az újabb és újabb rövid távú kapcsolatokat keresők egyrészt azt élvezik, hogy kukkolhatnak, másrészt azt, hogy ezekben a világokban örök idegenekként poroszkálhatnak, mint például a macaroni-western magányos hősei. A szerelem tatárjai lovas nomádokként átviharzanak egymás világain, amit meg tudnak kaparintani azt elviszik, képletesen felgyújtják, aztán tovább állnak. A vándorlás vadromantikája keretez minden szerelmet: az idegen világokon jéghidegen és részvétlenül átlovagolni, vagy szembeszállni a múlt árnyaival, és szerelmesünkkel közösen új világokat építene a régi romjaiból, csupán ez a két alternatíva létezik. A szerető létmódja nem más, mint ezeknek a nomád portyáknak a megismételhető lehetősége: behatolni egy idegen világba, amelyben mindent úgy hagyunk, ahogy van. Az ilyen szerető hasonló működik, mint Wittgenstein szerint a filozófia: mindent úgy hagy, ahogy van. Jacques

Attali A nomád ember című könyvében azt bizonyítja meggyőzően, hogy az ember örök kalandor, utazások szülötte, és lételeme a vándorlás. A korabeli szkítákhoz, a hunokhoz és magyarokhoz hasonlóan az információs társadalom embere is arra vágyik, hogy új elektromos „horizonok libbenjenek eléje". Az ember eleve nomádnak születik, minden, az emberiség számára, fontos dolgot (tűz, nyelv, vallás, állattenyésztés, lovaglás, mezőgazdaság, csillagászat, matematika, kerék, hajózás, demokrácia, kohászat, kereskedelem, zene, művészetek stb.) a nomádoknak köszönhetünk. A nomádok ajándékoztak meg bennünket a szenvedélyes szerelemmel is.

A nomád hódítóval szemben a letelepült életmódra áhítozó szerelmes féltékeny a másik azon világaira, amelyeket nem vele hozott létre, és amelyet a jövőben nem együtt teremtenek meg. A féltékenység arra késztet, hogy a szeretett lény jelei mögé hatolva leleplezzük őt. Kiderüljön, hogy a világait létrehozó árnyak közül néhányan még élnek, és hogy nem csupán velünk akarja átélni a közös teremtés szerelmi aktusait. Proust szerint a szeretett lény jelei azért hazugok, mert bár nekünk szánják őket, mégis olyan világokból származnak, amelyek nem nekünk készültek. Gesztusai, mozdulatai, ölelései, szavai olyan ajándékokhoz hasonlítanak, amiket eredetileg nem nekünk szántak. A szerelem jelei a társaságéval szemben nem üresek, gondolatokat és cselekvéseket helyettesítő eszközök, hanem olyan ismeretlen világokra vonatkoznak, amelyek egyrészt idegenek, másrészt eleve megismerhetetlenek számunkra. „A szeretett lény hazugságai a szerelem hieroglifái" (Deleuze, 2002, 15), melyek totális megfejtése szétrombolná a szerelmet. Megértés helyett a kreatív rombolás az egyetlen út a szerelem elmélyítéséhez, ezeknek az idegen világoknak az otthonossá tételéhez. Az idegen világokban való kóborlás során az elveszett idő jeleit értelmezgetjük, csak a kreatív destrukció révén eredhetünk az eltűnt idő nyomába. A közös világok építése kísérlet a megtalált időben való együttélésre. Az elvesztegetett idő igazságai sem érdektelenek azonban: megértjük milyen idegen világokban vándorló kívülállónak lenni, aki mindent racionálisan szemrevételez, az érdekesebb részleteket megjegyzi és tanul belőlük. Ezek a tapasztalatok segíthetnek a magány elviselésében, különféle, ismeretlen kultúrákban való eligazodásban, valódi szerelmesünk régi világainak kreatív destrukciójában.

A szerelmesek tehát megtanulják egymás világait lerombolni és újjáépíteni „hatalmas pszichikai erőket" mozgósítva. Egyszerre Kőműves Keleme-

nek és befalazott feleségek. A szerelmi házasságok hosszútávon történő fenntartásához a nőnek egyszerre kell vonzó, elrablása váró, vadító nomád asszonynak, és otthonteremtő, a letelepült életmóddal kompatibilis kvázi-anyának, társnak, barátnak, hűséges szeretőnek maradnia. A férjnek mint megbízható férfitársnak és apának hitelesen és érdekesen el kell játszania (időről időre) a nomád hódító szerepét is. Azok a házasságok, amelyekben a férj nem rabolja el újra és újra a felségét, halálra vannak ítélve.

A Proust által létrehozott harmadik explicit ontológiával rendelkező világ a képzettársításoké, melynek létrehozása és fenntartása a mi olvasatunkban szintén a kreatív destrukció révén történik. Az érzéki minőségek, különféle benyomások arra indítanak bennünket, hogy szokatlan kombinálásuk révén elszakadjunk a korábban berögzült asszociációinktól. Ilyenkor az érzéki tulajdonságok elválnak azoktól a tárgyaktól, amelyeket szokásosan jelölnek, és más, szintén szabadon lebegő, impressziókkal vagy tárgyakkal kapcsolódnak össze. Az így létrehívott jelkomplexumot azután megpróbáljuk megfejteni, melynek eredményeképpen másként látjuk a világot, mint addig. A kreativitás itt abban áll, hogy először is képessé válunk arra, hogy szabadon eloldjuk a jeleket azoktól a tárgyaktól, amelyeket eredendően jelölnek, és új módon kombináljuk őket, ezt követően pedig innovatív értelmezéseit adjuk az általunk létrehozott új jelkombinációknak. E folyamat során elkerülhetetlenül le kell rombolnunk a megszokott, mechanisztikussá vált asszociációs gépezeteinket. Itt mindig fennáll a kudarc lehetősége, vagyis az, hogy visszatérünk a jól bevált automatizmusainkhoz, és úgy kapcsoljuk egybe benyomásainkat, mint ahogy korábban már megszoktuk. Az elbeszélő számára a madleine nevű sütemény visszaidézi elveszett combray-i gyerekkorát.

> tea mellé anyám egy kis madeleine-nek nevezett süteményt hozatott, amelynek kicsi, dundi formája mintha csak egy rovátkás kagylóhéjba lenne kisütve. S mindjárt, szinte gépiesen, fáradtan az egyhangú naptól s egy szomorú holnap távlatától, ajkamhoz emeltem egy kanál teát, amelybe előtte már beáztattam egy darabka süteményt. De abban a pillanatban, amikor ez a korty tea, a sütemény elázott morzsáival keverve, odaért az ínyemhez, megremegtem, mert úgy éreztem, hogy rendkívüli dolog történik bennem. Bűvös öröm áradt el raj-

> tam, elszigetelt mindentől, és még csak az okát sem tudtam. Azonnal közömbössé tett az élet minden fordulata iránt, a sorscsapásokat hatástalanná, az életnek rövidségét egyszerű káprázattá változtatta, éppúgy, mint a szerelem, s mint hogyha csak megtöltött volna valami értékes eszenciával: jobban mondva, az eszencia nem bennem volt, én voltam az (Proust, 1983a, 55).

Az elbeszélő részletesen bemutatja azt az asszociációs folyamot, amelynek kiinduló forrása a teába mártott sütemény, és végpontja a regényhős eszszenciális énjének felfedezése, pontosabban megkonstruálása. Proust azt sugallja az olvasó számára, hogy bármikor bekövetkezhet a csoda, nem kellenek ahhoz különleges utazások, óriási előkészületek, hanem csupán nyitott, kreatív személyiségre van szükség, aki képes lerombolni a régi énjét vagy énjeit és élvezni az újat, az által, hogy a kreatív destrukció révén elszakad berögzült szokásaitól, gépies mechanizmusaitól.

Proust nagyon pontosan ábrázolja azt a pillanatok alatt bekövetkező változást, amely – a mindennapi rutint előidéző, és az abból származó szomorúságból, valamint az élet értelmetlenségének kényszerű elfogadásából – hirtelen kiragadja az elbeszélőt és elvezeti önmaga lényegéhez. Az anyja valószínűleg szokásához híven, vagyis begyakorolt automatizmusaitól vezérelve hozott neki teát és süteményt. Ezt követően a regényhős gépiesen belemártotta a teába, majd automatikusan a szájába vett egy kanállal. Amint a süteményt megízlelte, az esztétikai benyomás hatására, egészen váratlanul csoda történt. „Bűvös öröm áradt el rajtam, elszigetelt mindentől, és még csak az okát sem tudtam." A megszokáson alapuló oksági lánc hirtelen elszakad, a mindennapjait gépiesen és motiválatlanul élő, az életet értelmetlennek vélő gyerek, hirtelen úgy látja magát, mint aki képes kiszakadni ebből a semmibe vezető determinációból, és a szabad asszociációk révén elérkezik önmaga értékes középpontjának felfedezéséig vagy megkonstruálásáig. A teába mártott madleine „az életnek rövidségét egyszerű káprázattá változtatta, éppúgy, mint a szerelem, s mint hogyha csak megtöltött volna valami értékes eszenciával: jobban mondva, az eszencia nem bennem volt, én voltam az". A történetmondó ént persze meg kell különböztetnünk az eseményt átélő empirikus éntől. A narrátor visszaemlékezése egyben művészi rekostrukciója, utólagos értelmezése a gyermek élményének.

Az elbeszélő az által képes megtalálni az eltűnt időt, hogy esztétikai dimenzióba emeli, műalkotássá alakítja. A műalkotás a megtalál idő terrénuma, ahonnan visszanézve jól láthatók az eltűnt idő nyomai. Az eltűnt idő nyomában paradoxonra épül, mely értelmezésünk szerint a kreatív destrukció alesete (a rombolás egyben teremtés és fordítva): mikor az elbeszélő megtalálja az időt, akkor rögtön elveszíti, és amikor elveszíti, akkor megtalálja. Mikor a sütemény ízének hatására az empirikus én elkezdi értelmezni a jeleket, még nem találja az eltűnt időt, hiszen a furcsa jelek interpretációja rövidebb hosszabb megszakításokkal egészen addig tart, amíg az elbeszélő én mint művész képes esztétikai rendbe állítva értelmezni azokat. Ez a tanulási folyamat viszont annak a gyereknek (az empirikus énnek) a megtalált idejéhez vezet, aki már nincs jelen, csak mint az elbeszélő én képzelete által létrehívott fikció. A narrátor saját idejét ugyanúgy vesztegeti, mint gyerekkori énje, mindaddig, amíg művészete értelmezésének végére nem ér, ami lehetetlen, hiszen a végtelen önreflexióra még számára sincs mód. Ugyanakkor az életet művészetté tenni magasabb rendű idő-elvesztegetés, mint a társasági élet és a szerelem. Proust szerint a kreatív destrukció legmagasabb rendű formája az alkotás, mellyel saját életétünket szuverén módon megkonstruáljuk. Úgy véli, azzá kell válnunk „akik ténylegesen vagyunk", de ez nem azt jelenti, hogy azzá, „akik ténylegesen mindig is voltunk" hanem „akivé annak az ízlésnek a megteremtése során váltunk, amellyel végül megítéljük magunkat" (Rorty, 1994, 116). Belső világaink és a hozzájuk tartozó énjeink kreatív destrukciója egészen halálunkig tart, anélkül, hogy lenne rá bármilyen esélyünk, hogy megvonjuk életünk végső mérlegét, hiszen ehhez, a halálunk után is élnünk kellene. Jacques Attali Az első nap a halálom után című regényében éppen erre a szituációra leflektál. „Odamegyek a mozdulatlan testhez, közelebbről megnézem. Kár tagadni, nyilvánvalóan az enyém. (…) Ma reggel nem ébredtem föl. Halott vagyok. Kezdődik hát az első nap a halálom után (…) Ami nekem a halálom utáni első nap, az másoknak tengernyi gond" (Attali, 1992, 47).

A hiábavalóság érzése csak akkor hatalmasodhat el rajtunk – állítja Proust – ha a kreatív öndestrukcióinkból származó én- és világleírásoknál valami nagyobbat, végsőt, szükségszerűt és totálisat akarunk. Kozmopolita nomádokként az eltűnt idő nyomába eredni, ez a számunkra rendelt kaland, amely lehetővé teszi, hogy újrateremtsük pusztulásra és feledésre ítélt

világainkat. Mielőtt meglágyul az agyunk, megőrülünk, vagy meghalunk, számtalan lehetőségünk adódik arra, hogy a társasági élet, a szerelem vagy a szabad képzettársítások révén kreatívan leromboljuk önmagunkat. A mi olvasatunkban Proust szerint magasztosabb célunk nem is lehet, mint hogy letelepült nomádokként, ironikusan nézzünk szembe életünk esetlegességével, időnk múlásával, elkerülhetetlen halálunkkal.

Az ontológiai coaching során az elmélet azonnal gyakorlattá válik. A coaching kiindulópontjaként a hozzánk fordulóknak bemutatjuk a három (általunk rekonstruál) prousti ontológiát. A következő alkalomra el kell olvasniuk könyvünk jelen fejezetét, amely lehetővé teszi, hogy az első alkalommal ismertetett világokat közösen értelmezzük. A coaching azzal folytatódik, hogy az ontológiák explicitté tételéhez nélkülözhetetlen, általunk kijelölt, regényrészleteket otthon fel kell dolgozniuk. Proust szövegeit olyan virtuális terekként használjuk, amelyekbe a hozzánk fordulók a saját valóságukból ki-be sétálhatnak, vagyis a kreatív rombolást lehetővé tévő tükörként funkcionálnak a coaching során. Olvasatunk szerint a regényfolyam a különféle ontológiákban (társaság, szerelem, szabad asszociáció) történő tanulásnak mint kreatív destrukciónak a leírása. Vagyis értelmezésünk a következő fogalmi metaforára épül: az élet tanulás, a tanulás kreatív destrukció. A coachee-k fő feladata ezt követően, hogy az általunk bemutatott fogalmi metaforát kiterjesszék, kidolgozzék, kritikusan szembe helyezkedjenek vele és újrakomponálják, mindezt azzal a céllal, hogy saját életük kreatív rombolására használják. Értelmezésünkben a három ontológia a személyeket és az időket különféleképpen teremtő és romboló gépezetként működik, melyek „használatát" sajátítják el a hozzánk fordulók. Így lehetővé válik, hogy az életüket működtető különféle mechanizmusokat is hasonlóképpen képesek legyenek kreatívan lerombolni, és sikeresen részt vállalni az idő eltüntetésének és megtalálásának izgalmas, mindhalálig tartó, játékában.

Az ontológiai coaching fázisai

William James (1981) akit (Wundt mellett) a modern pszichológia atyjának neveznek, a pragmatizmusról tartott híres előadásában Chestertont idézte annak illusztrálására, hogy minden ember saját filozófiával bír, amely meghatározza, hogy milyen perspektívából látjuk a világot. Személyes filozófiánk megváltozása a világról alkotott elképzeléseinket is nagy mértékben módosítja.

> Vannak emberek – én is közéjük tartozom –, akik úgy gondolják, hogy a leggyakorlatiasabb és legfontosabb dolog egy embert illetően még mindig a világnézete. Úgy gondoljuk, hogy a háziasszony számára, aki mérlegeli, kiadja-e a szobáját az albérlőnek, fontos, hogy ismerje ennek jövedelmét – de még fontosabb a filozófiáját ismernie. Úgy gondoljuk, hogy a tábornok számára, aki éppen csatába akar bocsátkozni az ellenséggel, fontos, hogy ismerje az ellenség létszámát – de még fontosabb ismernie a filozófiáját (James, 1981, 122).

James szerint a mindannyiunk életét, olykor láthatatlanul, irányító „filozófia nem technikai kérdés, hanem hallgatag érzék, amelynek sugalmazására őszinte és pontos képet kapunk az életről" (James, 1981, 122). Az amerikai James (1855 és 1860 között) 13-tól 18 éves koráig Európában élt, Franciaországban, Németországban és Svájcban tanult, mielőtt visszatért az USA-ba. Ez alatt az időszak alatt behatóan elmélyült az európai kultúrában. Világossá vált számára, hogy Európa öntudata a filozófia, melyen

azok a nem filozófus agyak is osztoznak, amelyek mit sem tudnak erről. Ahogy profán életünket láthatatlanul még mindig a szent keretezi, a tömegmédia által gerjesztett véget nem érő, ostobáskodó karneválnak a filozófia ad láthatatlanul keretet.

A choaching során felmerülő problémák megoldása egyben annak is a példája, hogy mi tekinthető valódi choachingnak és mi üres tanácsadásnak. A filozófiához hasonlóan a coachingra is jellemző az, hogy minden egyes kérdése egyben arra is választ vár, hogy mi a coaching. A choachingnak ezt a filozófiai önreflexióját három alapelv strukturálja: a megalapozásé, az autonómiáé és a domíniumé (vö. Livingston, 1998, 17–52).

A hozzánk fordulók nem azért nem tudják elérni az általuk is áhított változást, mert „nem vállalják be", hanem, mert személyes filozófiájuk, az a „hallgatag érzék" amely szinte láthatatlanul irányítja gondolataikat, elavult, nem eléggé rugalmas vagy egyszerűen elnyomja a túlságosan sok hangzatos szólam. A coaching során az a célunk, hogy a világszemléletüket meghatározó, rejtett ontológiai előfeltevéseket feltárjuk, szembesítsük vele a choachee-kat, és a kreatív destrukció révén új, működőképes személyes filozófia birtokába jutassuk őket.

A magalapozás elve arra indítja az embereket, hogy végső igazságokat és megoldásokat keressenek egy olyan dinamikusan változó világban, amely pont a végső megoldások és igazságok tagadásának mintapéldája. Olykor olyan univerzális érvényű morális elvek nevében cselekszenek, amelyek a végső isteni törvénynek köszönhették legitimitásukat, és egy szétesett morális rend összefüggéstelen törmelékei.

A hozzánk fordulók egyrészt egy letűnt, tradicionális világ lakói, amelynek végső megalapozását Isten léte teszi lehetővé, másrészt viszont egy új kozmikus világrendnek, a kapitalizmusnak a szelleme hatja át mindennapi életüket (vö. Novak, 1994, 35–211). A kapitalista társadalom abban különbözik a megelőzőktől, hogy a kereskedelem új értelmet nyert általa. A kapitalista szellemben űzött kereskedelem a folyamatos növekedést tűzi ki célul. Vagyis a kapitalizmus a folytonos bővülés táguló univerzuma, amely lerombol mindent, ami statikus és ellenáll a változásnak. A profitra való törekvés nem új jelenség, de míg korábban a világra úgy tekintettek, mint amelyben a jólétet ciklikusan szűk esztendők követik, addig az az elképzelés, hogy a gyakorlati intelligencia alkalmazása sohasem látott bőséget

eredményez, a kapitalista szellem szülötte. A kapitalizmus szelleméhez új istenkép társul, az új Isten munkáját az emberek szabadsága és szorgalma segíti, a kapitalizmus szellemének embere nem passzív többé, hanem kezdeményező, előrelátó, abból a célból, hogy Isten meghívásának eleget téve felépítse Isten országát a földön. A reformáció bizonyos vallásos értékeket és erényeket világi célok szolgálatába állított, Isten szándékával megegyezőnek tűnt a haladás és a gazdagodás iránti olthatatlan vágy kiélése. Benjámin Franklin (1989) szerint a Teremtő akaratával egyezik, ha a fiatalok a vagyonszerzésre fordítják energiáikat. A kapitalista kereskedők vallási meggyőződéstől vezérelve tettek meg mindent a profit növeléséért. A kapitalizmus szelleméből születő új vallás, bár tanítását meglehetősen szekularizált formában adja elő, ennek ellenére igazi vallásként működik: értelmet ad a kozmosznak, az emberi történelem alakításának legfőbb alakítójává válik. „A demokratikus kapitalizmus szelleme a fejlődés, a kockázat, a kísérletezés, a kaland szelleme. A jelen biztonságát feláldozza a jövőbeli tökéletesedés oltárán" (Novak, 1994, 56). A demokratikus kapitalizmus kibontakozása sokak szerint az erkölcsi normák elvesztéséhez, elidegenedéshez vezetett. Ezzel szemben értelmezhetjük úgy is, hogy a kapitalizmus mindet átható szelleme lehetővé tette, hogy mindenki szabadon megkérdőjelezhesse ősei, családja, barátai, egyháza, nemzete értékeit, ami szükségképpen elidegenítette ezektől. Nincs többé konszenzus arra vonatkozóan, hogy mit kell valódinak, igaznak, végsőnek, jónak tekinteni. A szubkultúrák vagy neotörzsek találkozása szükségképpen kultursokkhoz vezet, vagyis annak megéléséhez, hogy nincsenek olyan univerzális értékek és igazságok, amelyek ellen ne lehetne érvelni. Ami az utca egyik oldalán értékes, az a másokon már értéktelen kacatnak számít. Minél dinamikusabb társadalomban él valaki, annál több kultursokkot kell elszenvednie.

A kultursokk egyik legdurvább előidézője a család, hiszen előbb vagy utóbb világossá válik, hogy megkérdőjelezhetetlennek tartott értékeit különféleképpen értelmezik tagjai. Kiderül, hogy a család nem az a „szent baldachin", amit ha magunkra húzunk, akkor mindenben mindenki egyet ért, és ugyanazokra a végső elvekre építi életét. A pluralista társadalomban a család spirituális centrumában egy üres szentély áll, ez akkor vált üressé, amikor az emberek rájöttek, hogy nincs a családot szervező értékeknek olyan halmaza, amelyet mindenki elfogad. Az üres hely kapitalista mítoszá-

ban a negatív teológia új értelmet nyer. A negatív teológiában „a tagadások igazak, és az állítások nem kielégítőek, valamint az is, hogy azok a tagadások, amelyek a legtökéletesebbről nagyobb tökéletességet tagadnak, igazabbak a többinél. Hiszen igazabb például, hogy Isten nem kő, mint hogy nem élet, vagy nem értelem, és igazabb, hogy nem gyöngeség, mint hogy nem erő" (Cusanus, 1999, 71).

A choaching során megkérjük a hozzánk fordulókat, hogy a negatív teológia analógiájára, tegyenek tagadó kijelentéseket a családra vonatkozóan, és aztán rendezzék hierarchiába. Tehát mi nem a család? Nem gép, nem növény, nem állat, nem rendszer, nem gőzmozdony, nem atombomba, nem frontvonal, nem rózsabimbó stb. Ez a módszer egyrészt arra kondicionálja a megbízókat, hogy ne próbáljanak végső igazságokat állítani a családról, másrészt a tagadások fordító szemüvegként működnek, mely segít abban, hogy a család mint tagjainak viszonyrendszere eddig nem látott módon mutatkozzék meg a résztvevők számára. Ez a módszer segít felépíteni azt az üres szentélyt, amelyet a család tagja közül senkinek sem áll módjában a többiek számára definiálni. Egy „szigorú apa" (vö. Lakoff, 2006, 75–82) sem mondhatja meg családtagjainak, hogy miként kell értelmezniük a család spirituális központját, amely végső soron meghatározza, hogy mi a család. Az ontológia choaching során használt negatív teológia, csupán azt tudatosítja a hozzánk fordulókban, hogy mi nem. A család spirituális centruma, akár Isten, fölötte áll az értelmezők hatalmának, ezáltal a lelkiismereti szabadság védelmezője, a családon belüli testi és szellemi erőszak szimbolikus gátja. Nem végső igazságok talpazatán álló monumentum, hanem a tagadások révén létrehozott szellemi középpont.

A család spirituális centrumát nem valami statikus középpontnak kell tekinteni, hanem olyan dinamikus, életerővel teli centrumnak, amely meghatározhatatlan. „Az értékek és szokások azonban, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a transzcendens középpont fennmaradjon, magukba foglalják az együttműködés, a kölcsönösség, és a közös küzdelem szellemét". Így lehetővé válik, „hogy a gyakorlat egységes legyen, de a mögötte rejlő hit és világnézet sokféle"(Novak, 1994, 63). Az általunk kidolgozott modell előnye, hogy egyszerre tekinthetünk a családra, mint spirituális egységre, és mint kereskedelmi tranzakcióra. Akármelyik metaforát fogadjuk is el, a negatív teológia által megalapozott spirituális centrum mint szervező erő mindkét

felfogás esetén megmarad. A gyakorlat egységétől keretezve, a családtagok szabadon adhatják, vehetik egymás vélekedéseit és világnézetét a belső eszmepiacon. A családtagok személyes filozófiája, „hallgatag érzéke" fontos szerepet játszik a családi szentélynek a negatív teológia által (a tagadások révén) való létrehozásában. A család spirituális centruma annál életerősebb, minél sokszínűbb a családtagok világnézete, minél kifinomultabb tagjainak „hallgatag érzéke". Ebben a modellben a tagadás nem elidegenít, hanem a család spirituális centrumának létrehívójaként működik. A különbözőségből eredő kultursokk nem rombolja le a család gyakorlatának egységét, hanem éppen megerősíti azt. Családmodellünk egyszerre tűnteti el a statikus családképet, és építi fel az újat. Lehetővé teszi a megbízóink számára azt, hogy a családot is a kreatív destrukció terepeként tekintsék, olyan spirituális centrummal bíró rendszernek, amely miközben lehetővé teszi tagjainak, hogy tovább finomítsák „hallgatag érzéküket", önmaga is egyre életerősebbé válik. Az általunk használt „negatív teológia" a kreatív destrukció általános elvének egyik konkrét megvalósítsa.

A hozzánk fordulókhoz intézett első kérdésünk tehát nem az, hogy mi a probléma, hanem az hogy mi nem (a) probléma. A kríziskezelés során nem csupán a családterápiában, hanem másutt is jól hasznosítható a negatív teológia módszertana, főkét olyan homályos problémáknál, amelyek természetükből adódóan pontosan nem definiálhatók.

A choaching filozófiai reflexióját strukturáló második alapelv az autonómiáé, mely szerint a filozófiai reflexió totálisan szabad és önmagát igazoló vizsgálódás. E felfogás szerint a choaching autonómiája a megszokások, előítéletek, konvenciók és tradíciók reflektálatlan világából való radikális szakításból származik. A choaching autonómiájából következően a choach úgy tekint magára, mint az előítéletektől vezérelt mindennapi élet független megfigyelőjére. Célja, hogy az előítéletek világán kívül egy olyan archimédészi pontot találjon, amelyből kiindulva megfogalmazhatja kritikai észrevételeit, tanácsait, romboló és építő javaslatait. Az autonómia elve azonban nem illeszkedik a kapitalizmus dinamikus világához, nem található olyan, a rendszeren kívül létező, archimédészi pont, ahonnan kifordítható sarkaiból. Ennek bizonyítéka például a kommunizmus kísérletének kudarca. Az autonómia elvét elfogadó choach szükségképpen szembe találja magát az utópista módszer alkalmazhatóságának korlátaival (vö. Popper, 2001). Az utópista

megoldási mód röviden a következőképen foglalható össze: az tesz egy cselekvőt racionálissá, hogy előre meghatározott, világosan megfogalmazható, végső cél birtokában van. Akkor tekinthető ésszerűnek, ha folyamatosan ezt célt szem előtt tartva hozza meg döntéseit, és ennek a végső célnak megfelelően választja meg eszközeit. Az autonómia elvére épülő utópista jövőtervezés alapján tehát akkor tervezünk ésszerűen, ha először kijelöljük az elérni kívánt célt vagy célokat, ezeket részletekbe menően közölni tudjuk magunkkal és másokkal. A végső céljainkat már a kezdet kezdetén meg kell tudnunk különböztetni, a részcéloktól, melyek csupán arra szolgálnak, hogy elérjük explicit formában megfogalmazott végső céljainkat. A racionális cselekvés kritériuma, hogy a részcélok valóban a végső célokhoz vezetnek-e. Ha az egyes részcélok nem a végső megoldás elősegítését szolgálják, akkor irracionálisnak minősülnek. Ha az utópista módszert a családra alkalmazzuk, akkor abba a hibába esünk, hogy a család spirituális centrumát mint üresen hagyott szentélyt leromboljuk, és helyette elképzelünk egy jól definiálható jövőbeli állapotot, amelynek elérése érdekében mindenkinek fel kell adnia saját filozófiáját, vissza kell fejleszteni „hallgatag érzéket", mely segített abban, hogy úgy lássa a világot, mint senki más. Ez az utópikus tervezés nagyon is vonzó, ezért sok choaching-módszer épül rá. E metódus annak az előfeltevésnek az elfogadásán alapszik, mely szerint a choaching autonómiája a megszokások, előítéletek, konvenciók és tradíciók reflektálatlan világából való radikális szakításból származik. A choaching autonómiájából következően a choach úgy tekint magára, mint az előítéletektől vezérelt mindennapi élet független megfigyelőjére, akinek az a dolga, hogy lerombolja a nem működőt, és helyette totálisan újat hozzon lére. A choach fent bemutatott helyzetének az a paradoxona, hogy miközben az autonómia alapelvére támaszkodva megkísérel kilépni az előítéletek világából – és független megfigyelőként, majd törvényadóként viselkedni –, feladva integritását, alárendelődik az utópikus tervezés mítoszának, egy működésképtelen eszménynek. Az autonómia-elvből következően a choach csak akkor képes segíteni, ha teljesen megérti az adott problémát, a megoldására végső célokon alapuló tervet dolgok ki, és előre tudja, ha pontosan végrehajtják a részfeladatokat a hozzá fordulók, akkor a terv megvalósul. Mivel ezt az állapot lehetetlen elérni, a choach-ot folyamatos kétségek gyötrik, hiszen a mindentudás pozíciója óhatatlanul szkeptikussá teszi azt aki,

ebbe a szerepbe kényszerül. A choaching ezen önreflexív stádiumában a choachnak célszerű megosztani a hozzá fordulóval a „tudás" természetének sajátosságát. Valamint azt, hogy a problémák egy jelentős hányada abból származik, hogy nem jól határozzuk meg az adott cselekvéshez szükséges tudásmennyiség mértékét. Nem minden eredményes viselkedés feltétele, hogy olyan, minden részleteiben kidolgozott, terv alapján hajtsuk végre, amely a helyzet totális ismeretére, vagyis abszolút tudásra épül. A százlábú, ha elkezd arra reflektálni, hogy miként teszi egymás után a lábait, akkor mozdulni sem tud. A természetes szelekció által összebarkácsolt automatizmusok működtetik szállítóberendezését.

A „tudás" sajátossága, hogy kontextus-érzékeny, ami azt jelenti, hogy különféle kontextusokban eltérő használattal bír. Vannak olyan kifejezések, amelyek használatát nem vagy alig befolyásolja a szövegkörnyezet változása: pl. „én", „ott", „most" stb. Az „én"-nek a magyar nyelvben rögzített jelentése van, minden kontextusban az egyes szám első személyű beszélőre vagy hallgatóra vonatkozik. A kontextualizmus szemantikai elképzelés arra vonatkozóan, hogy a „tudás" szót hogyan működik a magyar nyelvben, és nem a tudás mibenlétéről szóló elmélet. Ezen teória segíthet abban, hogy az autonómia elvének elfogadásából származó szkepszisét a choach (demonstrálva a kreatív rombolást) arra a használja, hogy a hozzá forduló megtapasztalja a tudás korlátozott voltából származó előnyöket. Ezt tekinthetjük a choaching negatív fázisának. A kontextualista megközelítés szerint a másoknak vagy magunknak tulajdonított tudás kontextusfüggő. Ha valakiről azt állítjuk, hogy tud valamit, az számít, hogy milyen kontextusban használjuk a „tud" terminust. Ha egy mindennapi beszélgetésben, akkor abban az esetben is tudást tulajdoníthatunk beszélgetőtársunknak, amelyben a szkeptikus hipotézis elfogadás esetén ezt nem tehetnénk. Egy átlagos beszélgetés folyamán igaz állításnak tekinthetjük azt a kijelentést, hogy „x tudja, hogy esik az eső". Azon szkeptikus érvek elfogadásakor viszont, mely szerint érzékeink megcsalhatnak bennünket, a fenti állítás hamissá válik. A kontextualizmus nem azt mondja, hogy a személy az egyik pillanatban tudás birtokában van, egy adott dologra vonatkozóan, a másik pillanatban pedig már nincs. E helyett azt állítja, hogy egy adott kontextusban egy x személynek tulajdonított tudás igaz lehet, míg egy másikban – amelyben ugyanazon tudás elfogadásához szigorúbb standardokat rendelünk – hamis. Az

a kijelentésem, hogy „X tudja, hogy esik az eső" akkor és csak akkor igaz, ha (1) X úgy véli, hogy esik az eső, (2) valójában esik az eső, és (3) x tudása megfelel azoknak a standardoknak, melyeket az általam kiválasztott kontextus szelektál.

A choach egyik fontos feladata, hogy a hozzá fordulóval konszenzusra jusson arra vonatkozóan, hogy egy adott probléma megoldásához milyen kontextus által kell meghatározni a tudás standardjait. Fontos, hogy tudatában legyünk annak, hogy ezek a kontextusok a choaching során rugalmasan változtathatók.

Abból indultunk ki, hogy a choaching filozófiai reflexióját strukturáló második alapelv az autonómiáé, mely szerint a filozófiai reflexió totálisan szabad és önmagát igazoló vizsgálódás. Ennek elfogadása olyan utópikus tervek kidolgozásához vezet, melyek megkövetelik a coachtól, hogy minden problémára azonnal kész tervvel válaszoljon, vagyis mindentudó kvázi-istenségként működjék. Ez szükségképpen szkepszishez vezet, hiszen a mindentudás olyan magas tudásstandardokat követel meg, amiket egy még oly zseniális choach sem tud teljesíteni. A szkepszisből való kilábalás annak belátása révén történik, hogy a tudás kontextusfüggő terminus. Ez tehát az autonómia alapelvének látszólagos elfogadásából, majd annak kreatív destrukciójából kibontakozó choaching negatív fázisa, mely a tudás kontextusfüggő voltára irányítja a figyelmet. A choaching filozófiai reflexióját strukturáló harmadig alapelv a domíniumé vagy királyságé. Az autonómia alapelvből következően a choacnak saját rendszerére úgy kell tekintenie, mint amely végső megalapozással bír, és más rendszereknél hatékonyabban oldja meg a choaching során felmerülő problémákat. Önképe erősen sérülne, ha kiderülne, hogy mások rendszerei hatékonyabban működnek. Platónnak (1984, 385–430) azon kijelentése, hogy a filozófusoknak kell az államot irányító királynak lenniük, pontos megfogalmazása annak a helyzetnek, amelybe a filozófiai reflexió által létrehozott choaching során kerül a choach. Mindez az autonómia alapelv által strukturált choaching ajándéka a számára: így lesz rövid időre edzőből király. Platón filozófus-királya számára a bölcsesség nem azt jelenti, hogy reflektál saját korlátolt lehetőségeire, vagy folyamatosan figyelemmel kíséri az emberek ügyes-bajos dolgait. Ehelyett minden energiáját lefoglalják egy magasabbrendű világ problémái, „az örökké változatlanul létezőt képes megragadni" (Platón,

1984, 385). Két fontos feladata van: lemásolni egyrészt az állam, másrészt az ember isteni ősmintáját (Popper, 2001, 147). Ha elfogadjuk, hogy a filozófia Európa tudataként funkcionál, akkor érthetővé válik, hogy miért fontos a királyság alapelvére történő reflexió. Ez arra az előfeltevésre épül, hogy a világ egy örök mintának a másolata, elvben tudni lehet, mi az állam, a család és az ember végső célja. Ebben a platóni elképzelésben gyökerezik az a nézet, hogy a choach és/vagy a choachee képes a kapitalizmus gépezetén kívül az által archimédesei pontot találni, hogy szemét az égi minták világára függeszti. Királlyá koronázása a choachot szorongással tölti el, amely szintén radikális kételkedéshez, szkepszishez vezet. A szorongás abból származik, hogy a kapitalizmus folytonosan változó világához nem illeszkedik az ősminták örök birodalma. Nem tudjuk pontosan, hogy miként működne egy ideális állam, párkapcsolat vagy házasság. A filozófia reflexió által strukturált choaching, ha működőképes akar maradni, meg kell reformálnia önmagát. Olvasatunkban az ontológiai choach, akinek filozófiai önreflexióját a megalapozás, autonómia és domínium alapelvei strukturálják, szükségképpen eljut az emberek mindennapjait irányító megszokások autonómiájának felismeréséig. Amennyiben a coach megkísérel kilépni az előítéletek, megszokások mindennapi világából a filozófia reflexió révén, rá kell döbbennie, hogy kívül nem képes megvetni a lábát, azaz a hétköznapok világán túl archimédészi pontot találni. Arra a belátásra jut, hogy az autonómia-elvet meg kell reformálnia, ugyanis az a filozófia reflexió, ami elszakad a mindennapi élet előítéleteitől, megszokásaitól, bevett cselekvési formáitól, az üressé válik, és totális szkepticizmushoz vezet. A coach világossá teszi a hozzá forduló (pár vagy család) számára, hogy a coaching csupán abban segíthet, hogy a megszokások világának naiv lakói annak kritikus résztvevőivé váljanak. Az ontológia choaching negatív fázisához tartozik annak a három karakternek (az Aszketikus, a Forradalmár és a Bűntudatos) a bemutatása, akik megpróbálnak heroikus módon kitörni a kapitalizmus szellemével átitatott világukból, mert nem fogadják el annak ontológiáját. Az Aszketikus például úgy próbálja túlélni kiüresedett párkapcsolatát, hogy alárendeli magát valami magasabb eszmének: azért nem válik el alkoholista férjétől vagy feleségétől, mert gyermekei boldogsága állítólag fontosabb számára. Ha már elvált személyről van szó, nem nősül vagy nem megy férjez újra, mert nem akarja gyerekeit kitenni egy idegen kényének,

kedvének. Az Aszketikus számos elhárító mechanizmust használ annak érdekében, hogy megszabaduljon a kapitalizmus gépezete által gyártott ontológiától. Nem tesz kísérletet arra, hogy megváltoztassa a világát vagy kritikai reflexióval közeledjen a mindennapokhoz, hanem kitör belőle.

A Forradalmár azt a, szintén működésképtelen, heroikus stratégiát választja, hogy radikálisan megpróbálja megváltoztatnia, pontosabban újra kezdeni életét. Ha addig nem tette, elválik, új családot alapít, felmond a munkahelyén, különféle önismereti kurzusokba kezd, nem törődik a gyerekeivel, vagyis kvázi-kamaszként lerombolja, majd újraszövi identitását.

A Bűntudatos szintén menekülni szeretne mindennapjai szorításából, de nincs hozzá mersze, bátorsága, akaratereje. Időről időre megfogadja, hogy változtatni fog életén, de tisztában van vele, hogy képtelen rá, ezért örökösen bűntudat mardossa.

Mindhárom karakter létét az autonomia elv elfogadása alapozza meg, vagyis elhiszik azt, hogy van egy archimédészi pont a mindennapok világán túl. Az Aszketikus ugródeszkának használja, a Forradalmár a rombolás kiindulópontjának, a Bűntudatost pedig soha el nem érhető csodának, gyengesége bizonyítékának. Olvasatunkban a három karaktert az köti össze, hogy bár látszólag szembehelyezkednek a megszokások autoritásával, valójában feladják identitásukat, hiszen reflektálatlanul alárendelik magukat egy nemlétező archimédeszi pontnak, a végső megalapozhatóság illúziójának.

Az ontológiai choaching pozitív fázisának leírását olyan hármas karakter bemutatásával kezdjük (művész-menedzser-terapeuta), aki meghatározó szerepet játszik a késő kapitalizmus ontológiájának alakításában. Korábban a művészetet jövőbeli világok létrehozására használták, ma pedig lehetséges világok modellezésére. Utópisztikus tervek helyett „arra ítéltetett, hogy sok apró változást eszközöljön a modernitástól örökölt térben, és amelynek le kell mondania az emberiség lakta tér teljes rekonstrukciójáról" (Bourriaud, 2007a, 11). A cél a világ egyre lakhatóbbá tétele, a meglévőn belül található létformák valamint cselekvési minták kialakítása, és nem utópisztikus valóságok létrehívása. Az ontológiai choach mint művész-menedzser-terapeuta a kultúra bérlője és bérbeadója egyben. Tudatában van annak, hogy az általa létrehozott ontológiák nem vadonatúj világok, vagyis nem a magántulajdonai, amiket kényére-kedvére berendezhet a choachhee számára. Az elődeitől bérbe vett világokat adja ki a hozzá for-

dulóknak, úgy hogy a bérleményen rajta hagyja a stílusát, vagyis azt a módot, ahogy lakni tud egy olyan világban, ami nem az övé. A choach megtanítja újrahasznosítani a már meglévőt, barkácsolni abból, ami kéznél van, segít az időt megélni és gazdálkodni vele, valamint közösen feltalálni és szabadalmaztatni a hétköznapit. Az ontologiai choach mint művész-menedzser-terapeuta kivezeti a coachee-t a rákényszerített kommunikációs zónákból, szabad teret és szokatlan ritmust teremt a köznapok monotóniájából. Alternatív forgatókönyveket (vö. Schank, 2004) talál ki, melyek lehetővé teszik a hozzá fordulók számára, hogy máshogy rendezzék, és más szerepeket játszanak el életük filmjében. Az emberek ugyanis a késő kapitalizmus előre megírt forgatókönyvei alapján élik életüket. A gazdaság irányítói a világpiacot befolyásoló forgatókönyveket írnak, a szerelmes párok szexuális forgatókönyveket, a choachok a világ belakását elősegítő forgatókönyveket. „A forgatókönyvírás az egyik legfontosabb mozzanat, amely segítségével fenntartható az inventiózusságnak és a mobilitásnak az a szintje, mely az úgynevezett piacgazdaság dinamikus aurájához szükséges" (Bourriaud, 2007b, 19). A choching során a ránk kényszerített közösségi forgatókönyvek kreatív destrukciója révén más utakat kínál a choach az által, hogy a régi forgatókönyvek elemeiből új, alternatív filmek elkészítésére ad esélyt. A forgatókönyvek elemei nem megkérdőjelezhetetlen tények, hanem alakítható struktúrák, amelyek egyedi narrációs terek létrehozására használhatók. A choaching tehát nem más, mint alternatív forgatókönyvek kvázi-megfilmesítése. A bérbe vett világgal való játék során a choach a megszokott életformák újraprogramozását hajtja végre. Az ontologiai choach nem kritikailag kommentálja a hozzá forduló életét, hanem megtanítja kreatív módon dekonstruálni azt. A pszichoanalitikussal szemben felhagy a szimptómák értelmezésével, és segít a hozzá fordulók halálig bérbe vett életterét lakhatóvá tenni. Az alternatív forgatókönyvek révén újrateremthető az autonómia és a közösség elvárásainak való alárendelődés gyakran megbillent egyensúlya. Az önérvényesítés igénye sokkal kevesebb problémát idéz elő, mint az önfeladásé. Az integrálódás iránti vágy indítja az Aszketikust, a Forradalmárt és a Bűntudatost arra, hogy valami magasabb rendűt keressenek a mindennapok világánál. Ez az azonosulás azonban gyerekes projekció, „amely az eget és a földet haragvó apafigurákkal, imádandó fétisekkel (…) és vakhitet követelő dogmákkal népesíti be" (Koestler, 2000, 314). Az ontologiai

choaching ezzel szemben hiererchikus tudatosságra tanít: egy jól működő hierarchiában, legyen az család vagy egyéb szervezet, a személy megőrzi egész és rész mivoltát. A mindennapok világának reflektív lakójaként megóvja autonómiáját és kritikai szellemét, szabadon véleményt nyilváníthat az őt körülvevő intézményekről, az életét meghatározó szabályokról, ugyanakkor alárendelődik a közösség érdekeinek, azaz bizonyos kötelességeket kell teljesítenie a szabadság érdekében. Hierachikus tudatossága abban nyilvánul meg, hogy belátja, nem lehet külső megalapozás révén, egy nem létező archimédészi pont eszméjét elfogadva elmenekülni a megszokások világából, de nem is kell elfogadnia kritikátlanul annak autoritását.

Az általunk bemutatott családmodell azért szavatol a hierachikus tudatosságért, mert a családtagok számára lehetetlenné teszi, hogy azonosuljanak egy jól definiálható családideállal, és azt esetleg ráerőszakolják a többiekre. A „család" olyan szó, amelyet mindenkinek egyedül kell értelemmel megtölteni, anélkül, hogy mások értelmezését figyelmen kívül hagyhatná. A család szó értelmezése felette áll a családtagok és az állam hatalmának és minden földi hatalomnak, mert szent, pontosabban üres szentély áll spirituális centrumában.

A hiererchikus tudatosság az utópikus tervezés helyett a részorientált tervezést preferálja. Az általunk kifejlesztett Massachusetts-módszer lényege, hogy a choaching során olyan gyenge ontológiával bíró világokat hozunk lére, amelyekre úgy tekintünk, mint működő vagy nem működő gépekre. A gépészmérnökök az által tudnak tervezni, hogy egyrészt elődeik végigjárták a próba-szerencse tanulás lépcsőfokait, és olyan törvényszerűségeket adtak tovább, amelyek megkönnyítették a tervezést, másrészt a tervezőmérnök tapasztalati is fontos tényezőül szolgálnak. Egy új gép sok apró változtatást követően válik működőképesé. A tervező először egy modellt készít, és csak sok apró tökéletesítést követően, amelyek a különféle részeit érintik a gépnek, készíti el a gyártáshoz szükséges végső terveket.

A hozzánk fordulók számára tehát kvázi-mérnökökként működőképes ontológiákat építünk. A choachee, amennyiben a megszokás totalitásának reflektálatlan lakója, népi ontológiát „használ", amelyre természetesen nem képes saját ontológiáján belülről reflektálni, hiszen az meghatározza azt a módot, ahogy látja, és azt a nyelvet, amely révén reprezentálja a világot, önmagát, másokat és a velük való kapcsolatát (vö. Kollár, 2001, 239–255).

Célunk, hogy konceptualizáljuk világát, vagyis azonosítsuk az önmagáról szőtt narratívát szervező kulcsfogalmakat, és fogalmi metaforákat, illetve ezek viszonyrendszerét. A konceptualizálás révén életvilágát elvontan, leegyszerűsített módon ábrázoljuk, abból a célból, hogy jól láthatóvá váljék annak rejtett struktúrája, ontológiája. A hozzánk fordulók ontológiájának feltárása során arra keressük a választ, hogy miként reprezentálná azt a világot, amelyhez adaptívan illeszkedne. Az ágensnek tulajdonítható, úgynevezett „fogalmi attitűdökre" vagyunk kíváncsiak. A fogalmi világ egy olyan fiktív, lehetséges világ, amelyhez illeszkednek az adott rendszernek tulajdonítható (fogalmi) attitűdök. A fogalmi világ olyan, amelyet a coachee elgondol, fogalmilag „viszonyul" hozzá. A fogalmi attitűdök tartalmát a fogalmi világok határozzák meg. A fő kérdés, hogy milyen tényeknek kell fennállniuk, hogy a coachee hitei, vélekedései az adott fogalmi tartalmakkal rendelkezhessenek. Csupán töredékes információval rendelkezünk a hozzánk forduló képességeiről, diszpozícióiról, kompetenciáiról, viszont nem ismerjük múltját. A feladatunk az, hogy a jelenben adott hiányos információkból kiindulva megkonstruáljuk fogalmi világát. Ez hasonlít ahhoz, amikor egy régi vagy egy új eszközről (a nélkül, hogy ismernék készítőjének szándékait), el kellene döntenünk, hogy mire való, milyen világban vennénk hasznát. Nem tudjuk, hogy eredendően mire tervezték, a számunkra jelenleg adott tulajdonságaiból kell kikövetkeztetnünk, hogy mely funkciók ellátására lenne alkalmas a leginkább. El kell gondolnunk egy fiktív, fogalmi világot (egy virtuális környezetet), melyben az eszköz vagy szervezet jól funkcionálna. Olyan létteret kell elképzelnünk, amelyben otthonosan mozogna, olyan ontológiával bíró lehetséges világot, melyben képes lenne fejlődni, új kompetenciák birtokába jutva visszahatni környezetére.

Az első alkalommal csupán arra nyílik mód, hogy a coachee felsőszintű ontológiáját térképezzük fel, vagyis azt, ahogyan a lét végső kérdéseihez viszonyul (én, Isten, világ.) Így átfogó képet alkothatunk arról, hogy milyennek látja önmaga és világa határait. Ezt kissé nagyképűen, de nem önkényesen nevezhetjük a coaching metafizikai fázisának is.

Ezt követően azokra a középszintű ontológiákra irányítjuk a figyelmünket, amelyek a hozzánk forduló különböző valódi és lehetséges énjeihez tartozó világokat alapozzák meg (a coachee mint apa, munkavállaló, szerető, focirajongó, rocksztár stb).

Végül az első két fázis alapján a probléma megoldásához fontos alsószintű ontológiákat tesszük explicitté, vagyis részletesen feltárjuk, hogy például mint apa milyen értékeket vall, hogyan játszik a gyerekével, ha olyan korú, akkor milyen gyakran cseréli a pelenkáját, szokott-e mesélni, mit gondol róla, azaz kinagyítjuk és analizáljuk egy vagy több középszintű ontológiáját.

A fent leírt algoritmus logikai sorrendet követ és nem időbeli, vagyis a choaching során a különböző szintű ontológiák feltárása bármilyen sorrendben, vagy akár párhuzamosan is történhet.

A megalapozó ontológiák láthatóvá tétele lehetővé teszi a hozzánk forduló számára, hogy szembesüljön különféle, olykor egymást kizáró ontológiai előfeltételezéseivel. Az általunk közösen rekonstruált, tehát konszenzuson alapuló konceptualizáció nem eredményezi a valóságnak mint olyannak a bemutatását. Nem arra vállalkozunk, hogy pontosan leírjuk, miként vannak a dolgok, vagyis mik azok, a tárgyak, amelyek a valóságban léteznek, és ezek hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Nem az acélunk, hogy mindent a realitás egyetlen részletes leírásába gyömöszöljünk. A hozzánk fordulók gyakran éppen attól szenvednek, hogy egyetlen, konzisztens valóságot akarnak létrehozni egymáshoz nem illeszkedő vélekedéseikből. Ezzel szemben világossá szeretnénk tenni a coachee számára, hogy ő hányféle, olykor egymásnak ellentmondó, módon látja a valóságot, és hogy más emberek, ágensek, szervezetek és mesterséges rendszerek az övétől teljesen eltérően, különféle ontológiák révén alapozzák meg világukat. Ahhoz, hogy másokkal sikeresebben tudjon interakcióba lépni, mint korábban, fel kell tárnai azok rejtett ontológiai előfeltevéseit. A coaching során olyan interface-t kell létrehoznunk közösen, mely lehetővé teszik a különböző ontológiák közötti fordítást.

A coaching mint a Mcsvejkesítés gyakorlata

Az ontológia coaching során először feltárjuk a hozzánk fordulók beszédének rejtett ontológiai előfeltevéseit, majd gyenge ontológiával rendelkező világokkal cseréljük fel az ügyfeleink erős népi ontológiára épülő, maladaptív világait. A konfliktus-narratívákat szervező fogalmakat és azok kapcsolatait explicitté tesszük, hogy láthatóvá váljék az absztrakt fogalmakat strukturáló fogalmi metaforák szerkezete. Kiindulásként elfogadjuk a kognitív nyelvészet azon előfeltevését, mely szerint az érzelmeket, erkölcsi elveket, az emberi kapcsolatokat, a tudást, valamint az elmét leíró fogalmakat metaforák révén hozzuk létre. A coaching során a hozzánk fordulók által használt fogalmak és nyelvi metaforák mögött rejtőző fogalmi metaforákat tesszük láthatóvá ügyfeleink számára. A kliensek sztárgondolatait szervező absztrakt fogalmak rejtett ontológiája explicitté tehető e fogalmakat létrehívó konceptuális metaforák analízise révén. A problémamegoldás fázisában vadonatúj metaforákra épülő, gyenge ontológiával bíró világokat hozunk létre ügyfeleinkkel. Gareth Morgan (1986) hívja fel arra a figyelmet, hogy a szervezetek működését akkor érthetjük meg igazán, ha egyszerre több metaforát használunk a leírásuk során (pl. a szervezet mint gép, mint növény, mint elme stb.) Könyvünkben sokféle metafora révén hozunk létre gyenge ontológiákat. Az ember mint kiborg; az én mint a sztárgondolatok „tv-csatornája", vagy az önmagunkról elmondott folytonosan változó elbeszélések narratív súlypontja; az élet számítógépes játék; az ember önnön

stílusa által ábrázolt kép; az ember holon; az élet Mátrix; a múlt közösen létrehozott múzeum; a sikeres együttélés záloga az együttműködési alapelvre épülő társalgás tudatos megsértése; a problémamegoldás kreatív rombolás (vagyis a problémák épületek); a család intencionális rendszer; a coach detektív (ha Prousttal az eltűnt idő nyomába ered).

A fogalmi metafora a megfelelések olyan szisztematikus rendszere, amelyben az elvontabb céltartomány (amit megmagyarázunk, például: SZERELEM) egyes elemeit leképezzük a konkrétabb forrástartomány (amely által megmagyarázunk, például: TÁPLÁLÉK) bizonyos elemeire. A fogalmi metaforákkal csak a nyelvi metaforák révén kerülünk kapcsolatba, utóbbiak a fogalmi metaforák forrástartományainak nyelvi kifejeződései. A SZERELEM TÁPLÁLÉK fogalmi metafora alapozza meg a korábban már elemzett mcdonaldizáció és a posztmcdonaldizáció ontológiáját, a különbség csupán az, hogy az előbbi a jóllakást a teletömődéssel azonosítja, míg a második a minőségi étkezéssel vagy iszogatással (például kávé-kortyolgatás a Starbucksnál). Abban viszont megegyeznek, hogy mindkettő biztos kielégülést nyújt. A szeretkezés két különféle formájára való utalása is megjelenik: a mcdonaldizált szexuális kapcsolat fallikus ikonja a Big Mac, mely méreténél fogva garantálja az éhség gyors és hatékony megszüntetését, míg a posztmcdonaldizált kielégülés minőségibb, rafináltabb, de szintén garantált kielégülést nyújt. A SZERELEM TÁPLÁLÉK fogalmi metafora a következő leképezésekre épül: az éhes ember a szerelemre vágyó személy, az éhség a szerelem utáni vágy, az étel a szerelem, az étkezés a szerelmi viszony vagy szeretkezés, a jóllakás kielégülés. A következő nyelvi metaforák közvetítik a SZERELEM TÁPLÁLÉK fogalmi metaforát. Falom a nőket. Ki vagyok éhezve a férfiakra. Habzsolom a gyönyöröket. Ízlelgetem a boldogságot. Nem tudok betelni a boldogsággal. Ennivaló vagy. Megzabálnálak! Finom voltál. Hánynom kell tőled, romlott nőszemély! Nem vagyok képes megemészteni, hogy nem szeretsz többé. Érdekes párhuzamosság figyelhető meg a szerelem és a gondolkodás között abban az értelemben, hogy a gondolkodás-céltartomány egyik forrástartománya szintén a táplálkozás: a GONDOKODÁS TÁPLÁLKOZÁS. Erre a fogalmi metaforára épül a McUniversity ontológiája. A hozzá tartozó nyelvi metaforák a következők: Falom a könyveket. Nem tudok betelni ezzel a könyvvel. Hánynom kell ezektől a romlott gondolatoktól. Emésztgetem a gondolataidat. Unom a

sületlenségeidet. Hetekig rágódtam azon, amit írtál. A hozzánk fordulók gyakran azért nem találják a problémájukra a megoldást, mert az identitásukat megalapozó narratívák mögött álló ontológiákat olyan fogalmi metaforák konstituálják, amelyek véletlenszerűen és hibásan (akár a számítógépvírusok vagy férgek) programozzák gondolkodásukat. Vagy az történik, hogy az adott forrástartományhoz tendenciózusan kapcsolnak nyelvi metaforákat, vagy pedig az, hogy a forrástartományoknak csak egy szűk készletét használják a céltartomány értelmezése során. Ebből adódóan csak egy adott nézőpontból látják a világukat, a problémákat és a megoldási lehetőségeket. Gyakran esünk mindannyian abba a hibába, hogy egyes fogalmakhoz csupán pozitív tartalmakat kapcsolunk. Ilyen jellemző fogalom a boldogság: A BOLDOGSÁG A FÖLDRŐL VALÓ FELEMELKEDÉS (Szárnyalt az örömtől). A BOLDOGSÁG MENNYORSZÁG (A hetedik mennyországban érezte magát). A BOLDOGSÁG FÉNY (Ragyogott az örömtől). A BOLDOGSÁG ÉLETRŐ (Feltöltődött a hétvégén). Az eddig bemutatott fogalmi metaforák megerősítik azt a sztereotip elvárást, mely szerint a boldog ember jól érzi magát, kiegyensúlyozott, „harmóniában van önmagával". A következő fogalmi metaforák ennek éppen az ellenkezőjére hívják fel a figyelmünket. A BOLDOGSÁG TARTÁLYBAN LÉVŐ FOLYADÉK (Túlcsorduló boldogság öntötte el). A BOLDOGSÁG ELLENFÉL (Teljesen hatalmába kerítették az érzései). A BOLDOGSÁG ŐRÜLET (Magánkívül volt az örömtől). A fenti fogalmi metaforák egyrészt úgy értelmezik a boldogságot, mint olyan valamit, ami uralhatatlan, másrészt egyenesen ellenfélként, akivel meg kell küzdenie a boldog embernek. Az ontológia coaching során segítünk abban a hozzánk fordulóknak, (1) hogy a lehető legtöbb forrástartományt gyűjtsék egybe a céltartomány értelmezése során. (2) A megoldás szempontjából fontos forrástartományokon keresztül értelmezzék a céltartományokat. (3) Az adott céltartomány nyelvi metaforái közül közösen kiválasztjuk azokat, amelyek segítenek lerombolni az elavult, válsághoz vezető ontológiákat. (4) Együtt olyan központi metaforákat keresünk, amelyek a megoldás szükséges feltételéül szolgáló ontológia létrehozásához segíti a coacheet.

A gondosan kiválasztott metafora olyan elméletmegalapozó heurisztikává válik, ami meghatározza a coach és a cachee közös „kutatási programját". Annakidején a „computer vírus" metafora nem egy szó szerinti megfogalmazás helyettesítője volt, nevezetesen, hogy bizonyos programok meg-

akadályozzák a számítógép használatát, hanem lehetővé tette a számítógéppel foglakozó szakemberek számára, hogy új módon gondolkodjanak el egy régi problémáról. A „computer vírus" mindkét fogalmat más megvilágításba helyezte, a metafora új kutatási program forrásává vált. A hozzánk fordulókkal a metaforák segítségével rövid időn belül összeállítunk egy olyan heurisztika-gyűjteményt, amely révén lehetővé válik a korábbi téves heurisztikák, vírusok megkeresése valamint törlése, és ezzel párhuzamosan egy olyan gyenge ontológia felépítése, amely elősegíti, hogy a problémamegoldó szoftverek megfelelően fussanak a coaching során vírusmentesített elme-számítógépen.

A téves heurisztikák egyik, a táplálkozási metaforák körébe tartozó, alesete – a magyarra valójában lefordíthatatlan – bullshit. Szó szerinti fordítva bikaszart jelent, ami köztudottan nem más, mint a hímnemű állat emésztése során keletkezett salakanyag. A bika egészséges bélműködés esetén is elkerülhetetlenül bullshitel, hiszen, jó esetben, az emésztésből visszamaradt emészthetetlen bomlástermékek a végbélnyíláson át széklet formájában távoznak a testből. A gyerekek életében fontos mérföldkő, amikor a felnőttek elvárásaihoz igazodó székelési szokásokat sajátítanak el. Az adott személyre jellemző székelési szokások – hasmenés vagy székrekedés, esetleg ezek kombinációja – megváltozása gyakran valamilyen betegségre utal. A széklet minősége egyaránt függ attól, hogy mit eszünk, illetve a szervezetünk éppeni állapotától (pl. vegetatív idegrendszer működése). Az emésztés alkalmassá teszi az ételt arra, hogy kielégítse szervezetünk tápanyagszükségletét. A fenti néhány állítás a bullshitnek mint egy metafora forrástartományának egyes vonatkozását villanja fel. A „bullshit" leggyakrabban a hallgatónak vagy nézőnek egy másik ember verbális vagy egyéb viselkedésére adott lekicsinylő reakciója. Érdekes kérdés, hogy miért nem azt mondjuk magyarul, hogy „amit gondolsz bikaszar", hiszen látszólag megtehetnénk. A mi olvasatunkban az angol-amerikai szó megtartása a bullshitelés nemzetközi jellegére utal, vagyis annak belátására, hogy nem lokális jelenség, hanem világméretű, multinacionális vállalkozás. Egy olyan világban, ahol a rábeszélőgép (Pratkanis és Aronson, 1992) hatékony működése az egyik fontos eszköze az érvényesülésnek, a bullshit fontos terméke a kulturális evolúciónak. A „bullshit" a kulturális gének, más néven mémek (Kollár, 2001) egy olyan csoportjának a gyűjtőneve, amelyek megemésztésre váló

gondolatoknak álcázzák önmagukat, pedig valójában már megemésztett végtermékek, tele a szervezetünk számára káros anyaggal. A bullshit az erős ontológia mintapéldája, olyan világ üzenete, amelyben nem működik a kétértékű logika. A mcdonaldizációval szemben a mcbullshitelés a szimulálásra épül, hiszen azt sugallja, hogy a tudáséhségünket megszüntető (megemésztésre és megrágásra váró) gondolat, közben pedig nem más, mint salakanyag, amely valóján nem elégíti ki a tudás iránti vágyunkat, sőt megbetegít. Magyarország nem elég nagy bika ahhoz, hogy bullshiteljen, hiszen mint már említettük a bullshitelés multinacionális vállalkozás, melyet a világpiacra termelnek. András T. László és Kövecses Zoltán Angol-magyar szlengszótár című könyvében a következő fordítási javaslatok találhatók: badarság, halandzsa, mellébeszélés, vaker, hanta, hadova, kamu, sóder. A magyar megfelelők azt a tényt tükrözik, hogy a „bullshit" szót eredendően nem a bikaszar-értelemben használták. A szó eredeti alakja a „bull", amely félrevezető dumát, hantázást, kamuzást, becsapást, megvezetést jelentett, vagyis úgy használták, ahogy a magyar szótár készítői. Már a középkori angolban is jelen volt, vélhetően az ófrancia „boul" szóból származik, és szoros rokonságot mutat a modern izlandi bull kifejezéssel. Az idők folyamán részben elhalványult az ófrancia és izlandi hatás, ennek következtében a „bull"-t olykor bika-jelentésben használják, amelyhez hozzátapadt a shit is. Olykor az utóbbi jelentést tulajdonít neki Harry G. Frankfurt A hantáról című cikkében.

> Természetéből adódóan nemtörődöm, trehány alak lenne mindenki, aki hantázik? S az általuk előállított hanta vajon szükségszerűen zagyva és faragatlan? Az angol szóösszetétel (bullshit) második tagja, a *shit* (szar) kétségtelenül ezt sugallja. Az ürülék nincs megtervezve, nincs megmunkálva; egyszerűen csak távozik, odakerül. Lehet jellegzetes kupacformája, de nem feltétlenül van (Frankfurt, 2008/7, 692).

A mcbullshitelés a mi olvasatunkban a mcdonalizáció ellentéte. Utóbbi társalgásbeli formája az úgynevezett grice-i maximák betartása. Grice (2009) szerint az együttműködés alapelve teszi lehetővé a racionális kommunikációt, amelyhez négy maxima kapcsolódik. Akkor beszélhetünk együttműködésről, ha a társalgáshoz való hozzájárulás illeszkedik a beszélgetés elfo-

gadott céljához és irányához. A mennyiség maximája azt követeli a beszélőtől, hogy legyen a kívánt mértékben informatív, de ne legyen túl informatív, azaz ne locsogjon fölöslegesen. Ha Big Mac-et kérek, ne adj helyette se üres zsemlét, sem pedig nyolcfogásos ebédet. A minőség maximájának betartása esetén nem mondhatunk olyat, amit hamisnak vélünk, illetve amire nincsen bizonyítékunk. Ha Big Mac-ket árulsz, akkor ne adj helyette „hamisítványt" (az legyen valóban benne, aminek lennie kell). A viszony, kapcsolat (relevancia) maximája arra kötelez, hogy a témánál maradjunk. Ha Big Mac-ket kérek, ne ajánlj helyette mákos tésztát. A modor (érthetőség) maximájának elfogadása esetén kerüljük a homályosságot és kétértelműséget, tömören és rendezetten fogalmazunk. Ha belépek a McDonald's-ba világos, hogy mit akarok: oldjuk meg gyorsan, rendezett formában és mindenféle bonyodalom nélkül. A McDonald's tegye explicitté, hogy miben segít megoldani a problémát, és az elvárt tempóban szolgáljon ki. Grice szerint amennyiben a hallgatóság számára is nyilvánvaló módon elfogadjuk az együttműködési alapelvet, viszont egy vagy több maximát tudatosan megsértünk, akkor implikálni akarunk valamit. Például az „Amit beszélsz bullshit" metaforikusan használt kijelentés szószerinti értelemben hamis, vagyis megsérti a második grice-i maximát. Mivel a hallgató tudja, hogy a beszélő mindezt tudatosan teszi, miközben nem rúgja fel az együttműködést, feltételezi, hogy ezzel az állítással valamit ki akart fejezni, implikálni kívánt azon túl, amit szó szerint mondott. Szó szerint a bullshit bikaszart jelent, ami a hímnemű állat emésztése során keletkezett salakanyag. Metaforikusan nyilván azt implikálja (a GONDOLKODÁS EMÉSZTÉS fogalmi metaforát alapul véve), hogy a hallgató szempontjából ezek a gondolatok semmit sem érnek, sőt ártalmasak. A „Megrágom a gondolataidat", „Emésztgetem a gondolataidat" metaforák nyilván emészthető, tápanyagban gazdag gondolatokra utalnak, és nem salakanyag-evésre (szarrágásra). A „szarrágó" metaforát olyan valakire használjuk elsősorban, aki szó szerinti értelemben megeszi a saját salakanyagát is, hogy az is hasznosuljon. A bullshitelő viszont hallgatóságával akarja „megetetni" emésztése értéktelen végtermékét. Az „Ezt nem veszem be", „Etess ezzel mást!" metaforák egyebek mellett a bullshit visszautasítására szolgának. A bullshit sajátossága az, hogy mivel nem törődik az állítás igazságértékével, gyakran az öncsalás eszköze is, vagyis a bullshitelő nem csupán mással, de magával is „mege-

teti" székletét, azaz akaratlanul is szarrágóvá válik. Frankfurt szerint a bullshit azért ártalmasabb a hazugságnál, mert utóbbinak figyelemmel kell lennie a valóságra, ugyanis a hazugság az igazságon ütött rés, míg a bullshit panorámaszerű, átfogó vízió, a francia filozófus Baudrillard (1996, 2) szavaival: hiperrealitás. A hiperrealitás a szimuláció tökéletes formája. „Miközben átmegyünk egy olyan térbe, melynek görbülete sem a valóságé, sem az igazságé, a szimuláció kora minden referenciálisnak a likvidálásával veszi kezdetét." Analitikus filozófus szemmel a baudrillard-i hiperrealitás-fogalma elsőre úgy tűnik, mintha egyfajta posztmodern bullshit-filozófia terméke lenne, mely az általunk vizsgált fogyasztói lét konstitutív eleme, annak elhitetésére irányuló kísérlet, hogy a (bika)szarból is lehet aranyat csinálni. Ezzel szemben úgy véljük, hogy a hiperrealitás fogalma tartalommal tölthető. Baudrillard A szimulákrum elsőbbsége című írásában azt sugallja, hogy a posztmodern állapot egyik jellemző vonása az, hogy a valóság reprezentációját felváltja annak szimulációja. Ha még Isten is szimulákrum, akkor senki sem szavatol azért, hogy jeleink a valóságot reprezentálják. „Az egész rendszer súlytalanná, gigantikus szimulákrummá válik. Nem irreálissá, hanem szimulákrummá, azaz nem váltható át többé a valóságra, hanem csak önmagára, egy megszakítatlan körforgásban, amelynek sem a referenciája, sem a kerülete nem létezik sehol." (Baudrillard, 1996, 3). A következő állomásait különíti el a képi reprezentációtól a szimuláció uralmáig vezető útnak:

> egy mély realitás visszatükröződése
> elleplezi és eltorzítja a mély realitást
> elleplezi a mély realitás hiányát
> nincs viszonyban semmiféle realitással: önmaga tiszta szimulákruma.

> Az első esetben a kép *jó* megjelenítés: az ábrázolás a szentség szintjén helyezkedik el. A másodikban *gonosz* megjelenítés: a rontás szintjén. A harmadikban *játssza* a megjelenítést: a varázslat szintjén. A negyedik nem a megjelenítés, hanem a szimuláció szintje (Baudrillard, 1996, 3–4).

Baudrillard interpretációja szerint az általunk készített képek eleinte hűen ábrázolták a valóságot, aztán előbb hamissá váltak, majd pedig önnön ha-

misságuk elleplezőivé, míg nem lemondtak a valóság ábrázolásáról. Azt sugallja, hogy a fogyasztói lét ontológiáját nem a termelés (produkció) módja, hanem reprodukció mikéntje határozza meg. A szimuláció hiperrealitásában nincs lehetőég a „hamis tudatot" megszüntető pontos reprezentációkra. Ha a szimuláció világát azonosítjuk a bullshitelésével, akkor a posztmodern kort olyan emberek közösségének tekinthetjük, akik újabb és újabb bullshit-evésre, és ha ettől megcsömörlöttek, akkor nagy bullshit-leleplezésekre vágynak.

Baudrillard-nak igaza van: minden további nélkül felvethető, hogy az úgynevezett valóság egy (a szimuláció világán kívül helyet foglaló) programozó által létrehívott szimuláció eredménye (vö. Bostrom, 2003). Persze szimulált világok sokasága is elképzelhető, melyek közül ontológiailag az kitüntetettebb helyzetű, amelyik közelebb helyezkedik el ahhoz a valósághoz, amelyben az eredeti számítógép működik. Tekinthetjük Baudrillard írását gondolatkísérletnek, melyben arra keresi a választ, hogy mi történne egy feltételezett szimuláció világában a programozó halála után. Tegyük fel, hogy számítógépes szimulációban élünk, és az általunk megfigyelt univerzum csupán egy része a fizikai létezők teljességének. Annak a világnak a fizikája, melyben a komputer elhelyezkedik teljesen különbözhet a számítógép által generált kozmoszétól. A számunkra adott realitás nem az egész világot megalapozó végső valóság. Képzeljünk el egy olyan szimulált világot, amelynek „lakói" olyan számítógépeket építenek, melyek révén lehetővé válik elődeik szimulációja. Ezek a komputerek persze virtuális gépek lennének: gép mely egy másik gépet szimuláló gépet szimulál. Ha mi képesek lennénk őseink szimulálására, akkor könnyedén elképzelhető lenne, hogy minket is szimulálnak poszthumán utódaink. Természetesen ők is lehetnének egy szimulált világ „lakói", amelyet egy másik, még eredetibb szimulációban élők szimulálnak. A valóság meglehetősen sok szintből álló szimuláció-láncolatból állna, melynek alapja maga az eredeti realitás lenne. A szimulált világok sokaságának csupán az eredeti számítógép kapacitása szabna határt. Habár a fent vázolt elképzelés naturalisztikus elemekből áll, távoli analógia azért felfedezhető a világ vallásos felfogásával. A minket szimuláló poszthumán utódaink hasonlítanak azokhoz az istenekhez, akik megteremtenek egy olyan világot, amelyről mindent tudnak és mindenhatók ezen univerzum működését illetően. Ezek az istenek viszont ugyanúgy szimulációi a legutolsó szintet létrehívó istennek vagy istenek-

nek, mint mi, a szimulált istenek teremtményei. Mivel a rendszerben senki sem lehet biztos benne, hogy melyik szint lakója, ezért azzal sem lehet tisztában, hogy cselekedetei milyen távol állnak a legalsó szintet létrehozó isten céljaitól. Csak a legalsó szinten elhelyezkedő civilizáció számara lenne elvben közvetlenül elérhető a valóság. Persze az is könnyedén elképzelhető, hogy egy szimulált civilizáció az őt létrehozó világ lakóit manipulálja, és a világok között olyan áttekinthetetlen szimulációs háború indulhatna be, melynek eredményeként a világok egészét átlátó Nagy Szimulátoron kívül senki sem lenne tisztában valódi helyzetével. Elképzelhető lenne, hogy az egyik szinten hatékonyabb virtuális gépeket hoznának létre, vagyis a többi szimuláció lakóinak jelentős része, azokat az értékeket tekintené irányadónak, amiket mondjuk a virtuális Egyesült Államok virtuális gépei szimulálnának. Azok nyernék a szimulációs háborút, akik hatékonyabban lennének képesek megtéveszteni a többieket. Ebben az elképzelt „posztmodern állapotban" az igazság mércéje a szimuláció hatékonysága lenne. A legalsó szint igazsága nem volna elérhető a különféle szinteken lakók számára. A szimuláció világában (a programozó halálát követően) a valóság mcdonaldizált szigetei sem referálnának mélyebb valóságra, csupán (a szimuláción belüli univerzális eszközként) lehetővé tennék, hogy a szimulációban összemérhetők legyenek a különféle perspektívák. Véleményünk szerint „a posztmodern állapotot" megalapozó gondolatmenetek a „halottprogramózó-feltevésre" épülnek". Abban kivétel nélkül egyetértenek, hogy a valóság fogalma (a programozó halálát követően) nem vonatkozik semmiféle mélyebb realitásra, a mélyebb valóság eltűnésével a realitást a különféle nyelvjátékokat játszók különböző módokon definiálják, vagy egyenesen elvetik. Szimulákrum-világon belül természetesen elvben megkülönböztethető egymástól a „valóság" és a „fikció". A megkülönböztetés arra szolgál, hogy elleplezze: a programozó halálát követően a megkülönböztetés (mélyebb) értelmét vesztette. A következőkben, mikor hiperrealitásól vagy valóságról szólunk, akkor a szimuláción belüli „hipervalóságot" vagy „valóságot" értjük alatta. Olvasatunkban ezen fogalmak baudrillard-i használatát a programozó által magára hagyott (szimulált valóságot vagy valóságokat generáló) számítógép feltételezése (nevezzük halottprogramozó-feltevésnek) alapozza meg.

A bullshit olyan erős ontológiára épülő világ építőeleme, amelyben nem használható a minőség grice-i maximája. Lehetetlen elkülöníteni a hamis

állításokat az igazaktól, és a valóság hiánya miatt evidenciákat sem tudunk keresni. Így felértékelődik a jelentősége a hiperrealitás mcdonaldizált tereinek, amelyek, ha csak a szimuláció szintjén is, olyan ontológiát hoznak létre, amelyben működtethetők a grice-i maximák. A mcbullshit által konstituált világok erős ontológiája lerombolható a mcdonaldizáció, vagyis a grice-i együttműködési alapelvre és maximákra épülő hiperterek révén. A hiperrealitás folyamatosan áramló világában a mcdonaldizált világdarabok válnak a referencia szimulációs tereivé. A mcdonaldizált világ a „valóság sivataga", az igaz és hamis elkülönítésének logikai tere. A mcdonaldizáció terápia, megszabadítja a coachee-t a „megrághatatlan", értéktelen, sőt önpusztító gondolatok „emésztgetésétől". A mcdonaldizáció ontológiáját a kétértékű logika (igaz vagy hamis) elfogadása konstituálja. A mcdonaldizáció világa lehetővé teszi, hogy a hiperrealitást is elhelyezzük a logikai térben.

> Eltitkolni annyi, mint úgy tenni, mintha nem lenne az, amink van. Szimulálni annyi, mint úgy tenni, mintha lenne az, amink nincs. Az első jelenlétre utal, a második hiányra. De a dolog bonyolultabb, hiszen a szimulálás nem színlelés: „Aki betegséget színlel, egyszerűen ágyba fekhet és elhitetheti, hogy beteg. Aki betegséget szimulál, az néhány tünetet is képes produkálni." (Littré.) Azaz a színlelés vagy eltitkolás érintetlenül hagyja a realitás elvét: a különbség mindig világos, csak éppen el van kendőzve. Ezzel szemben a szimuláció megkérdőjelezi az „igaz" és „hamis" „valódi" és „képzeletbeli" közötti különbséget. (Baudrillard, 1996, 2).

A bullshit tehát olyan szimuláció, amelyben nincs kritériumunk arra nézve, hogy a „bika" valóban együtt hált-e a tehenekkel vagy csupán bullshitelés révén szimulálja. A bullshitelő nem eltitkol, vagyis nem hazudik vagy elhallgat, hanem egyszerűen szimulál. A szimuláló beteg Baudrillard szerint nem színlel, hanem tüneteket produkál önmaga számára is. A szimuláns álbeteget jelent, akinek pontosan olyan tünetei vannak, mint egy valódinak. A színlelelés a hazugság egy fajtája, amely elvben leleplezhető, míg a szimuláció nem. A szimuláns olyan hamisítóra hasonlít, aki maga is elhiszi, hogy, amit csinál, az eredeti, vagyis úgy idéz másokat, hogy közben elfeledkezik az idézőjelről, és azt hiszi, hogy amit mond, az autentikus és nem másolat.

Hasek Svejk című regényében arról folyik a vita, hogy Svejk szimulál vagy hiteles. A főszereplőt három különböző pszichiátriai iskolába tartozó orvos egyaránt bolondnak minősítette. „Távozása után a háromtagú kollégium egyhangúlag megállapította, hogy mindama természeti törvények alapján, melyeket a pszichiátria tudorai kitaláltak, Švejk notórius hülyének és idiótának számít" (Hasek, 2009). Velük ellentétben azonban, a bolondokházából szimulálás miatt rövid időn belül eltanácsolják.

> A két doktor úr összenézett, majd az egyik feltette Švejknek a következő kérdést: – Magának még sose vizsgálták meg az elmeállapotát?
>
> – De igen – felelte Švejk ünnepélyesen és büszkén –, katonáéknál az ezredorvos urak hivatalosan kimondták, hogy notórius hülye vagyok.
>
> – Én azt hiszem, hogy maga szimuláns – förmedt rá Švejkre a másik orvos.
>
> – Kérem, uraim – tiltakozott Švejk –, én egy csöppet se vagyok szimuláns, én egy igazi hülye vagyok, tessék utánanézni a České Budějovice-i 91. gyalogezred irodájában vagy a karlíni kiegészítő-parancsnokságon! (Hasek, 2009)

A regényben később újra előkerül a szimuláció kérdése, Bautze katonai főorvos „11 000 civil közül 10 999 szimulánst emelt ki", a fennmaradó egyet azért nem tudta leleplezni, mert vizsgálat közben meghalt.

„– Vigyék innét ezt a szimulánst – mondta Bautze, amikor meggyőződött róla, hogy az illető halott." Bautze doktor valójában nem fogadja el a szimuláció ontológiáját, vagyis kikéri magának, hogy „a szimuláció megkérdőjelezi az »gaz« és »hamis«, »valódi« és »képzeletbeli« közötti különbséget". Az általa elfogadott világban az emberek vagy egészségesek vagy színlelnek, harmadik eset nincs. A betegség teljesen hiányzik ebből az erős ontológiából. Valójában az orvosnak nem gyógyítania kell, hanem leleplezni a színlelőket. Ebben a világban a bullshit nem létezik, csupán a hazugság, amit le kell leplezni, vagy az ostoba, ártalmatlan fecsegés, vagyis szófosás, amire oda sem kell figyelni. Hasek nem tekinti értelmetlen időtöltésnek a fecsegést, hiszen Svejk gyakran fecsegés közben, mindenfajta előre eltervezett megoldandó cél nélkül mond ki, csak úgy mellesleg, fontos dolgokat. A regény egyik előfeltevése az, hogy az ember mintegy beleszö-

vődik világába, és nem utólagosan helyeződik belé. Olyan közös világban élünk, amelyet megosztunk a többiekkel, és velük együtt próbálunk kitörni a mindennapi fecsegésből. Heidegger szerint „(az), hogy a fecsegés talajtalan, nem teszi lehetetlenné, hanem éppen elősegíti, hogy behatoljon a nyilvánosságba" (Heidegger, 1989, 317). A fecsegés lehetővé teszi, hogy úgy értsük meg a dolgokat és egymást, hogy közben nem kell a valódi megismerésre fecsérelni az időt. Megóv annak a kudarcától, hogy esetleg nem leszünk képesek elsajátítani az adott ismeret befogadásához szükséges tudást. A fecsegőnek nem kell tekintettel lennie az igazságra, bármit bármivel összekapcsolhat, anélkül, hogy mindezt kreatív módon tenné. Aszszociációi a mindenki által jól ismert és megszokott mederben hömpölygetik az ismerős gondolatokat. A fecsegés tehát nem hazugság: „(a) fecsegésnek nem az a létmódja, hogy *szándékoltan* valamit valami másnak *tüntet fel*" Heidegger, 1989, 317). A fecsegő miközben ömlik belőle a szó, figyelmen kívül hagyja, hogy állításai igazak-e vagy hamisak. Harry Frankfurt szintén azt tekinti, a bullshitelő sajátosságának, hogy – a hazudozóval szemben – nem törődik kijelentései igazságával. Úgy véljük, hogy a párkapcsolati vagy szervezeti choaching során fontos, hogy a coach rávilágítson a hazudozás, a fecsegés és a bullshit ontológiája közötti lényegi különbségre, ami önmagában segít felépíteni a bizalom haseki világát. A fecsegés az ember mindennapiságának létmódja, míg a hazugság és a bullshit a manipulálás eltérő eszközei, mindkettő a hatalom akarásának más-más módszeréhez folyamodik. Amennyiben feltárjuk ontológiájukat, jobban megértjük a családi vagy szervezi életben zajló beszélgetések mögöttes szerkezetét.

A hazugság kétségtelenül aláássa a kooperáló partnerek közötti bizalmat és perspektívátlanná teszi az együttműködést (vö. Zalta 2009). Első megközelítésben a hazugságot a következőképpen definiálhatjuk: a becsapás szándékával tett hamis kijelentés. Számos problémát vet fel a meghatározás. A fenti definíció alapján, ha egy személy egy számára igaznak tűnő állítást tesz, azzal a céllal, hogy a másik embert becsapja, abban az esetben, ha az állítás hamis, bár erről az azt kijelentő személy mit sem tud, hazudik. Tegyük fel, hogy Tamás azt mondja Juditnak (és meg is van győződve igazságáról), hogy pénteken nem lesz coach-képzés. Mindezt azzal a szándékkal teszi, hogy Judit azt higgye, az adott héten nem lesz tanítás, amiről viszont Tamás tudja, hogy hamis állítás, mivel úgy véli, hogy szom-

baton lesz a képzés (viszont pénteken nem). Tamás abban az esetben hazudik Juditnak, ha téves információval rendelkezik, és pénteken mégis lesz tanítás. A fenti definíció szerint akkor is hazugságról beszélhetünk, ha két konspirátor tudatosan hamis állításokat mond egymásnak azzal a szándékkal, hogy becsapják azokat, akik lehallgatják őket, miközben egymást egyáltalán nem akarják félrevezetni. A két ellenpélda kiküszöbölése érdekében a következő definíciót vezethetjük be: A hazug, általa hamisnak vélt, állítást tesz, azzal a szándékkal, hogy a kijelentése tartalmára vonatkozóan félrevezesse hallgatóságát. Közérthetőbben megfogalmazva: A hazug személy olyat állít, aminek hamisságáról meg van győződve, és ezt azzal a szándékkal teszi, hogy a másik személy azt higgye, hogy igazat mond.

A hazugság standard definíciója szerint legalább négy szükséges feltétel teljesülése esetén beszélhetünk hazugságról:

1. Állítás-feltétel: a hazugnak állítania kell valamit (nem feltétlenül verbálisan, pl. füstjelekkel is megteheti.)
2. Hamishiedelem-feltétel: a hazudozónak azt kell hinnie, hogy állítása hamis; ez a feltétel akkor is tejesül, ha vélekedése ellenére kijelentése igaz.
3. Címzett-fetétel: A hazug a hamis állítást valaki számára teszi, valakinek címezi; nem elég, ha magának motyogja, vagy olyan valakinek, aki szándékosan vagy véletlenül kihallgatja azt, amit beszél.
4. A címzett szándékos becsapása feltétel: a hazug azzal a szándékkal teszi hamis állítását, hogy a címzett igaznak higgye azt. E szerint a feltétel szerint mesét mondani, regényt írni, színészkedni, ironikus állítást tenni, szó szerinti értelemben hamis állításokat metaforaként használni, az ördög ügyvédjét játszani nem hazugság.

Természetesen a hazugság standard definíciójával szemben is megfogalmazhatók kifogások.

Az állítás-feltétellel szemben felhozott legfőbb kritika, hogy hazudni állítás nélkül is lehet. Bármiféle viselkedés, amely másokat téves vélekedésekre indít, hazugságnak tekinthető. Úgy is lehet hazudni, hogy elhallgatunk bizonyos információkat.

A hamishiedelem-feltétel is megkérdőjelezhető, hiszen olyan állítással is lehet hazudni, amelyet igaznak hisz a hazudozó. A címzett-feltétel szintén

nem szükséges feltétele a hazugságnak, hiszen hazudhatunk anélkül, hogy egy általunk hamisnak vélt állítást mondanánk valakinek vagy magunknak. Például egy döntő szituációban nem mondjuk meg az igazat.

Ha egy szemtanú a vizsgálat során, azért, hogy elkerülje a bűnöző esetleges bosszúját, hamis vallomást tesz, anélkül, hogy el akarná hitetni bárkivel is, hogy a vallomása igaz, akkor hazudik, vagyis megkérdőjelezhető a címzett szándékos becsapása feltétel is.

Hasek Bautze doktora valójában nem fogadja el a színlelés mint a hazugság egy fajtája, és a szimuláció mint bullshit közötti különbséget. Amikor szimulációt mond valójába színlelésre gondol. Az előbbi ugyanis elvben leleplezhető, hiszen az igazság és a hamisság által konstituált logikai térben létezhet csupán, ezzel szemben a szimuláció kitör ebből a logikai térből, amit Bautze doktor egyszerűen nem fogadhat el, hiszen háború van, minden harcosra szüksége van az államgépezetnek. Némiképp anakronisztikusan fogalmazva, ez egy olyan de-mcdonaldizálódott, ennek következtében őrült világ, ahol az őrülteket egészségesnek nyilvánítják, és még a halált is szimulációnak, ha teszik bullshitnek tekintik. Bautze doktor szerint, amikor a színlelőnek szólnia kéne, kussol, játssza a halottat, holott puskát kéne fognia, ha lenne benne kurázsi. Ez valójában olyan hiperrealitás, amelyből hiányoznak a mcdonaldizált terek (a háború szétzúzta őket), amelyek lehetővé tennék a hazugság vagy színlelés, illetve a szimuláció vagy bullshit megkülönböztetését. A regényben a „szimulánsokat" úgy próbálják átnevelni, hogy beöntést, gyomormosást és egyéb „gyógyító eszközöket" vetnek be annak érdekében, hogy kigyógyuljanak álbetegségükből. Miután Svejk közli orvosaival, hogy reumás, azok a következő gyógymódot írják elő számára: „Írja: Švejk, abszolút diéta, naponta kétszer gyomormosás, naponta egyszer beöntés, aztán majd meglátjuk, hogy mi lesz tovább."

A bullshitelést, vagyis a szimulálást tehát úgy akadályozzák meg, hogy nem hagyják emészteni a „színlelőt". Akinek nincs semmi a gyomrában, az nem tud bullshitelni. Az „fosik", vagyis fél, de nincs mivel „leszarni" az egészet, vagyis fölülemelkedni a helyzeten. A GONDOLKODÁS ÉTKEZÉS fogalmi metaforát alapján a gyomormosás nem más, mint agymosás. (Az agymosásról a könyv későbbi fejezetében részleten szó lesz). Pedig a mi olvasatunkban a bullshit ellenszere nem az agymosás, hanem a mc- vagy demcdonaldizáció, vagyis maga Svejk.

A bizottság tagjaiban viszont lényegesen eltérő vélemények alakultak ki Švejkről.

A katonaorvosok fele azt állította, hogy Švejk nem más, mint „ein blöder Kerl", míg a másik fele közönséges gazembernek tartotta, aki gúnyt akar űzni a katonaságból.

– Ha a fene fenét eszik is – ordított Švejkre a bizottság elnöke –, akkor is elbánunk magával!

Švejk egy ártatlan gyermek isteni nyugalmával járatta végig pillantását a bizottságon.

A főtörzsorvos szorosan odalépett Švejkhez:

– Kíváncsi vagyok, maga tengeri disznó, hogy most vajon mit gondol magában.

– Alázatosan jelentem, hogy én egyáltalában nem gondolkozok.

– Himmeldonnerwetter – üvöltötte az egyik bizottsági tag, a kardjával csörömpölve –, azt mondja, hogy egyáltalán nem gondolkozik. És mért nem gondolkozik, maga sziámi elefánt?

– Alázatosan jelentem, hogy azért nem gondolkozok, mert az a katonaságnál meg van tiltva a katonáknak. Amikor évekkel ezelőtt a 91-es ezredben voltam, a kapitány úr mindig azt mondta nekünk: „A katonának nem szabad a saját fejével gondolkozni. Gondolkoznak helyette a feljebbvalói. Mihelyt egy katona elkezd gondolkozni, akkor az már nem katona, hanem csak egy disznó, tetves civil. A gondolkodásból nem jön ki semmi más..."

– Fogja be a pofáját – szakította félbe Švejket a bizottság dühöngő elnöke –, magáról már hallottunk egyet-mást. Der Kerl meint: man wird glauben, er sei ein wirklicher Idiot... Dehogyis idióta maga, Švejk, maga egy ravasz gazember, egy minden hájjal megkent csirkefogó, tetves kapcabetyár, érti...

– Alázatosan jelentem, hogy értem.

– Mondtam már, hogy fogja be a pofáját, nem hallotta?

– Alázatosan jelentem, hogy hallottam, hogy fogjam be a pofámat.

– Himmelherrgott, hát akkor fogja be a pofáját, mert ha megparancsoltam, akkor jól tudja, hogy magának kussolni kell.

– Alázatosan jelentem, hogy tudom, hogy nekem kussolni kell.

Az idézett szövegrész nagyon jó példája a paradox technikákat alkalmazó válságkezelésnek, jelen esetben Švejk önterápiájának. A paradoxonokra épülő technika a Massatchusess-módszerben nem más, mint az úgynevezett kettős kötés de-mcdonalizációja. A paradoxonok őstípusai a logikai paradoxonok, melyek akkor jönnek létre, amikor elfogadhatónak tűnő premisszákból, az érvelés szabályainak betartásával elfogadhatatlan konklúzióhoz jutunk. Nézzünk egy mindenki által jól ismert paradoxont: „A krétai Epimenidész azt mondja, hogy minden krétai hazudik". Ha igazat állított, akkor hazudott, vagyis nem állított igazat, amiből – a *reductio ad absurdum* következtetési módot alkalmazva – az következik, hogy nem lehetséges, hogy igaz kijelentést tett, tehát hazudott. A „reductio ad absurdum" röviden a következőt jelenti: tegyünk fel valamit, majd vezessünk le belőle ellentmondást, és akkor kénytelenek vagyunk arra a következtetésre jutni, hogy feltevésünk nem helyes, azaz hamis. Ha Epimenidész hazudott, akkor viszont igazat mondott, mivel azt állította, hogy a többi krétaival egyetemben mindig hazudik, és feltettük, hogy krétai honfitársai tényleg hazudnak. Epimenidész tehát hazudott is, meg igazat is mondott egyszerre, ami elfogadhatatlan konklúzió. A paradoxon megoldására többféle megoldási javaslat született, mi most az Alfred Tarsiktól származót mutatjuk be. A mondatok jelentős hányada nem tartalmaz úgynevezett szemantikai fogalmakat (pl. igazság, hamisság, érvényesség, jelentés), ezeket nevezzük „0-szintű mondatoknak". Azokat a mondatokat, amelyek a 0 szinten található mondatok igazságát vagy hamisságát állítják, hívjuk „1-szintű mondatoknak". A 2-es szinten található kijelentések a hierarchiában egy szinten lejjebb található mondatok szemantikai tulajdonságainak megragadására szolgálnak, és így tovább. A fent bemutatott logikai építményt nevezzük Tarski-hierarchiának. Egy mondat csak a nála lejjebb lévő kijelentések igazságáról és hamisságáról állíthat valamit, a saját igazságértékéről viszont nem. Ha Epimendiész ismerte és elfogadta volna ezt a megoldást, akkor a következőt állíthatta volna Tarski szellemében: „Eddig minden krétai hazudott".

Gregory Bateson a fent bemutatott logikai paradoxont használta analógiaként a skizofrénia magyarázata során. A paradoxonokra épülő torz családi kommunikáció egyéb feltételek fennállása esetén a skizofrénia kialakulásának oka lehet. Amennyiben anya és gyermeke a paradoxonok által konstituált világban él, akkor szinte lekerülhetetlen a kommunikációjuk tor-

zulása. A kettős kötés (double bind) paradoxonokon alapuló kommunikáció egyik tipikus formája, az erős népi ontológia fenntartásának fontos, gyakran a résztvevők számára is rejtett – eszköze. Fennállása esetén a verbális és a nonverbális üzenetek egymásnak ellentmondanak, ezért dekódolásuk (a kétértékű logika keretei között) lehetetlen. Az idézett regényrészletben Švejk azt állítja, hogy érti, amit parancsoltak neki, viszont, ha valóban értené, akkor nem válaszolna. Itt annak révén implikál annál többet, mint amit szó szerint mond, hogy megsérti a mennyiség alapelvét, vagyis túl sok információt szolgáltat arról, hogy megérti, amit parancsolnak neki. A skizofrén betegekre jellemző, hogy nem képesek dekódolni a grice-i relevancia maximájának a megsértését. Švejk esetében az orvosok nem tudják eldönteni, hogy szándékosan vagy nem szándékosan sérti meg egyik vagy másik grice-i maximát.

> – Fogja be a pofáját - szakította félbe Švejket a bizottság dühöngő elnöke –, magáról már hallottunk egyet-mást. Der Kerl meint: man wird glauben, er sei ein wirklicher Idiot... Dehogyis idióta maga, Švejk, maga egy ravasz gazember, egy minden hájjal megkent csirkefogó, tetves kapcabetyár, érti...
>
> – Alázatosan jelentem, hogy értem.
>
> – Mondtam már, hogy fogja be a pofáját, nem hallotta?
>
> – Alázatosan jelentem, hogy hallottam, hogy fogjam be a pofámat.
>
> – Himmelherrgott, hát akkor fogja be a pofáját, mert ha megparancsoltam, akkor jól tudja, hogy magának kussolni kell.
>
> – Alázatosan jelentem, hogy tudom, hogy nekem kussolni kell.

A Švejkkel való találkozáskor (kivéve Bautze doktor) az orvosok, akár a skizofrének, kettős kötéstől szenvednek, mivel nem tudják eldönteni, hogy valódi vagy álbeteg. A szimuláció világában egyszerűen nincs rá mód, hogy megkülönböztessék az igazat, a hamistól. Amikor betegként közelítenek hozzá, akkor egészségesnek mutatkozik, amikor egészségesnek tekintik, akkor a betegség szimptómát mutatja. A szimuláció, illetve a bullshit logikája nagyon hasonlít a paradoxonokéhoz, mindkettő esetében csődöt mond a kétértékű logika. A paradox szituációt az idézi elő, hogy az orvosok a háborús helyzetben mindenkiről be akarják bizonyítani, hogy egészséges, aki

nem, az színlel. A szimulánsokat az egészségesek vagy a színlelők kategóriáiba szeretnék száműzni, ez pedig lehetetlen. A paradoxon abból ered, hogy bár verbálisan használják a szimuláns szót, az általuk hallgatólagosan (non-verbálisan) elfogadott háború-ontológiához nem illeszkedik. Azért kerülnek kettős kötésbe, mert az általuk létrehívott irracionális világot Svejk de-mcdonalizálja, vagyis tükröt tart a tébolynak, azaz metaszintre emelkedve kilép a rendszerből. A Hasek által létrehívott regénybeli realitásban a szereplők képtelenek egymás kommunikációját adekvát módon dekódolni, ez azért fontos számunkra, mert jól modellálja a válságba került szervezetek paradoxonokra épülő erős ontológiáját. A válságban egyfajta háborús pszichózis alakul ki, ahol mindenki a rendszer működését lehetetlenné tévő belső vagy külső ellenségeket keresi. A paradoxonok logikai terében a szereplők nem értik egymást, egyfajta kommunikációs zavar uralkodik el rajtuk: nem képesek értelmezni mások üzeneteit, nem tudják megfelelően megfogalmazni a sajátjukat, és a mi a legnagyobb baj, kezdik nem megfelelően olvasni saját mentális világukat.

Bateson (1956) modellje alapján a kettős kötés a paradoxonok logikai terébe szorult üzenetek folytonos és módszeres termelésének köszönheti létét. A következő feltételek fennállása esetén beszélhetünk kettős kötésről:

1. A háborús szisztémában a sorozó orvosok, abban a szituációban, amikor Svejk egészségesnek mutatja magát, elbizonytalanodnak, szorongani kezdenek, és nem hiszik el, hogy normális. Ekkor azt követelik tőle, hogy látható jelét adja az elmebetegségnek.
2. Viszont mivel az utolsó szál emberre is szükség van, és az állam elvárja tőlük, hogy mindenkit egészségesnek nyilvánítsanak, el kell nyomniuk magukban a kritériumok hiányából adódó kételyt, ezért elkezdik gyűlölni Svejket, és arra késztetik, bizonyítsa be, hogy nem elmebeteg.
3. Mint minden kettős kötésben vergődő rendszerben, a haseki világban is merev interakciós mintázatokat produkálnak a résztvevők. A double bind helyzetben a valóságra való utalás, a helyzet objektív megértésére irányuló erőfeszítés elutasításra talál, egyetlen lehetőség a változtatásra a téboly, vagyis a paradoxonok logikájának akaratlagos tükrözése.

Bateson értelmezése szerint a kettős kötés nem a szereplők viselkedéséből származik, hanem a rendszer működéséből, a válságot folyamatosan fenntartó, vagy azt növelő pozitív visszacsatolások jelenlététől. A mi olvastunkban a bullshitelő is kettős kötésben szenved, hiszen mond is valamit meg nem is, üzenni akar, de nincs üzenete, szellemi táplálékot kíván szolgáltatni, de csupán emésztése végtermékét adja. A paradoxonok logikai teréből tehát a demcdonalizáció segítségével lehet kitörni, vagyis metaszintre kell emelkedni, egy fokkal feljebb a Tarski által létrehívott hierarchián. Bármiféle józan észre alapozott válasz csupán megerősíti a kettős kötést. A meta-szintre csak a paradoxonok logikájának tudatos kiaknázása révén juthatunk. A paradox élethelyzetek (ezen belül a bullshit) csak a paradoxonok révén szüntethetők meg, nem elég tudatosítani a részvevőkben, hogy milyen szituációban vannak.

Watzlawick és tsi. Az emberi kommunikáció pragmatikája (1997) című írásukban négy paradoxon-típust azonosítanak. (1) Az önmagának ellentmondó utasítás (Légy spontán!) arra indítja a megszólított személyt, hogy úgy viselkedjék, ahogy mi szeretnénk, de ezt belső meggyőződésből (viszont semmiképpen sem akaratlagosan) tegye, és ne azért, mert mi azt akarjuk. Vagyis azt akarjuk tőle, hogy azt akarja, amit mi akarunk, de akaratlanul. Ez nem azonos a „Vegyél nekem virágot!" típusú felszólítással, hiszen virágot akarhat valaki venni, de spontán csak akaratlanul lehet az ember. (2) A másik paradoxon-típus az adott személy valóságészlelését kérdőjelezi meg. Hasek regényében a megalázott és olykor valóban beteg katonáktól azt várják el, hogy vonzónak lássák a hadsereget. Továbbá azt is előírják számukra, hogy egészségesnek tekintsék magukat abban az esetben is, ha rosszul vannak, vagyis betegek. (3) A harmadik paradoxon-típus jellegzetessége, hogy az adott személyt érzéseinek megtagadására kényszerítik. Hasek regényében kötelezik a katonákat, hogy a legveszélyesebb feladatokat vállalják magukra, és elvárják tőlük, hogy mindezt belső késztetésből, boldogan tegyék. (4) Az utolsó paradoxon-típusba olyan szituációkba kerülnek az emberek, amelyekben egyszerre tiltanak és követelnek valamit. Például, amikor Švejktől megkérdezik, hogy vizsgálták-e már az elmeállapotát, akkor ő azt feleli, hogy igen, és papírja van róla, hogy bolond. Erre a katonaorvos azt válaszolja neki, hogy szimuláns. Vagyis egyszerre várják el tőle, hogy bolond legyen és egészséges. Vagyis kötelező megmondani az igazat (ha valaki bolond azt is), viszont nem szabad bolondnak lenni.

A katonaorvosok azért szoronganak, mert a lelkük mélyén sejtik, hogy a színlelők és az egészségesek osztálya kiegészül a szimulánsokéval is. Azért próbálják beöntéssel és hashajtókkal kezelni az embereket, hogy ne tudjanak szimulálni, vagyis bullshitelni. Ez a megoldás azért ítéli kudarcra magát, mert nem tud kitörni a paradoxonok logikai teréből. A paradoxonok kreatív destrukciója során tudatában kell lennünk, hogy a megoldást lehetővé tevő metaszintre csupán paradoxonok révén kerülhetünk, ahogy ezt Švejk teszi.

> – Kíváncsi vagyok, maga tengeri disznó, hogy most vajon mit gondol magában.
>
> – Alázatosan jelentem, hogy én egyáltalában nem gondolkozok.
>
> – Himmeldonnerwetter – üvöltötte az egyik bizottsági tag, a kardjával csörömpölve –, azt mondja, hogy egyáltalán nem gondolkozik. És mért nem gondolkozik, maga sziámi elefánt?
>
> – Alázatosan jelentem, hogy azért nem gondolkozok, mert az a katonaságnál meg van tiltva a katonáknak.

Amikor Švejk azt állítja, hogy nem gondolkodik, akkor éppen azt a gondolatot közli, hogy nem gondolkodik. Ha nem gondolkodik, akkor most sem gondolatot közöl, amit gondolat nélkül nem tudna közölni, vagyis gondolkodik is meg nem is. Švejk ezen paradox kijelentésével kitör a paradoxonok logikai teréből, a szimuláció világából.

A szimulációnak azért paradox jelenség, mert nem igazolható és nem is cáfolható. Bacsó Péter A Tanú című filmben az okoz feszültséget, hogy az ötvenes évek szocializmusát mint szimulált hiperrealitást tanúk segítségével próbálják legitimálni. A tanú elvben csak a legbecsületesebb emberek közül kerülhet ki, aki különbséget tud tenni igaz és hamis, bűnös és bűntelen között, vagyis hitelesen tudja halálba segíteni a rendszer vélt ellenségét. Amint belép a hiperrealitásba, kilép a kétértékű logika teréből (Pelikán elhagyja a valóságot mint az irracionálisan áradó szimulációt mederben tartó gátat), és semmit sem tud igazolni, tanúsítani. A coaching során is világossá kell tennünk a coachee számára, hogy a szimuláció világa más, mint a színlelésé, hazudozásé vagy igazmondásé. Gyakran az a baj, hogy a két ontológia viszonya nem világos a hozzánk fordulók számára. A coachnak tudatosítania kell, hogy a szimuláció akkor nem válik tébollyá, ha a mcdo-

naldizáció keretezi, és ha áttöri ezt a gátat (és mindent a paradoxonok logikája ural), akkor még mindig segíthetnek a „de-mcdonalizáció homokzsákjai". A szimulált terek egyik, a coaching számára fontos világdarabja a blöffé, amelyben a mi értelmezésünk szerint együtt van jelen mcbullshit és mcdonaldizáció. A hazudozóval és a színlelővel szemben a blöffölőt nem zavarja, hogy időnként leleplezik. Célja, hogy ellenfelei ne tudják, hogy éppen jó lapjai vannak-e vagy sem. Vagyis néha csak bullshitel arról, hogy együtt hált a tehenekkel, máskor viszont tényleg együtt van velük. Soha nem lehet tudni róla, hogy éppen nyerő helyzetben van-e vagy csupán úgy tesz, mintha abban lenne. A blöffel szemben a „sima" bullshitelés tekinthető az adott személy kisebbrendűségi érzésétől való megszabadulási kísérletének, ami a kisebbrendűségi komplexushoz vezet (vö. Adler, 1994, 44–61). Minél nagyobb a kisebbrendűségi komplexus annál nagyobb a bullshit. A bullshit ebben az esetben emészthetetlen, értéktelen gondolat. A blöff viszont olyan bullshit a melynek van tápértéke, egyfajta (játékelméletileg bizonyíthatóan) jó életstratégia (vö. Mérő, 2000, 98–118). Kissé játékosan olyan hamburger, amely olykor ehetetlen, máskor ehető, vagyis időnként Big Mcbullshit, időnként valódi Big Mac.

Bautze doktor erős ontológiájával (aki beteg szimulál, a depresszió hülyeség, ez nem probléma stb.), illetve az agymosással szembe, a paradoxonok svejki logikája, a de-mcdonaldizáció, az ontológiai coaching egyik fontos módszere. A gátakat áttörő, irracionális szimuláció éppen olyan veszélyes, mint a valóság hiperracionális sivataga. A mcdonaldizált szimuláció, a gátak közé zárt áramlás, valamint a kreatív rombolás de-mcdonalozált világa segíti a coachee-t, hogy a coachcsal együtt kitörjön a paradoxonok logikai teréből. A rendszerből való kilépés másik formája, a paradoxonok mellett, az asszociációs mechanizmusok által kosntituált megoldástérből kitörő bisszociáció. Az asszociáció terjedelme „a pedáns merevségtől a liberális nyitottságig húzódik – bizonyos határok között, és horizontális asszociatív hálózatokkal, kereszthivatkozásokkal összekapcsolt vertikális, »abszraktív«" hierarchiákba rendezhetők" (Koestler, 2000, 238). Ez jellemző a rutin-gondolkodási formákra, amelyek kötött szabályokkal és rugalmas vagy kevésbé rugalmas stratégiákkal rendelkeznek. A sakk szabályai többféle stratégia használatát teszik lehetővé, mint a zoknimosáséi. A sakkban is adódnak azonban megoldhatatlan szituációk, amikor már a

legjobb stratégiák sem segítenek, és elkerülhetetlen a verség. Ilyenkor ki kell lépnünk a rendszerből, például az által, hogy leitatjuk az ellenfelünket. Mint Koestler szellemesen utal rá, a sakkban nincs olyan szabály, ami ezt megtiltaná. A sakkozás és a másik leitatása már két külön szabályrendszerrel bíró holon összekapcsolása, azaz bisszociáció. Koestler szerint az adott szabályrendszer által konstituált stratégiatérből a bisszociáció révén törhetünk ki. Ez akkor következik be, amikor két eltérő szabálykészlettel rendelkező kognitív holont kapcsolunk össze egymással.

> A bisszociáció azt jelenti, hogy két, korábban összefüggés, kapcsolat nélküli kognitív mátrix egyesül olyan módon, hogy a hierachiában új szint jön létre, amely tagjaiként tartalmazza az előzőleg még különálló struktúrákat (Koestler, 2000, 239).

Donald Davidsonnak az a megvilágító erejű metaforája, hogy „a metafora a nyelv álommunkája" a bisszociáció eredménye. Freud nyomán tudjuk, hogy a metaforák gyakran a tudattalannak köszönhetik a létüket, és az álmodás során tudattalan gondolattartalmak kerülnek a tudatelőttesbe, illetve a tudatba. Davidson viszont egy metonimia révén (a nyelvet használja az álmodó emberek összességének jelölésére) olyan metaforát hoz létre, amely azt sugallja, hogy az emberek csupán közvetítői a nyelv által megálmodott metaforának. Vagyis azok a sikeres metaforagyártók és -értelmezők, akik alkalmasak arra, hogy a nyelv kreatív működését segítsék, de legalábbis ne akadályozzák. Ez a gondolat jól illeszkedik a problémamegoldás szemetesláda modelljéhez. A döntési szituációkban a megoldások keresik a problémákat, vagyis a döntéshozók csupán közvetítenek a problémák és megoldások, a válaszok és a kérdések között. Az adott szemetesláda szabálykészlete csak bizonyos megoldási stratégiákat tesz lehetővé, csupán a különféle szemetesládák összekapcsolása, és a szemét kreatív áramoltatása teszi lehetővé a rendszerből való kitörést. A szemetesláda konfigurálása, a szemét áramoltatásának módja nem más, mint az adott személy vagy közösség életstílusa. Az elvont fogalmakat értelmező fogalmi metaforák a nyelv megszokott működésének termékei. A változás elősegítése érdekében a coach és a coachee hétköznapi metaforákat (nyelvi szemetesládákat) kreatív, bisszociatív módon újrahasznosítja, vagyis a szemetesládákat újrakonfigurálják a

kiterjesztés, a kidolgozás, a kritikus kérdezés s a komponálás révén (vö. Kövecses, 2005, 61–63). A kiterjesztéskor egy konvencionális fogalmi metafora megszokott nyelvi kifejezései helyett újakat használunk. A GONDOLKODÁS ÉTKEZÉS fogalmi metaforát kiterjesztjük, a „mcdonaldizáció" kifejezés bevezetése révén. E szerint gondolkodni nem más, mint hatékonyan, standard eszközök révén, kontrolláltan és jól kalkulálhatóan, vagyis algoritmizálható módon megoldani a problémát. A kidolgozás során a forrástartomány egy már létező nyelvi kifejezését interpretáljuk újfajta módon. Például „A hatvanas évek Magyarországa mint gulyáskommunizmus" metaforát új összefüggésekben értelmezzük. A mcdonalizáció fogalmi keretében a gulyáskommunizmust is a mennyiség konstituálja, de hiányzik belőle a hatékonyság, a standardizáltság, a kalkulálhatóság és a kontrolláltság. A gulyáskommunizmus kifejezés nyilván arra utal, hogy az ötvenes évekkel szemben már van mit enni, jól lehet lakni. Evés közben a magyar ember nem beszél, vagyis nem politizál, akinek tele van a szája, az hallgatásra kényszerül. A Kádár-rendszer a hatvanas években egy nagy közös kondérként definiálta önmagát, negatívabb kifejezéssel egyfajta menzakultúra, amelyben a konyhás nénik azok az elvtársak, akik a többieknek a szájába adják az ételt. A konyhafőnök ajánlata: gulyáskommunizmus, jobb, mint a romániai kőleves, vagy az „azt egyél, amit találsz, ha már mindent elvettünk tőled" játék. A gulyáskommunizmus azt sugallja, hogy egyél és ne morfondírozz, illetve dönts el, hogy enni akarsz vagy gondolkodni, a kettő együtt nem megy. Kicsit mócsingos a hús, kicsit zsíros a leves, kicsit piszkos a tányér, kicsit koszos a kanál, de a kondér a miénk.

A kritikus kérdezés során a coach és a coachee kiselejtezik azokat a fogalmi metaforákat, amelyek lehetetlenné teszik az adaptív problémamegoldást. Erre most azért nem hozunk példát, mert adott szituációban bármely fogalmi metafora lehet maladaptív. A komponálás során a mindennapi fogalmi gondolkodás elemeiből építünk új komplexumokat, a különféle metaforák révén. Vegyük a GONDOLKODÁS ÉTKEZÉS, A SZERELEM ÉTKEZÉS, illetve az ÉLET ÉTKEZÉS fogalmi metaforákat, amelyeknek közös a forrástartományuk. E fogalmi metaforák azt rögzítik, hogy az emberi életben a gondolkodás, a szerelem és az evés egyaránt fontos szerepet játszik. A coaching során az étkezési metafora megkomponálása révén egyrészt feltárjuk a korszak, másrészt a coachee rejtett ontológiáját. Az étkezési meta-

fora része a már bemutatott mcdonaldizáció, posztmcdonaldizáció, de-mcdonaldizáció, valamint a bullshit mint a tápanyag nélküli gondolat metaforája. A gulyáskommunizmus mint metafora jól illeszkedik a kissé ironikus szösszenetünkhöz a mcproletarizációhoz. A gulyáskommunizmus és a menzakultúra a mcproletarizáció termékei. A mcproletarizáció a mcdonaldizáció ellentéte, vagyis bármely olyan szervezetre használható, amely nem hatékony, standardizálatlan, kalkulálhatatlan és nem kontrollált. A mcproletarizáció jelenlétére utal az, ha grice-i maximák betartása helyett üvöltöznek a részvevők, vagyis szélsőségesen nem relevánsak. Fejes Endre Rozsdatemető című regénye tökéletes virtuális tere a mcproletarizációnak:

> A ROZSDATEMETŐ kőfallal zárt udvar a raktárépület mögött. Iparvágány felezi, két oldalán rendetlen összevisszaságban, egymás hegyén-hátán kiselejtezett gépek, behemót kazánok, felismerhetetlen szörnyszülöttek nyomódnak mélyen a fekete salakba, mázsás, penészgombás karokkal mutatnak az égre, várják a tűzhalált. Az udvar végén rácsos, magasra épített vaskapu engedi a sínpárt a macskaköves utcára. 1962 tavaszán ifjabb Hábetler János megölt egy segédmunkást a rozsdatemetőben.

A mcproletarizáció tipikus példája a gulyáskommunizmus, hiszen itt is a mennyiség a központi kategória, csakúgy, mint a mcdonaldizáció esetében. A posztmcproletarizácó során, a starbuckizációhoz hasonlóan, a minőség a fő szervező elv. Ez minden szervezetre használható címke, amely hatékonyság, standardizáltság, előrekalkulálhatóság és kontroll nélkül igyekszik minőséget előállítani. A demcproletarizáció pedig a mcproletarizáció túlfeszítéséből származó paródia, mondjuk Czinege Lajos vezérezredes nyilvános beszédei a Kádár-rendszerben. Czinege 1960-tól 1984. december 6-ig honvédelmi miniszter, majd 1987-ig miniszterelnök-helyettes volt. 1979-ben tábornokká nevezték ki, és 1987-ben nyugdíjazták. Minden egyes megszólalása arra adott alkalmat számára, hogy önmaga öntudatlan paródiája legyen. A hozzánk forduló honfitársaink tehát a mcdonaldizáció és a megproletarizáció különféle konfigurációiban élnek. A közös, pontosan megfogalmazható célunk az, hogy ahol eddig mcproletarizáció volt, ott mcdonalizáció legyen. A Kádár-rendszer tovább élő metaforái éppen úgy progra-

mozzák a nyelven keresztül a viselkedésünket, mint a mcdonaldizáció különféle megnyilvánulásai. Az ontológiai coaching segít felszámolni a menzakultúra maradványait, és valódi választáson és ízlésen alapuló étkezéssé alakítani azt. Célunk, hogy a hozzánk fordulók ne „zsírosdeszkákon" szörföljenek mcproletarizált mindennapjaik rozsdatemetőjében, hanem az információs társdalom által kínált lehetőségek mc-, poszt és demcdonalizált hiperterében.

Ontológia-alapú mediáció

A személyközi kapcsolatokat kísérő válságok egyik leggyakoribb oka a konfliktus, melynek megszüntetésére alkalmazott módszer a mediáció. A gyenge ontológiák építésén alapuló mediáció során először rekonstruáljuk a hozzánk fordulok elbeszélései alapján a történeteik mögött meghúzódó – a békés megegyezést gátjaként működő – ontológiákat, majd pedig olyan közös világokat hozunk létre, amelyek megalkotásáért a teremtők, vagyis a kliensek a felelősek. Nem az általuk elmondott történetek igazságtartalma érdekel bennünket, hanem a konfliktushelyzetet előidéző és fenntartó rejtett fogalmi struktúrák, ontológiák. Ezek a vélt vagy valódi sérelmeket felnagyító világok a felek szembenállásából nyerik legitimitásukat. Kreatív lerombolásuk során a hozzánk fordulók megtapasztalják, nem szükségszerű, hogy a konfliktusok alapját képező ontológiák fennmaradjanak. Az egymással szemben álló személyek a mediáció során az átláthatatlan, erős ontológiára épülő konfliktusterekből olyan átlátható (gyenge ontológián alapuló) problématereket hoznak létre, melyekben a megoldásra váró problémák jól megragadhatókká és kezelhetőkké válnak a zajszűrés révén. A közösen felépített új ontológiák nem támogatják a bosszú, a sértettség, a kétségbeesés, a moralizálás, a vádaskodás, a düh stb. narratíváit. A mediáció során a konfliktusgeneráló ontológiákat kreatívan leromboljuk, és olyan – a jövőbeli együttműködéseknek teret adó –, narratívák alapjául szolgáló ontológiákat építünk, amelyek beépített heurisztikáik révén determinálják a békés megegyezést. Az ontológiák létrehozását három, korábban már említett metaheurisztika segíti:

1. Az a lehetséges megoldások közül a megfelelő, amellyel a problémamegoldó megelégszik.
2. „Ha egy kérdés egyáltalán feltehető, akkor azt meg is lehet válaszolni."
3. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell!"

A családok és egyéb szervezetek ontológiáit, egyebek mellett heurisztikus rítusok tartják fenn, amelyeket gyakran még akkor is működtetnek, amikor az általuk megalapozott világ már darabjaira hullott, például a párok külön költöznek vagy elválnak egymástól. Elfogadva a neodurkheimi szociológia előfeltevéseit, úgy véljük, hogy világunkat szekularizált rítusok működtetik, melyek a „Jó" és a „Rossz", valamint a „Rend" és a „Káosz" küzdelmében a „Jót" és a „Rendet" ciklikusan megújítják a „Rosszal" és a „Káosszal" szemben (vö. Császi, 2002). A heurisztikus rítusok által a családok vagy egyéb közösségek a folytonosan eluralkodó káoszból szimbolikusan újra és újra rendet teremtenek. A rend ontológiája nem csupán igényeiket, érdekeiket, vágyaikat alapozza meg, hanem a káoszból újjászülető világ értékei tükörként szolgálnak arra, hogy megpillantsák benne magukat, pontosabban azt a személyt, akivel szívesen azonosulnak.

Minden családnak, illetve közösségnek szüksége volt

> (…) rituális eseményekre, melyek kikényszerítették a kollektív morális reflexió időszakainak meghosszabbítását. Ezen időszakok alatt a mindennapi élet megszokott világa fölé emelkedve mozgósították a társadalmiság érzelmi kötelékeit, fokozták a nyilvános részvételt, és a múltat, a jelent, valamint a jövőt összesűrítették egy folyamatos, mitikus, misztikus kollektív történetté arról, hogy „kik vagyunk" (Császi, 2002, 63).

A rítusok tartják fent a család „szentségét". A családi rítusok által megalapozott, megszentelt világ szétrobbanása identitásválságot idéz elő még azokban a családtagokban is, akik ezt a változást tudatosan kezdeményezték, és látszólagos haszonélvezői. Korábban mi, a család voltunk a „Jó" és ellenségeink a „Rosszak", együtt harcoltunk a „Káosz" ellen, most pedig hagyjuk, hogy mindent szétromboljon.

A ritualizált viselkedések akkor válnak patologikussá, ha a jövőtől való félelem arra indítja a válófélben lévő párokat, hogy a változás elfogadása

helyett olyan viselkedéseket ismételgessenek, amik lehetetlenné teszik az új helyzethez való alkalmazkodást. A házasság rítusai ugyanis alkalmasak arra, hogy megvédjék a családot a különféle kívülről vagy belülről jövő sokkhatásoktól. A házasság felbomlása mindkét fél számára olyan helyzetet teremt, amelyben a közös rítusok mint védelmi berendezések már nem működnek.

A rituális viselkedések jó része a következő kognitív modell révén magyarázható (Boyer és Lienard, 2006). Az agyi Vészfelismerő rendszer potenciális veszélyt észlel, az információt átküldi a Kockázatmérlegelő modulnak, amelynek a kimenetén akkorra szorongás jelenik meg, amekkora a veszély becsült mértéke. Ezt követően aktiválódik a kognitív kontrollhoz szükséges munkamemória, hamarosan akcióterv készül, amely valamilyen viselkedést eredményez. Ha a viselkedés sikeres, akkor a negatív feedback hatására a szorongás megszűnik. Amennyiben nem jó a terv, vagy nem kivitelezhető, esetleg nincs is alkalmas jelölt, akkor rendszer erre úgy is reagálhat, hogy folyamatosan ismétlődő, rituális cselekvésekkel leterheli a munkamemóriát, a kényszeres cselekvésre irányítja a figyelmet, ami csökkenti a szorongást. A házasság felbomlása tehát azért növeli a szorongást mindkét félben, mert szétrobbantja a rítusok közös működtetésének keretit. A mediátornak tehát az is a feladata, hogy a mediációs eljárást mintegy rituális aktusok sorozataként működtetve csökkentse az ismeretlen jövőtől való félelmet.

A válófélben lévő párok, mivel identitásukat éppen párkapcsolatuk rítusai adták, egyrészt radikálisan szakítani próbálnak ezekkel a most már nem adaptív automatizmusokkal, közös értékekkel, másrészt viszont, mivel identitásuk az együtt felépítetett és megélt múltban gyökerezik, csak fokozatosan tudnak megszabadulni megszokott rítusaiktól. Azzal kell szembesülniük, hogy mikor újra találkoznak, akkor közös életük múzeumának furcsa látogatóiként teszik azt. A valóságban, a jelenben és főként a jövőben már nem együtt teremtik közös világukat. Bizonyos gesztusaik, régebben jól működő heurisztikáik, már csak múzeumi látványosságok, amelyek inkább nehezítik, mintsem megkönnyítik új életük felépítését. Mint család már csak virtuálisan léteznek, abban az illúzióban, hogy „a szövetség azért megmarad", hiszen közös gyerekeiket nem hagyhatják az elmúlt életüket reprezentáló múzeumban. Ez az állandó kiállítás nyilván halálukig nyitva tart számukra, de az idő múlásával ki-ki újraértelmezi, illetve újrarendezi a kiállított dolgokat. A mediátornak azt kell elérnie, hogy múltjukat átesztétizálva úgy tekint-

senek rá, mint egy kiállítás képeire. A művészi befogadáshoz hasonló attitűd felvétele segít abban, hogy a bűnös és az áldozat szerepeit ne kelljen eljátszaniuk vagy a másikra erőltetniük. Be kell látniuk, hogy a múltjuk múzeumában lógó képeket közösen hozták létre, az „alkotók már pihennek", csak a képek befogadására van lehetőség. A múzeum és a valóság határa sokáig meglehetősen elmosódó marad, amire érdemes a mediációra jelentkezőket felkészíteni. Az egyik legnagyobb feszültség abból adódhat, hogy a párok közül az egyik a múzeumot valóságnak tekinti, és minden szituációt felhasznál, így a mediációt is, hogy érzelmeket generáljon, mert nem képes elfogadni, hogy a kettőjük közös életének vége. A mediácó sikerét nagyban növeli, ha a múzeumi metaforát pozitív keretként használva úgy értelmezzük, mint közös életük reprezentatív kiállítását. A közös múltat elbeszélő múzeum-narratívának ontológiai alapjait megerősítve juthatunk el a jövőbeli külön-világok megteremtéséig, amelyek között a közös múlt mint múzeum, és a közös gyerekek közvetítenek, mediálnak. A mediátor miközben segít összeköti a múltat a jelennel: kurátor és jövőkutató egy személyben. Az által, hogy megvilágítja a kliensek számára a helyzetüket, pontosabban új metaforák révén a múltból a jövőbe ívelő, hídként funkcionáló, narratívákat gyárt, jó alapot teremt a közös ontológiák kialakítására. A sikeres mediációs eljárás szempontjából fontos, hogy tisztázzuk a kliensekkel az „ontológia" jelentését, illetve röviden vázoljuk a világteremtés módjait.

Az ontológia fogalmát a mesterséges intelligencia-kutatásból vettük át, olyan fogalmi modellnek tekintjük, amely absztrakt és leegyszerűsített képe egy világnak, amelyet bizonyos célból reprezentálunk. Thomas Gruber (1993a) megfogalmazásában az ontológia „egy fogalmi rendszer konszenzuson alapuló, explicit (…) részletes, leírása". Az ontológia choachingon alapuló mediáció során a hozzánk fordulók természetes nyelvi megnyilvánulásai mögött rejlő fogalmi struktúrák explicitté tétele a célunk, vagyis hasonlóan járunk el, mint az ontológiagyártó mérnökök, azzal a lényegi különbséggel, hogy mi a szó szoros értelemben nem írunk számítógépes programokat. Viszont a formális ontológiákat létrehívó programok tervezőihez hasonlóan mi is azt tekintjük elsődleges feladatunknak, hogy olyan tudásreprezentáló ontológiákat építsünk a hozzánk fordulók számára, amelyek segítenek a sikeres döntéseik meghozatalában és a jövőtervezésben. A kliensek elbeszélési nyomán egyfajta terv-visszafejtés révén megkíséreljük rekonstruálni az

elbeszélés-gépezetük konkrét kivitelezéséhez használt előzetes tervet, ami alapján valahogyan „megépült", és jól vagy rosszul „működik". Ezt követően az általunk előzetesen elkészített ontológiák közül kiválasztjuk azt a modellt, amelyik a megítélésünk szerint e leginkább hozzásegíti a klienseket a megegyezéshez, majd az előre elkészített ontológia-gépet a felhasználókkal közösen a konkrét esetre hangoljuk. Az általunk kifejlesztett világok, úgynevezett gyenge ontológiák. A döntést hozó személy a jövőbeli világok közötti választás során nem egy változtathatatlan világ szilárd középpontja, szubsztanciája (ennek elfogadása erős ontológiát eredményezne), hanem a döntés folyamata során létrejövő virtuális centrum. A lehetséges jövők közötti választás során megalkotjuk önmagunkat. A gyenge ontológia elfogadása arra indítja a hozzánk fordulókat, hogy magukat ne változtathatatlan döntéshozó centrumnak tekintsék, hanem arra irányuló hipotézisnek, hogy mivé válnak ennek vagy annak a döntési folyamatnak a végén.

A gyenge ontológia egyik fontos eleme tehát az én alakíthatóságának, illékonyságának elfogadása. Amennyiben énünket nem azonosítjuk egy titokzatos belső kisemberrel (homonculussal), aki a megrögzött szokásai, heurisztikái révén testünket belülről irányítja, választásainkat a döntéstéren kívül elhelyezkedve meghozza, akkor könnyebben tekinthetjük a múlt múzeuma és a jövő közötti mediátornak. Nincs egy elkülönített médium vagy kis emberke az agyunkban, aki számára, ha a lelki szemei előtt egy belső tartalom megjelenik, az máris tudatossá válik. Az öntudat nem hasonlít a televízióra abból a szempontból, hogy „aki" szerepel benne az rögtön nyomot is hagy, bármilyen halovány is. Csak azok a tartalmak játszanak szerepet az én szervezésében, amelyek hatással vannak „rá", „híressé" teszik a teste és agya, valamint mások számára, hasonlóan azokhoz a sztárokhoz, akiket újból és újból meghívnak, beszélnek róluk, hírüket keltik stb (Dennett és Akins, 2008). Az öntudat tehát nem televízió, hanem a híres emberek csatornája. Ahhoz, hogy új ontológiákat gyárthassunk a hozzánk fordulókkal, az elmebeli tévécsatornájuk sztárjai (vagyis a tudatukban felbukkanó tartalmak) közül néhányat nem szabad többé kamera közelbe engedniük, valamint új sztárokat kell szerződtetniük. A mediátor fő feladata, hogy a hozzá fordulok kedvessé vált gondolatait (az elmetévé-sztárjait) olyan módon alakítsa, hogy harmadosztályú akciófilm-hősök helyett első osztályú ontologistákká, saját életüket hitelesen eljátszó színész-rendezőkké váljanak.

Sokan azért nem akarnak megegyezni, mert az a gondolat motoszkál bennük, hogy szabadságukat vagy méltóságukat sérti, ha engedményeket tesznek a volt társuknak, aki érzésük szerint elárulta őket. A kísérleti pszichológus, Daniel Wegner empirikus bizonyítékát adta annak, hogy a tudatos önkontroll észlelhetőségébe vetett hit illúzió, vagyis egyáltalán nem biztos, hogy egy személy az önmagának tulajdonított motívumok alapján cselekszik, lehet, hogy egész egyszerűen nehezíti az elválást. Wegner megfigyelte, egy személy akkor véli úgy, hogy egy eseményt egy másik esemény okozott, ha (1) az elsőt azonnal követi a második, és (2) az első eseményről konzisztens módon feltételezhető, hogy a második oka. Például, ha valaki először egy robbanást hall, majd közvetlenül utána kidől egy fa, akkor valószínűleg arra következtet, hogy előbbi okozta az utóbbit. Ellenben, ha a robbanás a fa kidőlése után következik be (vagyis az első feltétel nem teljesül), vagy robbanás helyett telefoncsöngést hall mielőtt kidől a fa (a második elvárás nem teljesül), akkor az adott személy szerint egyik zaj sem okozhatta a fa kidőlését. Wegner ezeket az észrevételeket felhasználta annak bizonyítására, hogy az emberek saját tudatos akaratuk magyarázata során hasonlóan következtetnek. Ha valaki egy olyan gondolatot dédelget, mely konzisztens a viselkedésével, majd megfigyeli saját viselkedését, akkor nagy valószínűséggel arra következtet, hogy az adott gondolat a viselkedés oka. Wegner számos kísérlet révén bizonyította, hogy az emberek könnyen manipulálhatók, vagyis gyakran vélik úgy, hogy szabad akaratukból, tudatosan hoznak egy döntést azokban az esetekben is, amelyekben kimutathatóan nincs így, vagyis nem az adott gondolat okozta az azt követő viselkedést. Másrészt, amikor az akarat hiányát érezték egy cselekvés végrehajtása során, akkor a kísérlet alapján biztosan állítható volt, hogy akaratlagosan cselekedtek, vagyis világos oksági kapcsolat állt fent a kísérlet során előidézett gondolataik és cselekvéseik között. Wegner nem azt állítja, hogy nem létezik szabad akarat, csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy az a mechanizmus, amely révén az önkontrollra reflektálunk nem kontrollálható.

Nincs tehát testünkben egy mindent tudó én, belső kisember, aki minden döntésének tudatában van, és nem manipulálható. A mediátor éppen úgy, mint a hozzá fordulók, ki van téve a manipuláció, illetve az önfélreértés veszélyének. Az ontológián alapuló mediáció ezt a tudást olyan eszközként használhatja, amely az ének és a világ alakíthatóságának előfeltétele-

zésére építve lehetővé teszi a hozzá fordulók számára, hogy a családi múzeum-metaforától eljussanak a békés elválás science fictionáig.

Az eddigiek alapján, ha össze akarjuk foglalni a házasság ontológiáját, akkor a következő narratívával tehetjük: két öntudattal bíró test egyesülése, amelyek időnként nem képesek arra reflektálni, hogy miért cselekszenek, úgy, ahogy. Vagyis a házasodásuk hajdan volt oka éppen úgy rejtve lehet a résztvevők számára, mint bármilyen más cselekvésüké. Ebből a nézőpontból szemlélve a házasság intézménye olyan, mint két, híres embereket (nem mindig tudni miért) mutogató tévé-csatorna összehangolása. Az agy darwini gépezetében a gondolatok a túlélésért, vagyis a figyelemért harcolnak egymással, a győztesek a sikeres, a híresek, a sztárok, ők határozzák meg a családtagok, és rajtuk keresztül a család viselkedését. A gondolatok (más néven a kulturális gének vagy mémek) célja az, hogy minél több agyat megfertőzzenek. A gondolatok elterjedésének egyik leghétköznapibb csatornája a fecsegés. A családok egyik jellemző vonása, hogy a saját maguk által termelt adatszmogból hogyan képesek eljutni a létüket megalapozó csendig, vagyis megszervezni azt az állapotot, amikor a gondolatok mint hollywoodi sztárok hajlandóak alternatív filmek mellékszereplőiként hallgatni. A válások vagy válásközi helyzetek során, az egyik fő cél a mediátor számára az, hogy megakadályozza az elszabadult gondolatok korlátlan áramlását az által, hogy új elbeszélések révén átkeretezi a hozzá fordulók konfliktuskereső narratíváit. Tudatosítja a hozzá fordulókban, hogy a házasság felbomlása egy csomó mély és állandósult metafora kiselejtezésével jár együtt. A házasságnak mint „életen átívelő közös útnak" vége, a „társas viszony" felbomlik, a „szövetség" gyengül vagy megszűnik, a „kötelék" felbomlik, „az eggyé vált két fél" újra magára marad, vagy mással válik egygyé, a „biztos rév" a hullámok martaléka immár, az „közös otthon" éjjeli menedékhely. A fent leírt metaforák olyan konceptuális metaforák nyelvi kifejeződései, amelyek fontos elemei a házasságot megalapozó ontológiának. A házasság ontológiáját egyebek mellet a következő fogalmi metaforák alapozzák meg: a házasság utazás, egység, szoros kötelék, épület. Ezeknek a fogalmai metaforáknak a feltárása a mediáció során segít abban, hogy a hozzánk fordulókat szembesítsük a konfliktus-narratívák mögött meghúzódó ontológiák fogalmaival és fogalmi metaforáival. A mediátor például a düh konceptualizálása révén megmutatja a kliensek számára a konfliktus-

narratívájuk mögött meghúzódó rejtett ontológiát, ami lehetővé teszi, hogy reflektálni tudjanak a helyzetükre.

1. X a következőt gondolja:
2. y rosszat tesz (elválik, elviszi a közös vagyonunk felét)
3. amit én, a jó nem akarok.
4. Legszívesebben bántanám ezt a gonosz embert (erőszakkal megakadályoznám, hogy elvegye a vagyon felét, mással éljen),
5. és ezért, x nem érzi jól magát,
6. és ennek következtében, x valamit tenni akar (megakadályozni, hogy elhagyják, bosszút állni a megaláztatásokért) kövecses angol cikke)

A konceptualizálás révén lehetővé válik, hogy megértsük a dühre épülő narrativa mögött működő ontológiai gépezetet. A másik (y) rosszat cselekszik, ami nekem (x-nek), a jónak árt. Egy morális ítélet alapozza meg tehát a konfiltus-narratívát. X a gonoszt (y-t) erőszakkal venné rá a jóra, de mivel (x) jó, ezt nem teheti, ezért rosszul érzi magát, és azon gondolkodik, hogy valamit cselekednie kéne. Vagyis kettős kötésben vergődik, paradoxon áldozata. Ha (x) jó, meg kell akadályoznia a rosszat, de mivel (x) jó, ezt erőszakkal nem tehetné. A mediátor feladata ennek a paradoxonnak a feloldása új ontológia bevezetése révén. Az új ontológia előállításának általános alapelveit Nelson Goodman elméletére alapozzuk. Úgy véli, hogy nem tudjuk megragadni a világot, úgy ahogy tőlünk függetlenül létezik, Amire lehetőségünk nyílik az, hogy különböző világleírások, nézőpontok vagy látásmódok révén a világ különféle verzióit állítsuk elő. Vagyis – a mi nyelvhasználatunkkal kifejezve – az erős ontológiát gyenge ontológiával váltja fel. Az eltérő verziók különféle szimbolikus rendszerek, amelyek számtalan formában léteznek, leírhatók és kifejezhetők a szavak, a zene, a képek és a tánc révén. Az ontológiák építése során mi is felhasználjuk ezeket a különféle szimbólum-rendszereket, vagyis a fogalmi megalapozás számítógépes metaforája, kiegészül a zene, a képzőművészet és egyéb nem verbális eszköz használatával. A tudományos világleírások általában szó szerintiek és numerikusak, velük szemben a művészet által létrehívott világábrázolások meglehetősen szabadon formált verziók. Egyik világ sem valóságosabb a másiknál, de mi kiválaszthatunk közülük egy referencia-világot, amelyet

aktuálisnak hívunk. Az utca embere számára a tudomány, a művészet által előállított legtöbb verzió meglehetően távol áll az általa megszokott világtól, amelyet a tudományos és művészeti hagyomány fragmentumaiból, valamint a mindennapok törmelékeiből tákol össze. Ezt a világot hívják valóságosnak, mivel a reális világ, hasonlóan a realista művészi ábrázoláshoz, nem adottság, hanem megszokás kérdése. Új világok létrehozása olyan szimbólumok révén történik, amelyek egy már létező, másik világból származnak. Goodman a világteremtés öt különféle módját említi meg: kompozíció és dekompozíció, súlyozás, elrendezés, törlés és kiegészítés, újraformálás. Kompozíció és dekompozíció: integrálás és részekre bontás. Már létező világokat „alvilágokra" bontunk, analizáljuk a tulajdonságaikat, aztán eredeti módon összekapcsoljuk őket, miáltal új világot teremtünk. Súlyozás: az egyes világok közötti különbségek gyakran abból származnak, hogy alkotórészeiket különféleképpen súlyozzuk. Az a rész, amelyik az egyik világban lényeges, a másikban lényegtelen és fordítva. Elrendezés: Azok a világok, amelyek egyébként nem különböznek a bennük található entitások, és azok súlyozásának tekintetében, különbözhetnek elrendezésükben. Az ontológiagyártás során jól felhasználhatjuk azt, hogy a térképeken vagy partitúrákon található térbeli elrendezés átfordítható egy utazás vagy zenélés időbeli szekvenciájává. A térbeli elrendezés vagyis konstrukciós rendszer átalakul időbeli elrendezéssé, az egyik ontológia a másik nyilvánvaló leszármazottja. Törlés és kiegészítés: A világok létrehozása során gyakran folyamodunk ahhoz az eljáráshoz, hogy egyes, korábban lényegesnek látszó, részeit töröljük, és újakat adunk hozzá. Amire nincs szükségünk, azt kiselejtezzük, és összegyűjtjük, illetve hozzáadjuk azokat a törmelékeket és nyomokat, amiket fontosnak tartunk az új világ megteremtése során. Újraformálás: Olykor deformálunk vagy lerombolunk egy eredeti formát, vagyis megváltoztatjuk vagy eltorzítjuk. Az általunk megépített ontológiák értékelése szempontjából az igazság, vagy a valóságnak való megfelelés irreleváns. Értékük a használhatóságuk mértékétől függ, ami viszont jól előre jelezhető. Azok a világok lesznek működőképesek, amelyek többé-kevésbé konzisztensek, nem tartalmaznak ellentmondásokat, kompaktak, informatívak és nagy magyarázóerővel bírnak. Az igazságérték csak nyelvi kijelentésekkel kapcsolatban, és csak az adott világokon belül vethető fel, képekkel, zeneművekkel szemben nem.

Az ontológiák építésének általános elvét kiegészítjük, olyan analógiákkal, amelyek közel állnak az információs társadalom polgárainak mindennapi tapasztalataihoz. A MUD-ok (Multiple_user Dimension) arra épülnek, hogy a játékosok szavak révén világokat teremtenek. Ezek a sok résztvevős számítógépes játékok a szerepjátékok, az üsd-vágd (hack and slash) típusú számítógépes játékok, valamint a chat-szobák kombinációi. A tipikus MUD-okban a játékosok a szobákat, a tárgyakat, az eseményeket és más karaktereket a róluk készült leírások révén ismerik meg. A résztvevők olyan begépelt parancsok révén kerülnek interakcióba egymással és a világgal, amelyek hasonlítanak a természetes nyelvre. Egyes MUD-ok a fantasy-k világán élősködnek, mások különféle science fiction-ökön alapulnak. Nem minden MUD játék, vannak MUD-alapú virtuális konferenciák, távoktatási programok, sok egyetemi kutatóhelyként, virtuális kutatóbázisként használt MUD működik. Minden MUD egy vagy több személynek, „teremtőnek" köszönheti létét, aki vagy akik létrehozták természeti törvényeit, információs bázisát, vagyis a játék ontológiáját. Egye MUD-okban a játékosok együtt terveznek és kiviteleznek új játékelemeket, vagy egész világokat. Turkle a Life on Screen című könyvében egyrészt amellett érvel, hogy egy MUD-ban eljátszott hamis szerep terápiás célokat szolgálhat, másrész azok a kísérletben résztvevő diákok, akik az egyetem mellett, akár három MUD-ban is párhuzamosan léteztek, meglehetősen elhanyagolták valódi életüket, és szinte teljesen magába szívta őket a virtuális tér. A szöveg alapú MUD-ok a közösen írt irodalmi alkotások új formáinak tekinthetők. A MUD-játékosok egyben szerzők, teremtők, akik leginkább a forgatókönyvírókra, performasz-művészekre, utcai színház-csinálókra vagy a commedia dell'artéra hasonlítanak. A résztvevők nem csupán a szöveg, hanem önmaguk alkotóivá is válnak, új éneket hoznak létre e sajátos társadalmi interakció révén. A MUD-ok kései leszármazottja a Second Life, melyet 2003-ban hoztak létre, de valójában 2007-ben vált népszerűvé. A Second Life-ba egy kliens programon keresztül vezet az út (Second Life Viewer), amely lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy avatárok révén kapcsolatba lépjenek egymással a metaverzumban, amely a cyberpunk szerző, Neal Stephenson Snow Crash című regénye nyomán épült virtuális tér. „A snow crash a hackerek egyik kifejezése. Azt jelenti, hogy egy rendszer totálisan összeomlik – amikor a gép már a monitort sem képes vezérelni, (…) kavargó hóviharrá változtatva a képpontok

precíz négyzetrácsát." Az olvasatunkban a mediátor olyan kliensprogramként működik, amely az elválás „kavargó hóviharában" segít új éneket létrehozni, egy olyan valóságban, amelyek szavakból szőtt világa a Második Élet valódi lehetőségét adja. Azt kell elhitetni a hozzá fordulókkal, hogy Second Life lesz az igaz, Fist Life pedig csupán ennek gyenge verziója volt.

A az ontológiai choachingon alapuló mediáció során a folyamat egyik megalapozó szakaszát olyan kvázi-MUD-nak tekintjük, amely az úgynevezett BCG-mátrixon alapuló, a békés megállapodást segítő „stratégiai játék".

A stratégia tervezésre alkalmas eszközök egyike a portfólió-elemzés, melynek egyik legelterjedtebb változata a BCG mátrix. Arra használható, hogy a megtermelt javakat piaci keresletük és részesedésük függvényében vizsgálják. A termékek négy csoportba oszthatók, vannak: sztárok, kérdőjelek, fejőstehenek és döglött kutyák. A sztártermékek iránt folyamatosan nő a kereslet, a termelő piaci helyzete erős, magas a piaci részesedése. A kérdőjelek azok a termékek, amelyek iránt nő a kereslet, de a relatív piaci részesedés még alacsony, és lehet, hogy az is marad. A fejőstehenek révén a szervezet még uralja a piacot, de a kereslet növekedése már csökkenőben van. A döglött kutyák azok a termékek, amelyeket a piacon már nem keresnek, és a piaci részesedésük is alacsony.

A MUD-alapú mediáció során a BCG mátrixban használt négy szereplehetőség különféle konfigurációt testesítik meg a hozzánk fordulok kvázi-avatárjai. A termékeket itt viselkedésmintázatokkal helyettesítjük, a piacot pedig a viselkedésmintákat mint termékeket elfogadó vagy visszautasító személlyel vagy személyekkel. A játékban nem csupán a meggyezésre törekvő, a mediációban részt vevő kliensek vesznek részt, hanem azok a (jelen nem lévő) hozzátartozóik is (volt férj vagy feleség, új párkapcsolat, gyerekek, nagyszülők, barátok stb.), akik viselkedése (igényei) olykor nagyban nehezíti a megegyezést. A játék célja a megegyezés, amely akkor sikerülhet, ha a játékosok képesek a négy szerepet (sztár, kérdőjel, fejőstehén, döglött kutya) úgy kiosztaniuk az érintettek között, hogy az leképezze valódi érdekeiket, amelyek figyelembe vételével könnyebb megegyezni, mint homályos, érzelmi alapokon nyugvó relációkban vergődve. A válási mediáció során például a válófélben lévő párok egymást, érthető okokból, nem tekinthetik sztárterméknek, viszont gyerekeiket igen. Sztártermékként vagy kérdőjelként kezelhetik új párkapcsolatukat, régi társukra pedig vagy a fejőstehén,

vagy a döglött kutya szerepét osztják. Ezzel egyidejűleg a gyerekeik vonatkozásában, mint szülőtársak, ideális esetben sztártermékek egymás számára, és nem fejőstehenek vagy döglött kutyák. Előbbi esetben (fejőstehén) csak, mint anyagi forrás és ingyenes bébiszitter, utóbbiban (döglött kutya) a gyerekeiről leválasztandó hullaként jöhet számításba a játékostárs a kvázi-MUD-ban. Egy személy a másikkal való relációjában tehát sokféle szerepet eljátszhat egyszerre, a fő az, hogy mediáció során tudatosuljon benne, hogy pontosan milyen különböző szerepek konfigurációja az őt képviselő kvázi-avatár. A válófélben lévő férj a feleség vonatkozásában lehet egyszerre fejőstehén (támogassa őt, amíg csak lehet), döglött kutya (akire a volt feleség nem fordít minimális figyelmet sem többé, éljen ahogy tud), olyan kérdőjel a gyerekeik vonatkozásában, amelyről a későbbikekben derül csak ki, hogy sztártermék vagy döglött kutya lesz-e belőle. A különféle szerepekhez különböző ontológiák tartoznak, melyeket a piaci részesedés és kereslet definiál. Az avatárok a sokféleképpen kombinált szerepek mátrixának megtestesítői. Abban az esetben, ha a résztvevők olyan szerepkonfigurációt tulajdonítanak a másiknak, amely nem kompatibilis azzal, ahogy a játékostárs önmagát meghatározza a játékban, akkor szinte előre borítékolható, hogy nem tudnak megegyezni. A mediációs kvázi-MUD célja, hogy a szereplehetőségek közül olyat válasszanak a hozzánk fordulók, amelyek nem akadályai, hanem inkább elősegítői a békés megegyezésnek.

A sikeres mediáció megalapozásának egy másik kvázi-MUD-ja a többmenetes fogolydilemmából átvett tit for tat (szemet szemért) stratégia adaptációja, amely a BCG mátrixon alapuló kvázi-MUD-ba hatásosan integrálható.

Robert Axelrod politológus1980 körül két versenyt rendezett komputerprogramok számára, olyan környezetben (az úgynevezett többmenetes fogolydilemmában), amelyben a résztvevők csak saját érdekeiket tartják szem előtt. Mindkét versenyt (az elsőben 14, a másodikban 62 program vett részt) Anatol Rapoport egyszerű, ám hatásos programja nyerte: először kooperál, aztán mindig lemásolja partnere korábbi lépést, vagyis ha az együtt működik, akkor ő is, ha nem, akkor ő sem. Három jellegzetes vonás teszi sikeressé ezt a stratégiát: (1) barátságos, vagyis először mindig kooperál, (2) megtorló, azaz ő sem működik együtt, ha másik beszünteti a kooperációt vagy eleve ellenségesen viselkedik, (3) megbocsátó, amennyiben ellenfele kooperálni kezd, ő is azonnal együttműködővé válik.

A BCG mátrixon alapuló kvázi-MUD lehetséges személyiség-konfigurációinak szelekciós környezetet biztosít a tit for tat (szemet szemért) stratégia. Például, ha a férj a felségét a válás során fejőstehén szerepre kényszeríti, akkor a felség nem kooperál vele. Ha a gyerekek érdekében a feleség a férjet sztárterméknek tekinti, akkor az együttműködik vele, mindaddig, amíg nem szorítja mondjuk a döglött kutya szerepébe.

A mediátor célja, hogy a BCG mátrixon alapuló kvázi-MUD-ban a a játékosok a tit fort tat stratégia felhasználása révén olyan avatárokat hozzanak létre, amelyek a totális önérdek világában is kooperálnak egymással. A massachusetts módszert követő mediáció a többmenetes fogolydilemma ontológiáját tudatosítva hoz létre olyan virtuális teret, melyben a hozzánk fordulók belátják: ha maximálisan az önérdeküket követik, akkor is érdemes kooperálniuk.

A császár új ruhája: az én mint non-executive igazgató

Az énről gyakran úgy beszélünk, mintha jól körülhatárolható objektum lenne, és buta volna, aki nem tudja pontosan megragadni mibenlétét. Ez a hozzáállásunk hasonlít A császár új ruhája című mese szereplőinek viselkedéséhez. Valójában, hasonlóan a császár új ruhájához, nagyon nehéz meghatározni, hogy az én miféle dolog, a lét mely szférájában található. Mint az jól ismert, a mesebeli császár, uralkodás helyett, azzal volt elfoglalva, hogy minél szebb ruhában jelenjen meg alattvalói előtt. Hiúságát kihasználva két magát szabónak kiadó csaló sok-sok pénzt szedett ki belőle egy olyan új ruhára, amely elmondásuk szerint párját ritkítja majd, ha elkészül. Valójában az égvilágon semmit sem csináltak, csupán elhitették a császárral, hogy csak az nem látja az általuk készített ruhaneműt, aki buta hozzá. Amikor a császár a soha el nem készíttet ruhában, azaz meztelenül, kilépett a nép közé, senki sem merte ezt megmondani neki. Elvakult hiúságában észre sem vette volna, hogy meztelenül járkál alattvalói előtt, ha egy kisfiú el nem ordítja magát: „Meztelen a császár!". Az énről való diskurzusban hasonlóan viselkedünk, mint a mese szereplői: nem nagyon merjük bevallani, hogy meztelen a császár, vagyis az én éppen úgy láthatatlan számunkra, mint a császár ruhája. Pontosabban a császár új ruhájához hasonlóan az én is csak általunk elfogadott fikció.

A énről (vagyis a láthatatlan ruha láthatóvá tételéről) alkotott elképzelésünket, egyebek mellett, két eltérő iskolából származó, de hasonló végkö-

vetkeztetésre jutó elmélet inspirálta. Az egyik Freudnak (2006) a személyiséget énre, felettes-énre és ösztön-énre felosztó metateóriája, a másik Daniel Dennettnek (1991) az énről – mint sok egymás mellett íródó vázlat „narratív gravitációs centrumáról" – alkotott elképzelése.

A freudi énre, felettes-énre és tudattalanra tekinthetünk úgy – Davidson (1993) és Rorty (1993) nyomán –, mint különálló, vélekedések és vágyak konzisztens halmazaként létező, személyekre. Ezen elképzelés szerint egy emberi testben több én is lakik egyszerre. Ezek a személyek a többiekkel és a testtel, melynek működését egyikük vagy másikuk irányítja, egyaránt oksági viszonyban állnak. Tudattalan hiedelmeink nem indokai, hanem csak okai tudatos vélekedéseink megváltozásának. A fő probléma az, ha ezek a személyek nem képesek minimális mértékben sem kommunikálni egymással. Freudnak az a kijelentése, hogy az én „nem úr saját házában sem", úgy is értelmezhető, hogy nem mindig ő irányítja a testet, időnként legjobb vicceinket, ötleteinket sem ő találja ki, olykor az általa megfogalmazott vélekedéseket is egy számára idegen személy (a tudattalan) okozza, akivel nincs beszélő viszonyban. Freud elméletének ezen olvasata szerint a kvázi-személyek, bár egyetlen oksági háló részei, mégis különálló szubéneknek tekinthetők, mivel egymástól merőben eltérő vélekedések és vágyak koherens egységeiként azonosíthatók. Rorty olvasatában Freud azt sugallja számunkra, hogy érdemes ezeknek a különféle személyeknek baráti viszonyba kerülniük, mert sokat tanulhatnak egymástól. Ez a decentralizált kép lehetetlenné teszi, hogy úgy gondoljunk énünkre, mint egy kvázi-tárgyként létező, ezáltal kellő türelemmel és szívóssággal megismerhető centrumra. Az „Ismerd meg önmagad!" parancs az ontológiai coaching alapján azt jelenti, hogy kerülj minél gyümölcsözőbb kapcsolatba tudattalanoddal, nevess a viccein, élvezd érdekes metaforáit, furcsa asszociációit, váratlan elszólásait. A testedben lakozó kvázi-személyek között alakuljon ki egy, a test halálig tartó, izgalmas párbeszéd. Minden kreatív tettünk az ének közötti párbeszéd eredményének tekinthető, vagyis a neocortex sziszetmatikus gondolkodóképessége és agyunk ősibb részének érzelmi működése közötti szintézisnek (vö. Damasio, 1996). A „nekihátrálás-az-ugrásnak" egy olyan technika, amelyre akkor van szükség, amikor a probléma már csak a rendszerből való kilépés révén oldható meg. Ilyenkor a túlságosan konkrét neocortikus gondolkodásból visszahátrálunk a limbikus gondolkodás cseppfolyós, szimbolikus és ösztönös

világába, hogy aztán képesek legyünk kitörni a megszokásainkból. (Koestler, 2000, 374). A coaching célja tehát ennek elősegítése, vagyis a diskurzus medrének kiszélesítése, az ének közötti kommunikációs akadályok elhárítása, egyfajta fordítói tevékenység. Az önismerethez vezető ontológiai coaching arra irányul, hogy a hozzánk forduló megismerkedjen egy vagy több, a testében lakozó, kvázi-személlyel, akik esetleg merőben másként látják az általuk irányított test múltját és jelenét, különféle érdekes vagy kevésbé érdekes elbeszéléseket mondanak egymásnak, tanulhatnak a másik kvázi-személy erényeiből vagy hibáiból, vagyis egyre gazdagabbá tehetik közös életüket.

Daniel Dennett (1991, 101–138) szintén úgy véli, hogy az énünk nem kvázi-tárgy, hanem az élettörténetünkről szóló, különféle verziókban létező narratíva súlypontja, gravitációs centruma.

Szerinte, ha megkérdeznénk az „utca emberét", hogy mit gondol az énjéről, akkor feltételezhetően azt a reflektálatlan választ kapnánk, hogy reálisan létező, szellemi léttel bíró irányítója életünknek, aki a fejünkben lakik, kigondolja a gondolatainkat, érzi az érzéseinket, meghozza a döntéseinket, emlékezik a korábban velünk megtörtént eseményekre.

Ezzel szemben sok pszichoanalitikus és elmefilozófus egyetért abban, hogy az én nem reális léttel bíró entitás, csupán megvilágító erejű fikció. Dennett olvasatában egyikünkben sem lakozik egy belső kisember, aki irányítaná a rábízott testünk működését. Ezzel szemben az én nem más, mint a test történetéről szóló (többféle verzióban, mindhalálig íródó, vázlatos, állandóan újraszőhető, befejezetlen) narratíva gravitációs centruma vagy súlypontja. A fizikából ismert súlyponthoz hasonlóan az én sem valóságos dolog, hiszen nincs anyaga, alakja, színe, nagysága, csupán jól működő fikció. Az a narratíva, melynek az én a gravitációs centruma, nem tekinthető egy mindentudó szerző által írt elbeszélésnek (hiszen akkor egy másik, az egész rendszert kívülről átlátó énnek kellene írnia), hanem párhuzamosan íródó szövegváltozatok halmazának. A különféle vázlatok (Dennett, 1991, 111–143; 253–4) egy elektronikus hálózati kiadóban (az idegrendszerben) készülnek. Az elméről alkotott ezen metafora szerint nincs egyetlen írója az élettörténetünknek, ehelyett a külső ingerek, és a válaszként bekövetkező cselekvések között számtalan agyi író-olvasó folyamat fut párhuzamosan, illetve egymás után. Az agy különféle részei eltérő információkat tárolnak és dolgoznak fel. Ez a tevékenység hasonlít egy elektronikus kiadóban folyó mun-

kához. A kéziratot párhuzamosan többen gondozzák: hozzátesznek, vagy elvesznek belőle, egyes részeit újraírják, másokat örökre vagy időlegesen elfelejtenek, több verziót hagynak meg. Ez a szerkesztési folyamat azonban a személy haláláig nem záródik le, vagyis sohasem készül el a végleges mű, hacsak nem nekrológ formájában, amelyhez viszont a belső szerkesztői munkának már semmi köze sincs. A kiadóban tehát több – a test történetéről szóló – eltérő vázlat is szerkesztés alatt áll. A szövegről, és annak narratív gravitációs centrumáról, vagyis az énről alkotott értelmezésünk attól függ, hogy éppen melyik verzió kerül „a kezünkbe". Egy hagyományos kiadóban a szerkesztés végén elkészül a kinyomatott könyv, hasonlóan ahhoz a mítoszhoz, melyben az én egy végső, változtathatatlan állapotba kerül, totálisan megismeri önmagát, eléri határait, tehát Istenné válik. Ebből az elképzelésből az következne, hogy az önismeret egy bizonyos szintje, vagy egy adott életkor után, már nem lehet lényegi változásokat előidézni a személyben. Amennyiben így lenne, a coach és a coahee szomorúan néznének egymás szemébe: az ént, akár egy végleges formát öltött könyvet, már nem lehetne módosítani, a leírás szintjén változtathatatlannak tűnne, viszont sokféleképpen interpretálhatónak látszana. Ahogy a különféle értelmezések már nem változtatnának az elkészült szövegen, az énről alkotott eltérő vélekedések sem alakítanának rajta semmit. Ezzel szemben az elektronikus hálózati szerkesztés sohasem fejeződik be, vagyis nincs egy végső változata az énnek otthont adó testről publikálandó könyvnek. A tudományos életben bevett hálózati publikáció jellemzője az, hogy egy cikk többféle formában is elérhető a világhálón, az olvasók reflektálnak a különféle változatokra, a szerző ezeket megfontolja és válaszol rájuk, adott esetben egyes gondolatokat beépít eredeti cikkébe. A fent leírt szituációban nehezen lehetne kijelölni egy verziót, mint valódi, a többi szövegnél autentikusabb szöveget. Az egymás mellett íródó többféle vázlat modell szerint nincs egy központ az agyunkon belül, énünk absztraktum, egy narratíva gravitációs centruma, vagyis az, ami köré szövődik a testről szóló történet, és amely egyensúlyban tartja életünk sztoriját. Az által hozzuk létre identitásunkat, hogy történeteket mondunk el másoknak és magunknak, arról, hogy kik vagyunk, illetve kik szeretnénk lenni. A történetmondás gyakran nem tudatos: a történetek minket szőnek és nem mi őket. Az én nem az elbeszélések szerzője, hanem az eredménye, pontosabban a narratíva súlypontja.

Úgy véljük, hogy a többféle vázlat modellhez hasonlóan jól használható analógia a hozzánk fordulók vélekedéshálójának újraszövése során egy olyan szövegtípus, amelynek befogadása radikálisan visszahat magára a szövegre (vö. Aarseth, 2000). Ezt a szövegfajtát a „kibertext" kifejezéssel jelölik, melynek előtagja a kibernetikából származik. A kibernetika a dinamikus (a külvilággal történő kölcsönhatás során változó) rendszerekkel foglalkozó tudomány. A szisztéma önszabályozása révén kiküszöböli a külvilágnak a rendszerre gyakorolt zavaró hatásait, és lehetővé teszi a rendszer alkalmazkodását a folytonosan változó külső körülményekhez. Erre csak akkor képes, ha információhoz jut, majd feldolgozza azt. A kibertextualitás jellemzőit magukon viselő művek, olyan szöveggépek, melyek a külvilággal, vagyis a befogadókkal történő interakciók során úgy változatják működésüket, hogy merőben eltérő befogadói magatartás esetén is erős hatást gyakoroljanak az olvasókra. Az olvasás során a befogadónak nem várt helyzetekkel kell megküzdenie, lineárisan nem olvashatók ezek a művek. Az erőfeszítés akkor tekinthető sikeresnek, ha a befogadó képes a szöveggép működésére hatást gyakorolni. Akkor eredményes a beavatkozás, ha az alkotás olyan történetté alakul, amely az olvasó interpretációja nélkül merőben más lenne, vagyis az alkotással történő interakciója egy egyedi, csak erre a befogadásra jellemző narratívát hoz létre. Ideális esetben ez ténylegesen megvalósul, máskor viszont, vagyis a legtöbb szituációban, csupán illúzió, viszont „az értékek átértékelése", a manipuláció valóságos. Ami azt jelenti, hogy az ilyen művekkel való találkozás – abban az esetben, ha a befogadó megfelelő energiát fordít rá – mindenképpen felforgató erejű. A kibertext nem csupán a számítógép-kultúrához kapcsolódik, hiszen a legrégibb ilyen szöveg egy kínai jóskönyv, a Ji Csing, vagyis a Változások könyve, mely a nyugati Choudinasztia idejéből való (i. e. 1122–770), és több szerző alkotása. A Ji Csing komplex rendszere a digitális számítógép létét lehetővé tevő kettes számrendszer megalkotójára, Leibnitzre is nagy hatást gyakorolt.

> A Ji Csing hatvannégy szimbólumból áll, amelyek hat teljes vagy megszakított (változó) sor bináris kombinációi (64=26). Egy hexagrammában (például a 49, Ko/Revolúció) egy főszöveg és hat kis szöveg van – soronként egy. Három érmének vagy negyvenkilenc cickafarkkóró-szálnak egy véletlenszerűsítő alapelv szerinti manipulálása

által, két hexagramma szövegének kombinációjából áll elő a 4096 lehetséges szöveg egyike – ez egyben a válasz a kérdező előre leírt kérdésére (pl. „Mennyi rizst ültessek idén?") (Aarseth 2000, 209).

Egy másik jól ismert példa a Raymond Queneau Százezer-milliárd költemény című kötete, mely csupán tíz szonettből áll. Mindegyiket külön lapra nyomtatták, verssoronként csíkokra vagdalták, ezáltal a sorok különféle módon kombinálhatók, melynek révén százezer-milliárd szonett alkotható belőlük.

Véleményünk szerint ezekhez a szövegekhez hasonlóan működik mentális világunk. Elménk, akár egy szonett-gép, elvben képes sokféle kvázi-szonettet létrehozni az aktuális befogadó közreműködésével. A szonettek szövege által létrehívott én, vagyis a kvázi-szonettek súlypontja, egyrészt ugyanabból a tíz szonettből generálódik, tehát nyilvánvalóan azonos önmagával, másrészt viszont, ha kibertextként olvassák, akkor képes mindig eredeti módon szólni az olvasóhoz, vagyis a kommunikációs partnerhez. Az énnek van egy általános kerete (a tíz szonett), és a sok belőle generálható költemény. A szonettek minőségéért a befogadás aktusa a felelős. Ez a folyamat természetesen nem egyirányú: mindkét személy egyszerre versgép és befogadó. Ez az elmélet megalapozza azt a fajta művészetterápiát, amely ilyen típusú szövegek érzékeny befogadására alapozva hoz létre a korábbinál érdekesebb, egyedibb, felcserélhetetlenebb kapcsolatot két ember között. A coach tulajdonképpen egy kreatív irodalmárhoz hasonlóan segít abban, hogy a befogadó és a szonett-gép, vagyis a két személy mint kibertext találkozása felforgató erejű élményhez vezessen, és megerősítse kettejük, vagy a család kapcsolatát az által, hogy érdekessé, egyedivé teszi számukra a befogadás során átélt közös identitásukat.

Egy másik általunk elfogadott metafora szerint az én hasonló szerepet tölt be az elme életében, mint az Egyesült Államok elnöke az USA-ében (vö. Dennett, 1998, 31–55). Megvilágító erejű fikció, ha megszemélyesítjük az USA-t, és úgy tekintünk rá, mintha emlékei, érzelmei lennének, bizonyos dolgokat szeretne, másokat utálna, terveket szőne, és ezeket megvalósítaná. Gyűlölné a kommunizmust, nyomasztanák a vietnámi háború emlékei, kreatív lenne a tudományok terén, gyakorta tűnne önelégültnek, és ritkán szentimentálisnak. Ez nem jelentené azt, hogy található az USA-ban egy hivatal, amely mindezekért felelős. Washingtonban hiába keresnénk Amerika

énjét, helyette bizonyos intézményeket találnánk (pl. Védelmi Minisztérium, Nemzeti Tudományos Alapítvány), melyek részben függetlenül működnek egymástól. Bár nem létezik Amerika Énje, viszont minden államnak van választott elnöke, akinek valójában nincs cselekvő (non-executive) hatalma, hiszen nem tud egyszerre Irakban harcolni, dönteni a bíróságokon, énekelni az operaházakban és indulni az olimpiákon. Az Egyesült Államok Elnöke a nemzet részeit reprezentálja egymás és más országok számára. Más nemzetekkel történő interakció esetén ő országa szóvivője. Az USA-hoz hasonlóan egy ember számra is szükség van a belső világ részeit összekapcsoló, illetve a külvilággal kommunikáló szóvivőre, vagyis Énre.

Az elnökválasztás-analógia megvilágító erővel bír az én fejlődésének magyarázatához. Az elnököt a nép választja egy narratív procedúra keretében: különféle elképzelések fogalmazódnak meg a választók körében (elsősorban az új médiában) az ideális elnökről, majd a jelöltek ezekhez a víziókhoz próbálják igazítani személyiségüket. Arra vonatkozóan, hogy „mit jelent amerikainak lenni" a különféle jelöltek eltérő válaszokat adnak. A folyamat végén azonban csak egyetlen személy reprezentálhatja a nemzetet, és a többieknek tudomásul kell venniük ezt.

Az énre is tekinthetünk úgy, mint egyfajta választás eredményeként betöltött szerepre. Ezt a „választást" azonban, a belső új média (a tudat) mellett erősen befolyásolják külső tényezők: a szülők, barátok, sőt még az ellenségek is segítenek a „Ki vagyok én?" kérdés megválaszolásában. Az embereknek születésükkor nincs énjük, fokozatosan ébrednek tudatára – a külső és belső megfigyelés, valamint a külvilág hatására – a különféle lehetséges énejeiknek. Akár az elnökválasztás során, végül a legtöbb szavazatot kapott énjelölt tölti be az elme szóvivőjének a szerepét, ő lesz a „valódi én". Bizonyos pszichológiai problémák esetén (például disszociatív önazonosság-zavar) a többi énjelölt nem nyugszik bele a vereségbe, és folyamatos versengés folyik az elme-elnöki székért, ami kezelhetetlen káoszt eredményez, mivel a belső világ folyamatosan a választás állapotában marad. A kognitív tudomány fogalomkészlete révén tudományosan is megalapozható a fenti történet. A nyelvi rendszerünk tekinthető olyan szóvivőnek, mely különféle alrendszerekből kap inputot. Az „(ÉN) hogyan mondhatnám el, hogy (ÉN) mit gondolok addig, amíg (ÉN) nem tudom, hogy (ÉN) mit mondok" kijelentés Dennett szerint a következőt jelenti valójában: „Amit (ÉN)

gondolok, az nem más, mint amit ÉN, vagyis a nyelvi rendszerem mond". Az én csupán a szóvivő, a különféle szubrendszer reprezentálója. Más-más időszakokban, eltérő szubszisztémák hozzák létre azt a sokféle stílusú és tartalmú beszédmintázatot, amelyet szinte lehetetlen egyetlen énnek tulajdonítani. A különféle alrendszerekből származó inputok határozzák meg, hogy mit mond az Én mint szóvivő, de amit mond, az visszahat az alrendszerek működésére, vagyis arra, hogy mit akarjanak mondatni az ÉNnel. Az én tehát csak közvetett módon képes hatni a rendszerre, és nem egy mindenható diktátorként.

Dennett az USA elnökéről és az énről is úgy beszélt, mint non-executive, vagyis nem végrehajtó szerepet betöltő vezetőről. Mivel az általunk létrehívott modellben az elmére mint holonikus vállalatra gondolunk, számunkra nagyon fontos ez az elejtett megjegyzés. Egy vállalat életében a non-executive igazgató olyan személy, aki, bár tagja az igazgató-tanácsnak, nem része a döntéseket hozó (executive manegement) teamnek. Nem alkalmazottja a vállalatnak, és semmilyen egyéb módon nem függ tőle. Feladata a hosszú távú stratégiaalkotás, és a korábban elfogadott, de mára sikertelenné váló stratégiák újragondolása. Figyelemmel kíséri, hogy menedzsment követi-e az előzetesen lefogadott célokat, és beavatkozik, ha nem. A non-executive igazgatók fő feladata tehát az, hogy felügyeljék az irányító folyamatokat. Nem kapcsolódnak be a napi termelésbe, ehelyett figyelemmel kísérik, monitorozzák az executive (végrehajtó) tevékenységet, és részt vesznek a stratégia kialakításában. Véleményünk szerint gyümölcsöző úgy tekinteni az énre (vagy meta-szelfre), mint egy viselkedésgyártó nagyvállalt non-executive igazgatójára, aki nem foglakozik a mindennapi rutinokat igénylő napi gondokkal, hanem hosszú távú terveket sző a személy boldogulására, és csak akkor avatkozik be, ha az elfogadott stratégiához nem illeszkedő módon járnak el a belső executive igazgatók.

Az ún. Belső Családrendszerek modell jól illeszkedik az énről eddig elmondottakhoz, hiszen ez is abból az előfeltevésből indul ki, hogy az elménk megosztott rendszer, több szubénből áll (Schwartz, 1995). Az olvasó figyelmét már most szeretnénk felhívni arra, hogy ez az elképzelés csupán részben elfogadható számunkra, és csak saját modellünk jobb megértetése céljából interpretáljuk.

A BCSR-modell a rendszerelméleti megközelítésnek, valamint a több részből álló elméről vallott elképzelésnek a szintézise. A stukturális, a stra-

tégiás, a narratív és a boweni családterápiás irányzatoktól is kölcsönöz fogalmakat és módszereket. A modell szerint a lelki problémák jelentős része abból adódik, hogy az elmét alkotó szubszemélyiségek konfliktusba kerülnek egymással. Ez természetesen nem teljesen új felfedezés, gondoljunk Freud fent bemutatott elképzelésére, valamint Dennettnek az énről alkotott ideájára. A BCSR újdonsága abban áll, hogy a belső részek interakcióját vizsgálja. A teória a családtagok közötti kapcsolatok mintájára modellálja a psziché belső működését. A család rendszerszemléletű megközelítését használja a személy belső mechanizmusainak megértéshez. Miként a családban, az elmében is vannak jól körülhatárolható szerepek és kapcsolatok, melyek nem statikusak, ezért körültekintően megválasztott beavatkozások révén hatékonyan módosíthatók. Az elmélet a tudatot belső családként fogja fel, és amikor meg kívánja változtatnia működését, azokat az eszközöket alkalmazza, amiket a családterápia során. A BCSR alapján a személy egymástól elkülöníthető, bár nem teljesen független kvázi-énekkel rendelkezik, melyek mivel értékes tulajdonságok birtokosai, fontos szerepet játsszanak a személy boldogulásában. A rendszer hibás működése esetén az alrendszerek megpróbálják visszaállítani a korábbi egyensúlyi állapotot, hasonlóan ahhoz, ahogy például egy alkoholista családban a gyerekek elkezdenek furcsán viselkedni a család működésének stabilizálása céljából. Az ilyen családok extrém dinamikája önvédő és sztereotip szerepekbe kényszeríti a gyermekeket pl.: a család reménysége, a fekete bárány, a család bohóca, az „örök bébi". Ezek a szerepek nem reprezentálják hűen a gyerekek lényegi tulajdonságait. Ennek bizonyítéka, hogy a sikeres beavatkozások eredményeként napvilágra kerülnek a csak rájuk jellemző személyiségjegyek, viselkedésmintázatok. A „belső családok" esetében is hasonló folyamatok játszódnak le. A első alrendszerek negatív külső események hatására extrém szerepeket játszanak el, és csak akkor válnak ismét normális részeivé a rendszernek, ha az abnormális szituáció rendeződik.

Az elmélet szerint jól elkülöníthető szerepeket játszanak a különféle elmerészek. A védelmi funkciókat ellátó alredszerek a menedzserek. A feladatuk az, hogy megóvják a személyt a különféle lelki sérülésektől. Mindezt a részek különböző kombinációjával, illetve sokféle eszközzel érhetik el: például versengéssel, le- vagy felértékeléssel, erőszakos megrendszabályozás által, nagyfokú önszeretettel. A következő típusba az úgynevezett száműzöttek

tartoznak, akik a lelki sérülések kárvallottjai. A menedzserek feladata, hogy a száműzöttek által átélt negatív élményeket távol tartsák a tudattól. Mindezt úgy érik el, hogy ezeket a lélekrészeket egy belső rezervátumba zárják. A harmadik csoportba a tűzoltók tartoznak, akik akkor lépnek akcióba, amikor valamelyik száműzött kitör a rezervátumból, a személyt extrém élményekkel árasztja el, melynek következtében sebezhetővé válik. A tűzoltók jellemző tulajdonsága a nagy mértékű impulzivitás, és az arra való képesség, hogy olyan stimulációkat találjanak, amelyek felülírják, illetve a személyektől távol tartják a menekült által előidézett érzelmeket. A tűzoltók kedvenc terápiás eszköze, egyebek mellett, a különféle drogok bátor használata, a nagy mennyiségű alkohol bevitele, a láncevések, a szuperintenzív szexuális élet és a munkamánia. A fent bemutatott részek mellett mindenki rendelkezik egy központi Énnel, amely számos vezetői erénnyel bír, mint például távlatos gondolkodás, magabiztosság, elfogadó magatartás, nyitottság, gyors döntésekre való képesség. Az elmélet szerint még azok a személyek is ilyen egészséges Ént birtokolnak, akik nagy mértékű lelki sérülések szimptómáit mutatják. A BCSR alapján végzett coaching célja, hogy az Ént elkülönítse a többi résztől, előhívja azokat a benne rejlő erőforrásokat, amik lehetővé teszik, hogy megszabadítsa az alrendszereket vagy szubszemélyeket az extrém szerepektől. A coaching során arra törekszünk, hogy ne az extrém szerepeket eljátszó részek, melyek mintegy elszabadulnak az Én fennhatóságai alól, hanem a családtagok Énjei kommunikáljanak egymással. Ha a belső zűrzavaron úrrá lenni képes ének kommunikálnak egymással, akkor a családtagok automatikusan empátiával kezelik egymást, miként a személyek saját belső részeiket. Az Ént nem úgy kell elképzelni, mint egy karosszékben ücsörgő öreg bölcset, aki tanácsokkal látja el a hozzá fordulókat. Nem csupán egy elmeállapot, hanem aktív irányítója a személy külső és belső életének. Célja, hogy az alrendszerek együttműködésének megszervezése révén fenntartsa az individuum lelki egészségét. A coacnak azt kell elérnie a hozzá fordulókkal, hogy az elmebeli alrendszereik vagy szubszemélyeik bízzanak a központi Énben, és belássák, hogy nélküle csak időlegesen és látszólag képesek megoldani a felmerülő nehézségeket. Ezek a megoldási kísérletek előbb-utóbb még nagyobb problémákat idéznek elő, amelyek aztán kezelhetetlenné válnak. Bizonyos mértékig az Énnek a szubszemélyek minden egyes döntésében részt kell vennie, hiszen csak „Ö" látja át az

egész rendszer működését, és azokat acélokat is csak ő ismeri, amik eléréséért a szisztéma egésze működik. Nem csupán a személyen belüli kapcsolatokat szabályozza, de a személyközi interakciókat is. Egy krízis során, amikor a személy érzelmei, indulatai magasra szöknek, az Énnek meg kell őriznie viszonylagos autonómiáját. Ahelyett, hogy hagyná magát sodorni az indulatok folyamával, mederben kell tartania. Az Én által irányított személy ilyenkor tudatában van annak, hogy csupán az egyik alrendszerének extrém viselkedése okozta az érzelmi vihart, amely valamely felmerülő probléma megoldásra irányuló kísérlet, és nem az egész rendszer működésének zavara. Nem azt kell gondolnia, hogy „(én) ideges vagyok", már megint „(én) nem tudok uralkodni az idegeimen", már megint „engem győznek le az indulataim", „legyetek (én)rám tekintettel, mert idegileg kiborultam!", hanem azt, hogy egy alrendszerem hibásan működik, és be kell avatkoznia az Énemnek, hogy ismét eredeti funkcióját betöltve tevékenykedjék. Ez a nézőpont bár elfogadja azt, hogy a személyt olykor elboríthatják az érzelmei, de nem menti fel a felelősség alól, hiszen nem az egész rendszer által létrehívott emóciók ezek, hanem csupán egy, vagy több alrendszer hibás működéséből adódó zavarok. Az Énvezérelt ember az érzelmi vihar során is tisztában van azzal, hogy megfelelő eszközök révén uralni képes a helyzetet, és hogy minél nagyobbak az emóciók, annál inkább be kell avatkoznia az Énnek. A krízis során az emberek azt érezhetik, hogy ugyan a televízió be van kapcsolva, a lámpák égnek, az asztalon meg van terítve, de senki sincs otthon, tárva-nyitva az ajtó, és bárki, bármit szabadon elvihet a lakásból. Ha ebbe a lakásba belépünk, akkor nem találjuk a házigazdát, lélek belső világában nehéz tetten érni az Ént. Mintha elment volna otthonról, csak a széken hagyott ruhái és a mosatlan tányérok jelzik, hogy él itt valaki, aki most nem tudjuk, hol van, pedig nélküle üres és védtelen a lakás. A coachig célja, hogy a lakásba ismét visszatérjen a házigazda, rendet rakjon, otthon érezze magát az általa kialakított szimbolikus térben. Más nyelven: a személy énvezéreltté váljék. Az Én által irányított individuum legfőbb jellemzője, az, hogy könnyen azonosítható. Az ilyen személy nyitott, magabiztos, elfogadó, megbízható, felelősségteljes. Az Énvezérelt emberrel könnyű együttműködni, hiszen világosan megragadhatók a céljai, láthatóan tisztában van saját érdekeivel, ezeket képes hatékonyan képviselni, de másokét is figyelembe veszi. Az Énvezérelt személy társasága akaratlanul is előhívja másokból azt az igényt,

hogy ők is (ha eddig még nem tették, vagy nem sikerült) megkíséreljék Énjük kezébe adni az irányítást.

A BCSR számunkra jó kiindulópont, de az általunk kidolgozott modellben az én-t nem tekintjük különálló entitásnak, valódi centrumnak, hanem csupán egy funkciónak a többi közül, amelyet a változó külső körülményekkel való interakcióban más és más alrendszer vagy alrendszerek konfigurációja tölt be.

A caching során az énvezérelt állapot elérése a cél, ami természetesen nem könnyű feladat, hiszen az Én irányító szerepét torz szokások, társadalmi előítéletek, nem adaptív beállítódások korlátozhatják, vagy lehetetlenné tehetik (vö. Maslow, 2003, 62–68). Az Én, a mi olvasatunkban, egy leheletfinom, bonyolult hálózat által szőtt virtuális pókhoz hasonlítható, melynek fő céljai: a túlélés, a valahová tartozás, a tartós biztonság állapotának elérése, a szeretetre irányuló vágy kielégítése, meg- és önbecsülés, valamint az önmegvalósítás. A coachig során tudatosítanunk kell, hogy az énezéreltségnek nem csupán az a kritériuma, hogy a személy mennyire képes meghaladni önmagát, hanem az, hogy tovább tudja-e szőni az őt létrehozó kultúra hálóját, vagyis alkalmas-e arra, hogy kreatív módon, független individuumként viszonyuljon az Énjét létrehívó társadalmi hálózathoz. Erre gyakran akkor válunk képessé, amikor krízishelyzetbe kerülünk, ilyenkor ugyanis nem segít, ha megszokott köreinket futjuk tovább. A coachnak rá kell mutatnia, hogy az „ugyanabból még több", vagyis a körök számának, illetve a futás sebességének növelése nem vezet eredményre, inkább elmélyíti a problémát. Az énvezérelt ember „hiteles", vagyis olyan individuum, aki a szituációnak megfelelően, autonóm módon képes reagálni a jól előre jelezhető, illetve a kevésbé megjósolható élethelyzetekre egyaránt. A coaching során világossá kell tenni, hogy nem csupán az a feladata, hogy meghaladja régebbi önmagát, hanem, hogy az öt körülvevő kultúrából is ki tudjon lépni, ha kell. Képes legyen nemet mondani azokra a mindennapi gyakorlatokra, elvárásokra, amelyek elfogadása esetén nem Ő, hanem valaki Más irányítja a belső, mentális vállalat vagy család életét. A közös munkánk egyik fő célja a manipuláció feltárása. Persze nem mindig könnyű eldönteni, hogy ezek az Én utasításai, vagy pedig agymosás által előidézett reakciók. Rá kell ébresztenünk a hozzánk fordulókat, hogy akkor sem beszélhetünk autonómiáról, ha a személy valamelyik alrendszere dönt az Én helyett, még

ha esetleg meg is van győződve arról, hogy szabad akaratából hajtotta végre az adott cselekvést. Akkor érezzük magunkat jól „itt és most", ha van beleszólásunk a jövőnkbe, vagyis fontosabb döntéseinket mi magunk hozzuk, és nem hatáskörükön túllépet alrendszereink vagy külső autoritások. A múltban működő szokásokról, védekező mechanizmusokról könnyen kiderülhet, hogy a jövőben egyáltalán nem lesznek működőképesek. Csak a kreatív, énvezérelt személyiség képes arra, hogy bátran szembenézzen az ismeretlennel. A személyiségzavarok egyik fő forrása, hogy nem tudunk szorongás nélkül szembenézni a jövőbeli kihívásokkal, félünk a váratlan, a múltbéli tapasztalatokból nehezen kiszámítható helyzetektől. A coaching során rá kell ébreszteni a coachee-kat, hogy az énvezéreltség révén szorongás nélkül összekapcsolható múlt, jelen és jövő. Az európai irodalomban ábrázol hősök közül Odüsszeusz az, aki, véleményünk szerint, leginkább tekinthető az énvezéreltség paradigmatikus alakjának, ezért Homérosz műve jól használható a coaching során. A szorongásos, komplexusos, túlságosan merev Akhilleusszal szemben Ő az, aki a hosszú utazás mint önterápia végén megérkezik Ithakába, vagyis valódi, hiteles önmagához. A húsz évig hűségesen várakozó hitvese, a kérők ostromát rendíthetetlenül álló Penelopé, akit végül Odüsszeusz megszabadít, a mi olvasatunkban nem más, mint Énjének egyik aspektusa, olyan, a hierarchia magasabb szintjén elhelyezkedő holon amely körömszakadtáig védelmezi az elszabadult, alacsonyabb szintű holonokkal szemben a személy identitását. Odüsszeusz, mint a szabad és autonóm lelki centrum-holon, a körülmények radikális változásával könyörtelenül szembenézve képes újból irányítása alá vonni a belső káoszt előidéző holonokat. Ez a jutalma annak az önismereti utazásnak, melynek végén alkalmassá válik arra, hogy radikálisan leszámoljon a feleségét zaklató kérőkkel, azaz önnön komplexusaival, szorongásaival, elszabadult holonjaival. Az Odüsszeia befejező részében Homérosz leírja, hogy a főhős miként tér vissza Ithakába, a kérők által kifosztott házába. Ithaka lakói azt hiszik, hogy Odüsszeusz már régen halott, még Penelopé, hűséges felesége, is csak reménykedik benne, hogy férje valaha is hazatér. Odüsszeusz valójában már, mint alamizsnát kolduló idegen, hazájában tartózkodik, és kénytelen elszenvedni a javait dézsmáló kérők különféle megaláztatásait. A kérőkre tekinthetünk úgy, mint a személy elszabadult, extrém módon működő holonjaira, melyek önpusztító viselkedésre indítják a személyt. Dézsmálják belső

javait, lehetetlenné teszik, hogy az Én döntései érvényre jussanak, és renddé váljék a belső káosz. A kérők, mint a hierarchia alsóbb szintjein lévő holonok, el akarják csábítani Penelopét, lelkének legértékesebb részét, „aki" hűségesen, ám meglehetősen kiszolgáltatott módon védelmezi belső világának legfontosabb értékeit. Énjének másik aspektusa (Odüsszeusz) eközben mindenféle hamis méltóságáról, önimádatáról lemondva, kolduskénti és önmaga számára is idegenként, illúzióitól megszabadulva, végre olyannak látja elszabadult holonjait, amilyenek valójában. Most végleg elhatározza, hogy leszámol velük. A kérő-holonok extrém viselkedése abból származik, hogy megpróbálják a maguk, gyakran hiányos, eszközeivel megoldani a lelki egyensúlyvesztést előidéző problémákat, vagyis megszüntetni a biztonság, a szeretet, a megbecsülés és a valahová tartozás hiányát. A hiányok valódi felszámolása csak énvezérelt állapotban sikerülhet, vagyis akkor, amikor Odüsszeusz (vagyis az Én) képes úrrá lenni a holarchia káoszán. Nem hagyja tovább, hogy a kérő-holonok a hiányállapotok látszólagos felszámolása ürügyén feleméssze k az összes, rendelkezésre álló belső energiát. Odüsszeusz, avagy az Én csak akkor képes megszüntetni a személy hiánymotivált viselkedését, amikor a hosszú utazásnak mint öntökéletesítésnek az eredményként elér egy olyan önismereti szintet, ahonnan átlátja az egész belső rendszer hibás működését. A szükségletek kielégítésének „alacsonyabbrendű" örömeit ekkor azért tudja igazán átélni, mert a spirituális utazás során egyre nagyobb tudásra tett szert. A hiányszükségleteit csak akkor képes valóban kielégíteni, és nem más hiányokkal helyettesíteni, amikor az Én önteremtésének olyan szintjét éri el, amely keretként szolgál ezeknek az epizodikus és csúcspontszerű örömöknek a megéléséhez. Az öntökéletesítés kerete megóvja az Ént mint centrumot attól, hogy a hiányoktól való állandó szorongások következtében szétfolyjon, „alaktalanná" váljék és lemondjon a mentális vállalat irányításáról. Csupán az önmegvalósító ember számára adott a függetlenség állapota. A hiánymotivált személynek folyamatosan alkalmazkodnia kell környezete elvárásaihoz, másként nem elégítheti ki szükségleteit, azaz a valahová tartozásra, szeretetre, megbecsülésre, irányuló vágyait, amelyek mások nélkül nem válhatnak valóra. Az önmegvalósító, növekedésmotivált ember életének keretet ad a meditáció, az elkülönülésre való hajlam, valamint az önálló feladatmegoldásból, autonóm döntésekből származó örömök. Az öntökéletesítés hiányától szenvedő, keret nélküli

ember, differenciálatlan énrendszere keveredik mások mentális üzemének hasonlóan rosszul működő, alrendszerek által uralt belső világával, ezáltal nem csupán lelke, hanem személyközi kapcsolatai is kaotikussá válnak. Nem egészként, egyedi viselkedésmintázatokat produkáló személyéként kezel másokat, hanem hasznossági szempontok alapján érdeklődik irántuk. Azok a tulajdonságaik, amelyek nem kapcsolódnak a hiánymotivált, az öntökéletesítés kerete nélkül létező személy vágyainak kielégítéséhez, érdektelenek számára, untatják, esetleg egyenesen bosszúsággal töltik el, vagy ellenséges megnyilvánulásnak tekinti. A másik csak kvázi-szakácsként, -házicselédként, -beszélgetőpartnerként, -szeretőként vagy -szerelőként jöhet szóba, és nem kvázi-műalkotásként, amelyre nem, mint szükségleteit kielégítő eszközre, hanem mint öncélra tekint. Ha a másik csak mint szükségletkielégítő szerepel az életünkben, akkor csupán hiánypótló szerepeket tölt be, melyeket akárki könnyen eljátszhat, vagyis zokszó nélkül lecserélhető. Az önteremtés keretében létező személyről alkotott kép ezzel szemben azt fejezi ki, hogy mivel ő is elvárja, hogy kompozícióként tekintsenek rá mint öncélra, másokra is hasonló módon képes és akar reagálni. Bár a többiekre gyakran haszonlesőként tekint, olykor azért hajlandó úgy nézni rájuk, mint kvázi-műalkotásokra, vagyis az öntökéletesítés keretébe foglalt „képekre".

*Én*vezérelt állapotot támogató belső minőségirányítási rendszer

„Azt gondolom, hogy a minőség létezik igenis, csak amint meghatároznánk, kámforrá válik. Nem lehet megfogni." Robert M. Pirsig

Abból a célból foglalkozunk a minőségirányítási rendszerekkel, hogy az olvasók szolgálatába állítsunk egy olyan új elgondolást, melyről úgy véljük, hogy az *énjük* (mint a belső non-executive igazgatójuk) működésének megértésében, felépítésében és újrastrukturálásában hasznukra válik.

A minőségirányítással, a minőségüggyel kapcsolatos legáltalánosabb elveket és előfeltételeiket vizsgálva fel sem merülhet az, hogy ezek egyike vagy másika netán kizárólag ipari alkalmazásra, vagy szolgáltatásra készült (Kövesi, 2006). Olyan ez, mintha a logika alapelveinek a különböző tudományágakban való alkalmazhatóságát kérdőjeleznénk meg.

A szabványos minőségbiztosítási rendszerek elméletét és gyakorlatát megítélésünk szerint nagyon jól használhatjuk bármely személy *énvezéreltségének* (holarchikus tudatosságának) az eléréséhez és fenntartásához. Sőt, egyenesen úgy gondoljuk, hogy a minőségirányítási rendszerek működtetése a szerveződések különböző fokán (személy → család → munkahelyi közösség → intézmény mint gazdasági szerveződés), igen jótékony hatással van az említett multiholonokra.

Mit nyerünk a modell révén? Ha a minőségirányítási rendszert alkalmazzuk baráti, családi kapcsolatainkra, munkahelyi csoportjainkra, *énünkre*, akkor a személyiségünket, viselkedésünket meghatározó *énről*, *én*funkcióról és *énvezéreltségről* úgy leszünk képesek gondolkodni, hogy közben

szakítani tudunk a korábbi megszokásainkkal és kliséinkkel: új metaforát alkotunk, egy merőben új fogalmi keretet hozunk létre. A minőségirányítási rendszert alkalmazó holonok működése ugyanis világosabban átlátható, optimalizálható. Természetesen ahhoz, hogy ezt a mintát át lehessen venni, szükség van arra, hogy a személyekkel és az általuk alkotott közösségekkel, holonokkal kapcsolatban bevett speciális kifejezéseket megkíséreljük megfeleltetni az iparban, illetve a fogyasztási piacokon használt fogalmaknak. Más szóval, a szabványos minőségirányítási rendszer terminológiáját az *én*re és a vele kapcsolatban lévő nagyobb csoportokra kell átültetnünk, értelmeznünk. Miközben a gazdaságban egyre nagyobb szerepet kap a szellemi termelés, a közgazdaságtan legfontosabb tételei még mindig a anyagi javak létrehozására vonatkoznak. A tanulószervezetek világában megváltozik a „gazdasági idő" és a „gazdasági tér" fogalma éppúgy, mint a család vonatkozásába az egymásnak szánt „szent idő" és „szent tér". Ezzel a könyvvel egyben hidat kívánunk verni az ipari és az új információs társadalom fogalmai és problémái között. Ez nehéz feladat, hiszen az új téziseinket a régi fogalomkészletre kell építenünk. Könyvünk jelen fejezete a személyközi kapcsolatok mint piaci viszonyok fogalmi metaforát bontja ki.

De mi is egyáltalán a személyközi kapcsolatok piaca? Ezen speciális piaci akkor keletkezik amikor a fogyasztók, vagyis az egyén viselkedését megvásárló vevők a terméket, azaz a személy viselkedését adott célra kezdik használni, majd ez a fogyasztói magatartás szokássá válik, kiterjed és tartósan fennmarad. Lényegi kérdés a személy élete szempontjából, hogy mikor, hol és milyen terjedelemben alakulnak ki a piacok, és a termékeknek milyen forgalmi esélyük van. Nos, többek között gyakran ezeket a kérdéseket nem teszik fel maguknak például az elválni szándékozók. A termékmarketing példájával élve az *én*vezérelt állapotban létrejövő adekvát, "piacképes" viselkedésholon a termék vagy szolgáltatás, a vizsgált személlyel érintkezők pedig a fogyasztók.

Az adott személy versenytársai a munkaerőpiacra lépők, a munkahelyi közösség tagjai, a partnerkeresők. A család esetében az új kapcsolatot keresők, a kalandor hódítók. Az egyén viszonyrendszerében beszállítónak tekinthetjük tágabb értelemben a kulturális környezetüket, szűkebben minden olyan személyt, akik a viselkedésünk alakításában, formálásában részt vesz: amatőr módon, alacsonyabb minőségben a szülők, családtagok, barátok,

szomszédok, sporttársak, professzionális szinten a tanárok, képzett tanácsadók, pszichológusok, coachok, mediátorok.

Szervezetnek tekintünk minden olyan rendszert, amelynek vannak inputjai (anyagok, pénz, környezeti hatások, a személyt vizsgálva: viselkedések), rendelkezik átalakítási folyamatokkal (például technológia, a személyi kapcsolatok szintjén viselkedés-előállítás) és outputokkal (áruk és szolgáltatások, a személyközi kapcsolatokban viselkedésmintázatok). A rendszer alrendszerei kölcsönös függésben állhatnak egymással (egy-egy holon meghatározott hierarchikus rendben egy nagyobb holon része). A szerveződéseket mint rendszereket, organikus egységekként kell szemlélni, nem egyszerűen különálló elemek összegeként, mert a szinergiában lévő, együttműködő elemek több/jobb minőségű outputot képesek produkálni, mintha külön-külön dolgoznának. A környezetével kapcsolatot nem tartó rendszerben az entrópia fokozatosan nő, míg végül a rendszer elhal.

A szervezetek számos olyan jellemzővel bírnak, amik a hierarchikus szerveződés, a koordinált cselekvés, a standard működés irányába mozdítják őket. A speciális képességek a decentralizált egységekben (például a járásra való képesség a lábban), a hierarchia alsóbb szintjein található rendszerelemekben, holonokban találhatók. A holon vezetése (az *én*, vagy éppígy bármely intézmény felső vezetése) a stratégiák megvalósítását (például menekülni kell) ezekre a helyi egységekre bízzák annak ellenére, hogy ez adott esetben megnehezíti a központi koordinációt és ellenőrzést, mivel a hierarchia alacsonyabb szintjén található holonok pusztán helyi ismeretekkel, motivációkkal bírnak (a láb nem rendelkezik a meneküléshez szintén szükséges látással kapcsolatos „érdekeltségekkel").

Minél inkább lazul az alegységek közötti kapcsolat, annál inkább nő a szervezeten belüli inkonzisztencia, mely lehetőséget teremt arra, hogy különböző alegységek foglalkozzanak a különféle speciális igények kielégítésével (például a láb a járásra, a szem a látásra szakosodott). A holonok ismertetett hierarchiája természetesen értelmezhető a környezetükre (mint külső holonokra) vonatkozóan is. A merev hierarchiára épülő rendszerek kora leáldozott (nem érdekes, hogy szervezték a családot a szüleink, hogy csinálják mások). A jól alkalmazkodó szervezeteknek olyan rugalmasnak kell lenniük, mint a folyton alakjukat és méretüket változtatni képes különleges legóknak, hogy könnyen lehessen elemeket (viselkedéselemeket) hoz-

zájuk adni és elvenni. Majdnem mindegy, hogy mi van a szervezeten belül (például milyen viselkedéskészlet) és mi van azon kívül, hiszen mind a belső egységeknek, mind a környezetnek egyaránt érzékelniük kell a „piacot", a „versenyt" és ehhez igazítani az input- és az outputelvárásokat.

Valamennyi szervezet (vállalkozás, oktatási és szociális intézmény, munkahelyi és egyéb közösségek, valamint maga a személy) létérdeke, a működés (termék-előállítás, szolgáltatásnyújtás, avagy a viselkedés) mozgatórugója a vevők, vagy fogyasztók (azaz környezetük) igényeinek megismerése, felmérése, kielégítése és a megelégedettségük folyamatos monitorozása. A szervezeteknek zavaros és inkonzisztens környezetekkel kell szembenézniük. Azt, hogy mit jelent orvosnak, mérnöknek, tanárnak lenni, folyamatosan megértjük, még ha annak tartalma a szükségletek és a követelmények hatására változik is. De honnan tudhatja az anya, mit jelent megfelelően jó anyának lenni? Részben úgy tanulja meg, hogy megfigyeli a többi anyát, másrészt olymódon, hogy a társadalom tagjai tanácsokkal látják el. Nyilvánvaló szerepe van ebben a folyamatban nemcsak az *én* külső környezetének, hanem belső piacának is: az anya (anyajelölt) megfigyeli önnön viselkedését, beszélgetéseket folytat saját magával, miközben rendre megpróbálja betölteni a szerepét.

Az információs társadalomra jellemző trend a termékek „elszolgálatosodása", azaz a termékek (előállítása, értékesítése) esetében is nagy jelentőségű a személyesség, meghatározóvá válnak a kapcsolt szolgáltatások, mint például a vevőszolgálat, a kommunikáció felértékelődik, ezzel párhuzamosan egyre fontosabbá válnak azok a technikai eszközök/technológiák, amelyek az emberek közti „közlekedést" elősegítik.

Akár terméknek, akár szolgáltatásnak is tekintjük tehát a viselkedést, az érdekelt felek elégedettségének elnyerésére való törekvés kapcsán további fogalmakat kell tisztáznunk. Azt is meg kell határoznunk többek között, mit tekintünk a személyközi kapcsolatokon belül keresletnek. Ez esetünkben az adott személlyel relációban álló emberek (holonok) mint célcsoportok és azok nyilvánvaló, vagy látens igényei, alap-, vagy magasabb rendű szükségletei. A kereslet ebben a kontextusban is azt jelenti, hogy a vevő hajlandó és képes valamilyen terméket megvásárolni. A feltételezett fogyasztói racionalitásnak az a lényege, hogy minden fogyasztó a szükségleteinek maximális kielégítésére törekszik (maximális szeretet, figyelem, elismertség el-

nyerésére), ezért az erőforrásait (gazdasági javait éppúgy, mint szeretetét, figyelmét és elismerését) azoknak a javaknak a beszerzésére fordítja, amelyeket vonzóbbnak vél másoknál. Másként fogalmazva: a fogyasztó egy preferencia-skálával rendelkezik, amelynek segítségével – ideális esetben legalábbis – mindig el tudja dönteni, hogy a különféle javak és szolláltatások közül melyik számára az előnyösebb. Ha a személyközi kapcsolatok piacára is úgy tekintünk, mint marketing-háborúra, nem hihetünk pusztán abban, hogy automatikusan a jobb termék (például az átlagnál jobban képzett, vagy csinosabb nő, egzisztenciálisan előnyösebb helyzetben lévő férfi) nyeri meg a marketing-csatát. Vagyis, lehetetlen csak abban hinnünk, hogy nem kell mást tennünk, mint megvárni, győzzön az igazság. Nem az eladóban, hanem a vevő (a viselkedésfogyasztó) fejében kialakult „igazság" az egyetlen igazság, amelyre figyelemmel kell lennünk!

Nincs sem az inputot szolgáltató, sem az outputot befogadó számára a megtapasztalt dolgoknak, eseményeknek világos értelmük és jelentésük. A tapasztalatok (és az interpretációk) többértelműségei alapvetően szükségessé teszik a jelentésalkotást. Ebben nagy szerepet kapnak a mítoszok, szimbólumok, rituálék és a különböző holonszinteken átszövő történetek. A jelentések a holonok közötti (társadalmi) interakciókból származnak: az interperetációk is versengenek a fogyasztók kegyéért. A jelentés vitatott, egyik vízió verseng a másikkal, mivel a különböző személyeknek különböző tapasztalataik, kedvenc történeteik vannak. A különbözőségek szubkultúrákba rendezik őket. A döntési folyamatok maguk is tükrözik a jelentéseket. Lehetőséget adnak az egyén számára, hogy bemutassák sajátosságaikat és fontosságukat. Ezért arra kell törekednünk, hogy minél pontosabban fogalmazzuk meg a célcsoportunk jellemző elvárásait. Tudatában kell lennünk a viselkedésünket megvásárlók, vagy fogyasztók elvárásainak. Egyúttal tudnunk kell azt is, hogy mik az általános céljaink és ezek elérésének mik a kritériumai, hiszen csak ebben az esetben válhatunk képessé minőségi termékek, vagyis eredményes, adekvát viselkedésminták előállítására.

Döntenünk kell arról is, hogy a terméket, az *én*vezérelt állapotot igazoló tényleges viselkedés-együttest milyen módon juttatjuk el leghatékonyabban a célcsoporthoz. Nyilván nehéz megszabadulni attól az elképzeléstől, hogy hosszú távon a jobb termék győz- csak úgy magától is. Gondoljunk csak bele, hosszú távon már túl sok nyerő befutó van! Ezért mindennél iz-

galmasabb és meg nem kerülhető kérdés, hogyan válunk egyénileg képessé a célcsoportunk igényeinek kielégítésén túl annak befolyásolására is. Retorikai eszközök, a külső megjelenést, a személy imidzsét kialakító tényezők igen alkalmas és folyamatosan fejlesztendő önmarketing eszközök. Kik lesznek a „sikeresek"? Akik sok különböző társadalmi csoportban „tagsági viszonnyal rendelkeznek". Nyilvánvalóan kihasználják az „értékesítési stratégiájukhoz" (önérvényesítés) a mindenkori csoporton belüli pozíciójukat és a rendelkezésre álló közvetlen kapcsolatukat a csoportban.

A 21. században a szervezeteknek számos feladatot kell megoldaniuk, például: nyereségesség biztosítása, a versenyképesség fenntartása, a globalizáció okozta tendenciákhoz való igazodás, a változni tudás képességének garantálása, a folyamatos alkalmazkodás és növekedés kényszere, lépéstartás a technológia ugrásszerű fejlődésével. Egyénileg is valamennyien megmérettetünk: szükségképpen állandóan mérlegeljük a külső-belső adottságainkat, a környezetünk elvárásait, alkalmazkodunk, versenyzünk stb. A feladatok és kritériumok tehát pontról-pontra megfeleltethetők minden piaci versenyző esetében. Egy vizsgált személy vonatkozásában a belső piac a közérzet, a külső piac a család, munkahely, tágabb közösségek színtere. Bármelyik önmagában is jelentős kihívást jelent. Az intézmények ezeknek a feladatoknak a megoldásáról különféle folyamatok, eljárások és szabványok bevezetésével gondoskodnak. Ugyanígy kell cselekednie valamennyi perszonális holonnak: a személynek, a családnak stb.

A minőségirányítási rendszer(ek) alkalmazása a termelő szervezeteknél ma már működési minimumnak tekinthető. Ugyanezt mondhatjuk el a legtöbb szolgáltatóról, kereskedelmi cégről (például élelmiszeripai üzletek számára kötelező törvényi előírás). A modern minőségügyi gondolkodás előzményei az emberi tevékenység kezdeteivel egyidősek. A jó minőség, a tartósság igénye és ennek igazolásának gondolata egyidős a legrégebbi társadalmi kultúrákkal. Késő középkortól kezdve már általánossá vált, hogy az eladott termékeket államilag kirendelt úgynevezett alkuszok ellenőrizzék (az átvizsgált textíliákat ólomplombával is ellátták).

A kézművesség idején a minőségügy magától értetődően működött, ha nem is tudatosan. A céhrendszert követő manufakturális termelésben megjelent a gyártásközi ellenőrzés, majd a gyáripar fejlődésével az általunk MEO-ról ismert műszaki ellenőrzés. Itt a termék tulajdonságait méréssel ál-

lapították meg, majd azt a specifikációval (szabványokkal, technológiai utasításokkal) összevetve értékelték, azaz meghatározták, hogy a termék megfelelő-e. Ezt pusztán vezérlés jellegű műveletnek tekinthetjük, mert az eredményeket közvetlenül nem csatolták vissza a termelésbe. A minőségügy lényeges fejlődése, a tömegtermeléssel megjelenő statisztikai minőségellenőrzéshez kapcsolódik. A statisztikai folyamatszabályozás a vezérléstől abban különbözik, hogy a mérési eredmények visszacsatolás útján módosítják magát a termelést.

A minőségmenedzsment, mint tudományág a 19–20. század fordulóján született. Mára már eljutottunk odáig (a kezdeti, puszta minőségellenőrzés, majd a minőségszabályozás alkalmazásán át), hogy a minőség ügye nem csupán a termelőrészlegek, -folyamatok gondja és felelőssége, hanem a minőség kérdésével lényegében vállalati (vállalatközi, sőt társadalmi) szinten foglalkoznak, azaz majd minden folyamatot bevonnak és ellenőriznek.

A modell lényege a működő rendszerek szabályozottságának és működési optimumának megteremtése. Az ISO 9000-es szabványrendszer legnagyobb érdeme, hogy pusztán általános követelményeket fogalmaz meg, nem ad konkrét előírásokat, technikákat (mint ahogyan egyikünk sem rendelkezik születésétől fogva kőbe vésett játékszabály-gyűjteménnyel a „Hogyan játszd az életet" nevű nagysikerű társasjátékhoz). A módszer értelmében a minőségirányítási rendszert az irányelvek megtartása mellett minden alkalmazó szerveződés a működési sajátosságainak figyelembe vételével maga alakítja ki. Rászorítja a cégeket arra, hogy igyekezzék a vevők igényeit (jelenbeli és jövőbeni várható szükségleteit) mind pontosabban meghatározni, megbízhatóan és tartósan kielégíteni. Nekünk is ugyanez a személyes érdekünk: megismerni és kielégíteni kezdetben a szüleink, később a partnerünk, majd bővülő és változó családunk tagjainak igényeit abban a reményben, hogy ők is hasonlóképpen figyelembe veszik a miénket

A fenti cél érdekében a szabványrendszer alkalmazása garantálja a szervezet összehangolt működését, hiszen éppen a folyamatalapú megközelítés révén válnak érthetővé és átláthatóbbá az egymással kölcsönhatásban álló szervezeti és szervezetközi egységek, holonok és tevékenységeik. Míg az ISO 9000 egy vállalati alrendszer, mely az egységek munkájának összehangolásával garantálja a stabil minőséget, addig a TQM (Total Quality Management) elősegíti és támogatja a minőségügy folyamatos fejlődését

már a teljes szervezetre nézve is. Így a TQM vezetési, irányítási filozófiává fejlődött. A TQM, vagy másképpen a minőség teljes kérdésköre ennek értelmében sosem lehet végcél, hiszen a kiélezett piaci versenyben a vállalatok rendre rákényszerülnek arra, hogy a meglévő és alkalmazott módszereiket átgondolják, átalakítsák, továbbfejlesszék. Ehhez hasonlóan sosem tekinthetjük a belső minőségirányítási rendszerünket késznek. Annál is inkább, mert mi magunk is folyamatosan versenyzünk gazdasági és/vagy perszonális versenyzőként egyaránt.

A teljes körű minőségszabályozás (TQC) japán modellje alapvetően társadalmi hagyományokon alapszik. Lényege, hogy igen intenzív, életkoronként és társadalmi csoportonként felépített tömeges képzéssel teremtik meg a minőségközpontú gondolkodást. Ilyen magot szeretnénk mi is elvetni: megtanítani, hogyan állíthatjuk nyugalmunk, a fejlődésünk alapfeltételeként megteremtendő kiegyensúlyozott lelkiállapotunk szolgálatába az úgynevezett belső minőséget.

A minőségirányítási rendszerek (Quality Management System, QMS) általános jellemzői a következők:

- a minőségirányítási rendszerek stratégiák, melyek hosszú távra szólnak, minden vállalkozásnak, vagy éppen a személynek valójában egy-egy életprogram;
- a bizonytalanság és a kockázat csökkentése érdekében lépésenkénti megközelítést kell alkalmazni. Az adekvát viselkedés kialakítása bizonyos feltételek meglétéhez és megteremtéséhez kötött: IQ, érzelmi intelligencia, kulturális környezet;
- ahhoz, hogy a stratégia sikeres legyen, a szervezet összes vertikumában, de elsősorban a vezetés legfelső szintjének teljes elkötelezettségére van szükség;
- a bevezetendő eljárások csak a mindennapi tevékenységek szerves részévé válva fejtik ki hatásukat;
- a szervezettől és az őt jellemző módszerektől teljes rugalmasságot várunk el: a környezettől való állandó információgyűjtést és visszacsatolást. A termelő cégek esetén a vevők visszajelzése befolyásolhatja a technológiát, az alapanyagok minőségét, a termékgyártás folyamatát, a személy esetében a mutatott viselkedés által kiváltott hatások

formálják az egyén viselkedésmintázatát és készletét, ezek alkalmazásának lehetőségeit és módját;
- a feladat nagyságát és a szervezetre gyakorolt hatásokat sosem szabad alábecsülni még akkor sem, ha a rendszer kiépítésekor a teljesítmény (hozam/ráfordítás) kezdetben kétségtelenül csökkenhet. Az intézmények szempontjából a minőségirányítási rendszer bevezetéseinek költségei kezdetben növelik a ráfordításokat, a személy viszonylatában ezek a ráfordítások az önmegfigyelés, az önismeret, a tapasztalatszerzés és a tanulás formájában jelentkezhetnek.

A minőségirányítási rendszerek céljai:

- annak megállapítása, hogy a szervezet által előállított termék (késztermék, vagy éppen viselkedés) tervezése, előállítása, szállítása során végzett valamennyi tevékenység hogyan hat a minőségre;
- a minőségre ható tevékenységek pontos megtervezése;
- annak biztosítása, hogy a végrehajtás a tervezettek szerint menjen végbe.

De mi valójában a minőség? A nemzetközi meghatározás szerint „egy termék vagy szolgáltatás jellemzőinek és sajátosságainak összessége, amelyek hatással bírnak kinyilvánított vagy vélelmezett szükségletek kielégítésére". E definíció alapján valamennyi termék, szolgáltatás értékelése egyaránt lehetséges, sőt szükséges a külső, valamint a belső piacokon: a gazdálkodási szerveződések terében éppúgy, mint a személy, azaz az *én* rendszerében. Állítjuk, hogy a minőség ügye, a stabil, jó minőségre való törekvés valójában tehát különböző célok elérésének az eszköze, a helyes, vagy helyesnek vélt tennivalók kellő kivitelezése (doing the right things right), a cselekvés leginkább hatékony (mondhatjuk, költségtakarékos és ésszerű) módja. A minőség elérhető, mérhető és költségtakarékos cél.

A minőségügyre való fókuszálást a vállalatvezetés a teljes személyzet számára tartott képzési programokkal éri el és erősíti. Ezt az *énnek* is szükségképpen el kell végeznie: önismereti tréningek, tanácsadókkal való konzultációk, önfejlesztés, tanulás segítségével.

Az elvárható (egyenletes és kielégítő) minőség (a kívánt output) elérésére való törekvésnek minden cselekvésünket át kell hatnia. Bele kell épülnie

az információs rendszerekre alapozott és segítségükkel végrehajtott tevékenységek tervezésébe, kiválasztásába, az előállítás, vagy kivitelezés, az értékesítés, vagy az (érdek)érvényesítés irányításába.

Ebből az egyszerű megközelítésből következik az is, hogy a szervezeteknek minden szinten készen kell állnia az úgynevezett javulásra, a tulajdonképpeni értékarányosabb feladat-meghatározásra és annak végrehajtására (optimise value for money). A szereplőknek kapcsolatokat kell kiépíteniük a környezetükkel annak érdekében, hogy információt szerezzenek. Az empátia képessége és használata különösen szükséges a személyközi visszajelzések érzékelésében. Minden szervezetnek tisztáznia kell, mik az őt befolyásoló külső-belső környezet jellemzői, mik a vállalati adottságok (erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek), kik az ügyfeleik, azoknak mik a szükségleteik, hogyan határozhatók meg az egyéb piaci szereplők tulajdonságai.

Az *én* vonatkozásában hasonlóképpen tisztázni kell, hogy milyen szervezet részeként tevékenykedik a személy, ehhez hogyan igazodnak az alrendszerei, hogyan választódik ki a megfelelő *énszereplő*. Hogyan ismeri fel és határozza meg az *én* a céljait a lehetőségek és a követelmények ismeretében, hogyan igazgatja a választott célok elérése, a feladatok helyes végrehajtása érdekében az egyén holonikus rendszerét, hogyan rendelődnek alá és járulnak hozzá mindehhez a szub*én*ek. Az effajta megközelítésnek át kell itatnia az egész szervezetet annak érdekében, hogy minden résztvevő képes legyen a külső és a belső igényekhez megállás nélkül alkalmazkodni, alakítani önmagát. Az outputban megjelenő produktumot, például a viselkedést, előre megállapított rendszeres időközönként és módon figyelemmel kell kísérni. Ehhez segítséget nyújtanak a minőségügyi mérőszámok. Funkciójuk, hogy a termék előállítása során jól és könnyen mérhető paraméterként információt adjanak arról, hogy a terméktermelés, vagy éppen konkrétan a viselkedés előállítása helyes úton jár-e. Ilyen indikátorok lehetnek a konzerviparban a hőkezelési paraméterek: hőfok, szalagsebesség, átfutási idő, az egyén vonatkozásában a résztevékenységek ellátása, az adekvát viselkedéshez vezető részviselkedések produkálása. Amennyiben a mért értékek, illetve a tapasztalt cselekmények eltérnek az előre rögzítettektől és/vagy elvártaktól, azonnali beavatkozásra van szükség. Ezeknek a jelzőértékeknek a kijelölése ugyanúgy, mint az adatok gyűjtése, elemzése nem kis nehézséget jelenthet még az ipari környezetben is. A mérőszámoknak ugyanis nincs

szabványosnak tekinthető, formálisan megadott készlete. Arra kell törekedni, hogy ezek jól és könnyen mérhetők legyenek, alkalmasakká váljanak a relatív teljesítményszintek kifejezésére is. Világos különbséget kell tenni a mért paraméter mennyiségi értéke, és az érték mint a minőség jelzője között. Gondot okoz, hogy a minőségirányítás, nem direkt módon hat a termék, vagy szolgáltatás minőségére, azaz a folyamatok során rossz terméket, szolgáltatást (hibás, nem megfelelő viselkedést) is elő lehet állítani, hiszen a rendszer alkalmazása nem zárja ki az összes hibalehetőséget, bár kétség kívül biztosítékként szolgál a hibák megismétlődésével szemben. Siker hatására az emberek bízni kezdenek önmagukban, vagyis azon képességükben, hogy befolyásolni tudják a jövőbeni eseményeket és ennek során szinte csakis az éleslátásukra és a bölcsességükre támaszkodnak, hisznek abban, hogy képesek legyőzni a legnyilvánvalóbb kockázatokat is akár annak az árán, hogy nem hozzák létre, vagy nem működtetik a belső minőségirányítási rendszereiket. Igen gyakran tapasztaljuk, hogy a hozzánk forduló, válófélben lévő párok nem számolnak azzal a nyilvánvaló kockázattal, hogy „nem vihetnek mindent". A nők például ugyan megszabadulnak a férjeiktől, azok számukra kellemetlen tulajdonságaitól, de egyben a jót is elveszít(he)tik. Gyakran úgy képzelik, hogy a férfiak olyan módon fognak továbbra is gondoskodni róluk, mint amikor még közösen, közös célért dolgoztak a családban.

A kooperációs játékelmélet szerint a versenyhelyzetben levők akkor hajlandóak a kooperációra, ha az adott szereplők közötti kapcsolatok végtelenül sokszor ismétlődnek és az ismétlődő akciók során kialakul a résztvevők bizalma egymás iránt. Lehetséges-e vajon, hogy például egy apa tizenöt éven keresztül jó apja volt két gyermekének, a válás után hirtelen rossz apa lesz pusztán attól az egyszerű ténytől, hogy ezentúl külön holont képez? Vagy másképpen: ha megpróbálja az új családja (és megszületett pici babája) érdekeit összeegyeztetni a korábbiból származó gyermekeiével (természetesen a régi privilégiumokat kénytelen újrafogalmazni), ekkor megvetendő, hűtlen apa? Felvethető egyben az a kérdés is, hogy a különélő felek versenykilátásai mennyiben azonosak: például egy elvált (idősödő) nő kiskorú gyerekekkel (öregedő nagyszülői háttérrel, mint segítőkkel) mennyire azonos feltételekkel versenyez a férfival szemben? Ha a várható nyerési esély bizonytalan, feltétlenül törekednie kell a kooperációra, mint egyetlen esélyre. Bizonyított tény ugyanis, hogy a kooperatív játékok összhaszna megha-

ladja bármelyik egyéb változatban elérhető hasznot (például bíróság, gyámhatóság által kikényszerített eredményekhez képest). Természetesen ezek a megállapítások éppúgy igazak azokra az elvált férfiakra, akik képtelenek megtalálni a helyüket a válás utáni új világban.

Ha a lépcsőn lelépkedünk, ha az autóba ülünk, számolunk a nyilvánvaló kockázatokkal. Válás esetén miért nem? Hasonló önteltség figyelhető meg sok más szervezeti kultúrában. Beszéltünk olyan cégvezetővel, aki a minőségirányítási rendszer bevezetését az alábbi megjegyzéssel hárította el: „Nálunk minden rendben megy, sikeresek vagyunk. Megvannak a vezetők és a rabszolgák. Ez utóbbiak tudják a dolgukat. Én szerencsére az előbbiekhez tartozom." A túl nagy önbizalom (túlzott önérvényesítés az integrációval szemben) katasztrófához vezet, hiszen megtörténhet, hogy éppen más szervezetek húznak hasznot ezek önteltségéből.

Amennyiben tehát a minőségirányítási rendszer már létrejött, úgy a figyelmet az értékelés és a javítás felé kell fordítani. Egy minőségirányítási rendszerrel bíró szervezetnek végső soron elkötelezettnek kell lennie a szervezet működésének folyamatos átgondolására, javítására. A megelőzés és a hibajavítás a felhasználó által felfedezhető hibákra vonatkozik, a minőségjavítás hosszabb időszakra érvényes trendekre irányul. A jelenleg létező minőségügyi technikák vizsgálata azt mutatja, hogy a szervezeti változtatások, a minőségügyi kultúra és a hosszú távú elkötelezettség sokkal fontosabbak a minőség ügyének sikerességéhez, mint maguk a már létező modellek és mechanikus alkalmazásuk. Szabályok és identitások képezik valamennyi döntéshozatalunk alapját az élet minden területén, azaz minden piacon: a személy koponyájában, a családokban, az informális csoportokon át a politikai kampányokig és az (ön)marketing hadjáratokig. Az egyén(ek) és társadalmi rendszerek a cselekvések (viselkedések) azon szabályaitól, standardizációitól, paneljeitől, rutinjaitól függenek, melyeket ők maguk alkotnak. Ebből a megfontolásból kiindulva bármelyik döntésre, bármelyik kontextusban úgy tekinthetünk, mint amit az identitások és a megfelelőségek logikája alakított ki.

Az identitás a szabályokhoz való igazodást jelenti, amely abból a célból megy végbe, hogy a cselekvéseket az adott eseményekhez, szituációkhoz igazítsuk. Amikor Don Quijote azt mondja „Tudom, ki vagyok", akkor jogot formál a lovag, a vándor identitására. A lelki tulajdonságok, az emberi ké-

pességek kapcsán a közgondolkodás gyakorta született tehetségben, veleszületett készségekben gondolkodik és általában pesszimista a változásokkal, vagy annak (akár fel nem ismert) szükségességével szemben. Ezt erősíti az a tapasztalat is, hogy a felnőtt emberek a kommunikációs készségeikben, viselkedési differenciáltságukban, befolyásolási hatékonyságukban már ritkán és keveset változnak. Ennek oka, hogy a legtöbb ember lelki rutinokat, paneleket használ. Ezek bár megkönnyítik a viselkedés kialakítását, de az ilyen személyek egyben rabjaivá is válhatnak megszokásaiknak, igen nehéz ugyanis a beidegződésektől megszabadulni. Ezért igen hibás az az állítás, hogy az életkor előre haladtával jobban (előre gyártott megoldáspanelekkel gyorsabban, könnyedébben) kell tudnunk megoldani a problémáinkat. A folyton változó külső környezethez képest (az átalakuló gazdasági és kultúrális térben, a család és más, nagyobb közösségeink összetételének változásában) ez bemerevedéshez, rigiditáshoz vezet, szemben az evolúciósan is igazolt, sokkal inkább életképesebb flexibilitással, alkalmazkodóképességgel.

A káoszelméletből komoly következtetéseket vonhatunk le valamennyi szervezetet illetően:

- rendszeresen újra kell gondolni, mi is a szervezet, milyen szervezet részeként létezünk az adott pillanatban;
- meg kell tanulnunk uralni a kontextus változását. Egy történelem szakos tanár mikor és hogyan viselkedjék oktatóként, mikor apaként. Vagy másképpen: vállalkozhat-e egy történelem szakos tanár a matematikatanár tökéletes helyettesítésére, ha egyébként ahhoz nincs meg a kellő felkészültsége?
- természetesnek kell tekintenünk a folytonos változást, hiszen a szervezet, melynek része vagyunk, részévé válunk, maga is változik: új családtagok, munkatársak kerülnek a színre, mások éppen eltűnnek onnan válás, haláleset, külföldi munkavégzés kapcsán;
- nyitottnak kell lennünk az önszerveződést, újrastruktúrálást, az attitűdváltást segítő elképzelések iránt. Környezetünk visszajelzéseinek visszajelzéseit fogadnunk kell, szükség esetén tanácsot, segítséget kell tudnunk kérni.

A piaci folyamatok (a személyen belül és a környezetében egyaránt) gyakran egymást kizárót magatartási, viselkedési szabályokat követnek. A holonikus rendszereken belül a felmerülő inkonzisztenciák kiküszöbölésére új holonszintek jönnek létre. Ideális esetben két eltérő szabályok szerint működő holon, a korábbi szabályokat megszüntetve megőrző új szabályrendszer alapján működő multi-holonná alakul. Ez előfeltételezi, hogy a multiholonná alakuló holonok reflektálnak a működésüket meghatározó szabályokra. Ha ezeket szándékosan figyelmen kívül hagyják, vagy egyszerűen nem veszik észre, akkor növelik az inkonzisztenciát. A különböző holonok által hozott döntések nagyon gyakran ellentétesek más holonok döntéseivel. Különböző emberek olykor nagyon különbözőket akarnak, nyilván nem is mindenki kaphatja meg, amit szeretne.

Egy rossz szexuális kapcsolatban élő, de intellektuálisan, egzisztenciálisan és érzelmileg is jól működő pár „közös eredményük" megtartása érdekében így, vagy úgy kénytelen kompromisszumot kötni. Ennek számos megoldása kínálkozik: önmegtartóztatás, lemondás, a kialakult szexuális teljesítmény elfogadása, beletörődés, nyitott házasság. Nagyon fontos, hogy megkeressük, mely holonban, a holarchia mely szintjén keletkezett a hiba, és csak ott avatkozzunk be a rendszerbe, ennek kezelésére dolgozzunk ki stratégiát. Minden személyi vagy business coaching fő célja ez kell hogy legyen. Maguk a döntési struktúrák alakítják ki ugyanis a döntések premisszáit. E struktúrák közül a holonikus hierarchia a legmeghatározóbb, mert ez egy olyan szerveződés, melyben a kisebb holonok (akár az egyének, vagy vislekedés-elemeik a viselkedés-holonok) a hatáskörök és a kommunikációs kapcsolatok szerint állnak össze. A hierarchiák nemcsak megszervezik, de meg is teremtik az egymásra szerveződő holonikus egységeket.

A holonoknak, mint hierarchikus szervezeteknek, alholonokra való bontásával oldható meg, hogy a különböző egységek hasonló célokat kövessenek. Ugyanakkor ez az osztályba szerveződés, valamint a feladat-, felelősség-, hatáskör-delegálás is termel inkonzisztenciákat. A megfelelő szinten kialakított döntés már csak azért is indokolt, mert a delegálással megosztásra kerültek az erőforrások, azok pedig végesek. Az inkonzisztencia megőrzése cél lehet, amikor az adott holon (például személy) kialakítja önazonosságát, azaz mindazt, amivel különbözhet a többiektől.

A meglévő és megőrződő inkonzisztenciák okozta konfliktuskezelés nem csupán az inkonzisztenciák erőszakos csökkentését (bár kétség kívül ez is kiváló eszköz: például elvált párok esetében bírósági úton szankcionálható egyezség kikényszerítése), hanem elsődlegesen azok felismerését és mc- vagy posztmcdonaldizációját kell hogy jelentse.

A folyamatos kontroll, önkontroll érdekében a környezet (például az ügyfelek: a piaci fogyasztóktól a családtagokig és a személyig) elégedettségét, vagyis az elvárásokhoz és a szabályokhoz való igazodást mérni kell! Terveket kell készíteni a szükséges javításokra: mikor, kinek, melyik *szubén*nek, vagy *szubén*eknek kell a vezetői székbe ülni, koordinálni, beavatkozni, ha szükséges? A változtatások eredményét nyomon kell követni és rendszeresen ki is kell értékelni! Hogyan mérhető az *én*vezérelt állapot elérése, a helyes viselkedés kialakulása? Csakis a környezeti válaszokon keresztül: a célpiac (partner, családtag, főnök), és a szállítók (tanácsadók: fogadatlan prókátoroktól a coachig) visszajelzései alapján.

A felismerés, hogy a túlélés, de akár a siker jól kézben tartható eszköze a megfelelő minőség elérése és fenntartása, jó esetben minőség iránt elkötelezett, motivált embereket alakít ki intézményi és perszonális értelemben egyaránt, akiket a(z) (irányítási) környezet (enabling management framework) segít, azaz maga a folyamatosan működtetett minőségirányítási rendszer.

A mi olvasatukban a minőségirányítás a szervezetek és személyek holonikus, rendszerszemléletű megközelítése. A minőségirányítás nemzetközi meghatározása szerint „az a része az átfogó vezetési funkciónak, mely kialakítja és megvalósítja a minőségügyi politikát" (ISO szabvány). A minőségirányítás szisztematikus módon garantálja azt, hogy a tevékenységek (például a viselkedés, mint produktum, előállításának folyamata) az előzetes, de folyamatosan felülvizsgált tervek szerint alakuljanak, vagyis választ ad arra, mit és hogyan tegyen a szervezet, a személy. Olyan szemléletmód (business ethos) kialakításához járul hozzá, amely kiterjed a külső-belső környezet követelményeinek és elégedettségének értékelésére, a megtérülés és hatékonyság figyelemmel kísérésére, a szerveződések (szakmák és mesterségek, család és az egyén) szükségleteinek, igényeinek kielégítésére, valamint az érdekeik érvényesítésére. A minőségirányítási rendszer olyan különleges stratégiai eszköz, mely magában foglalja „a minőség megvalósításában alkalmazott szervezeti struktúrát, felelősségeket, eljárásokat, folyamatokat és erőforrásokat" (ISO Szabvány).

Az összes szerveződésnek -szervezeti követelményeik, kultúrájuk és ügyfeleik (például a család tagjainak elvárásai) ismeretében- fel kell építenie a minőségirányítási rendszerét. Ez a folyamat feltétlenül a felső vezetéstől származó minőségügyi kezdeményezéssel (quality initiative) kezdődik. Ennek során ki kell jelölni a prioritásokat, a kezdeti célokat, az elvárt eredményt (termék, szolgáltatás, működés, cselekvés, viselkedés stb.), és az ennek megvalósításában szerepet játszó egységek felelősségét, valamint hatáskörét. A minőségirányítási rendszer létrehozásáért felelős résztvevők (vagyis végső soron a teljes szervezet: munkavállalók, avagy a *szubén*ek) határozzák meg a szervezet által elfogadott prioritási sorrendben és stratégia mentén a célok eléréséhez vezető részfolyamatokat és a szükséges erőforrásokat (feltételeket).

A kialakítás és a bevezetés hosszabb ideig tartó erőforrás-befektetést igényel, ami viszont alapvető és tartós elkötelezettséget feltételez (és okoz). Ahhoz, hogy egy hatékony minőségirányítási rendszer alakulhasson ki lényeges, hogy létezzen egy azt támogató kultúra (például minőségügy iránt elkötelezett felső vezetés, motivált alkalmazottak és a modellünk alapján az *én*-vezérelt emberek közössége). A szervezeti kultúrát komplex jelenség ez a képződmény a szervezet mindennapi életében végbemenő problémamegoldási és tanulási folyamatok eredményeként jön létre. Elemzés, alku, utánzás, szelekció és tanulás folyamatain keresztül, és ezek segítségével a holarchián belüli identitások és a szabályok nemcsak hogy előre jelzik (előkészítik) a jövőt, de vissza is tükrözik a múltat.

Előfordulhat azonban, hogy a múltbeli cselekvés és a környezet válasza között nincs, vagy csak nagyon is kétes kapcsolat áll fenn. Szinte minden tanulási folyamatnak vannak ilyen elemei. A minőség iránti elkötelezettség éppen ezért sem ruházható át, nem mondhat le egyetlen *én*, vagy a család egyetlen tagja sem az *én*vezérelt állapotot segítő saját (hangsúlyozzuk: saját, önálló) belső minőségirányítási rendszerének kialakításáról és működtetéséről mondván, hogy ezt majd átveszi másoktól, vagy ezt a feladatot ellátja valaki más. Bár kétség kívül valamennyien hatunk egymásra, hiszen egy személy a tapasztalatai révén tanul, az egyik lecke kapcsolódik a másikhoz. „Hozz hírt, hogy lépteimet a világ ritmusához igazíthassam!" Tágabb értelemben ugyanilyen módon a szervezet egyik holonjában (egységében) elsajátított tudás befolyásolja a más egységekben megvalósuló ta-

nulást. Miután minden szervezet egy(re) nagyobb holon része, az egyik szervezetben megszerzett tudás kapcsolódik egy másik szervezetben végbemenő tanuláshoz. A tanulás eleve feltételezi, hogy az ismereteink hiányosak, tájékozatlanok vagyunk, olykor helytelenül döntünk, sőt, hibázunk. Éppoly fontos, hogy villámgyorsan tanuljunk, mint hogy legalább olyan sebességgel felejtsük is el azt, amit valaha megtanultunk, különösen akkor, ha ez gátolja az új és adekvát viselkedés kialakítását. A tudás tetemes része elavul (különösen igaz ez a mai információs társadalomra). „A tapasztalatok csak annyiban érdekesek, mint amennyiben a jövő hasonlít a múlthoz." A szekvenciális tanulás nagy hátránya, hogy helyzetértékelésünkben és döntésünkben az előttünk döntők információira hagyatkozunk. Sajnos koránt sem biztos, hogy ezek az információk helyesek. Miért? Lehet, hogy az elől lévő rosszul döntött, vagy ha jól is, de a következő abból rossz következtetést von le, az is előfordulhat, hogy a döntéshozók rosszul közvetítik a döntéseiket, netán a következő rosszul dekódolja azt. Gondoljunk csak a valóságos vállalati döntésekre! A helyzetértékelés, tudás, döntés és válaszadás osztott információfeldolgozók (holonikus multiágensek) összjátékaként jön létre, azaz egyetlen részleg, egyetlen vezető sincs birtokában a döntéshez szükséges összes ismeretnek. A császár új ruhájáról szóló mese számos idevágó problémát vet fel: Milyen a holon (társadalom) hiedelmeinek viszonya a valósághoz? Ha az uralkodó ruhája nem létezik, a hozzá fűződő hit ennek ellenére is fenntartható? Talán még azt is állíthatjuk, hogy az ehhez fogható hiedelmek kívánatosak is lehetnek?

Néhány részben eltérő, de hasonlóan súlyos kérdések megválaszolására számos egyéni és/vagy csoporttechnikai minőségmenedzsment-módszer létezik (Brainstorming, Delphi-módszer, NCM-módszer…).

Ismertetünk egy megbeszélési, problémamegoldási módszert igen röviden, mindössze ötletadóként: Delphi-módszer, mint posztmcdonaldizáló eszközrendszer, az ötletrohammal, vagy spontán megoldási kísérletekkel szemben elmélyült gondolkodást feltételez.

Lépései:

- az előzmények ismeretében meghatározzuk az elérni kívánt célt (például a szülők elégedettségének növelése érdekében a gyermek osztályzatainak javítása év végére 2 tantárgyból)

- résztvevők kiválasztása (gyermek, nagy testvér, szülő(k), korrepetáló tanár, stb.)
- információ beszerzése a szakértőtől (a gyermek tanárától megtudjuk hogy, miként teljesített eddig a tanuló, milyen problémákat és lehetőségeket lát, stb.)
- az értékelő csoport tagjainak kijelölése (szülők)
- az értékelést követően újabb forduló a szakértők (tanár) körében
- új válaszok (gyermektől, tanártól, stb. érkező visszajelzések) értékelése, jutalmazás,
- (vagy büntetés), új célok meghatározása.

Hogyan történhet az elhivatottság, a megbízhatóság, az eredmény igazolása, dokumentálása? Kezdetben a műszaki megbízhatóság fogalmát a hibamentes működés számszerűsítésével azonosították. Ma a megbízhatóságot nem csupán a hibamentesség írja le, hanem a javíthatóság, a karbantarthatóság és a tartósság. Az intézményeknél sok-sok lehetőség kínálkozik ennek igazolására: jegyzőkönyvek (például éppen a hibajavító intézkedésekről és azok eredményéről), feljegyzések, naplók (karbantartás elvégzéséről, leállások számáról, okairól). A személy esetében is adódhat számos jelzőadat: tervezés módja és gyakorisága (például időgazdálkodás, feladattervezés naplózva, közös családi megbeszélések, konzultációk tanácsadókkal), az önépítés formái (önképzés, szabadidő eltöltésének módjai).

Mit jelent az általunk kifejlesztett, az úgynevezett *én*vezérelt állapotot támogató, belső minőségirányítási modellünk? Megítélésünk szerint gyümölcsöző az elmét, a családot, a társadalmat egyaránt holonikus rendszernek tekinteni. Az elmét metaforikusan azonosíthatjuk egy olyan vállalattal, amely több alrendszerből áll. Elképzelhetünk benne egy vezetőt (*én*), vagy igazgatót, valamint a *szubén*eket mint menedzsreket, dolgozókat, vagy tagokat egy szervezeti mintára felépülő hierarchiában. Az *én* mint vezető, vagy igazgató (maga is egy *szubén*) értelemszerűen nem lehet mindenhol jelen, nem tudhat mindent és mindenről egyidőben. Helyette és nevében a menedzserek vagy *szubén*ek intézkednek mint alrendszerek. Igen fontos kérdés a menedzserek együttműködésének minősége. Az összetartó, erős csoportkohézióval rendelkező szerveződések magasabb teljesítményt képesek elérni, és kisebb a csoporton belüli teljesítmény szórása.

A menedzserek jelentős gondot okozhatnak abban az esetben, ha akkor is intézkednek, amikor nincs kompetenciájuk, a feladat helyes megoldásához nem rendelkeznek kellő információval és képességekkel, fellazult a kohézió, akadozik az információáramlás, nem működik a belső kommunikáció. Hogyan cselekszenek és milyen következményekkel ebben az esetben? A belső menedzser (vagy a *szubén)* a problémát úgy kívánja eltüntetni, hogy a hibát kísérő élményt, érzést (például szorongás, depresszió, félelem, hiányérzet, beteljesületlen vágy, stb.) „karaténba" zárja. Ezzel egyidejűleg a kiváltó okokat és kísérő jelenségeit nem oldja és nem szünteti meg. Ez a folyamat azon az áron teljesül, hogy a személyben extrém viselkedést idéz elő: például alkoholistává válik, sokat eszik, vagy nem tud enni, csökken a szexuális vágya, vagy éppen felfokozódik, munkába menekül, vagy alvásba.

A neurotikus panaszoknak tulajdonképpen jelzőértékük van: a személyiség, mint rendszer belső diszharmóniáját, a személy és a környezete közti viszony ellentmondásait fejezi ki. Jó esetben nemcsak levezetik a feszültséget, de változásra is kényszerítenek, hiszen a kényelmetlen tünetek miatt egyes dolgokról le kell mondani, vagy be kell szerezni, bizonyos tevékenységekkel fel kell hagyni, míg másokat haladéktalanul meg kell kezdeni. Súlyosabb esetben segítséget kell kérni másoktól, lehetőleg szakemberektől. Segítségkérés egyben betegszerep vállalását is jelenti. A pszichoszomatikus betegségekre hajlamos személyiség általában nehezen tudja ezt elfogadni. Szinte szabályszerű, hogy a vezetők magas vérnyomását véletlen vizsgálat deríti ki, ha ugyan nem éppen agyi érszövődmény, angina pectoris, vagy infarktus után kezdik rekonstruálni a betegség létezését és előzményeit.

A betegség tehát csőd, vereségélmény. A manifeszt kezelést igénylő, életmódváltozást kikényszerítő pszichoszomatikus betegségek a korábbi életstratégia totális kudarca, a „játszma vége". Nehéz ezzel szembenézni! Különösen annak, akinek nincs gyakorlata a segítségkérésben (jellemzően vezető beosztású emberek).

Freud felhívta arra a figyelmet, hogy a pszichés betegségek és a normális pszichikus folyamatok között csak mennyiségi és nem minőségi a különbség. Az egészségesek ugyanazokkal a problémákkal küszködnek és azok miatt szenvednek, melyek a neurotikust, vagy pszichotikust megbetegítik. A normális személyiségműködés is tele van komplexusokkal, védekező mechanizmusokkal, mindennapi pszichopatológiai jelenségekkel, me-

lyek nagyobb arányban már betegségnek tekinthetők. Mit lehet tenni tehát időben a *szubén*ek (tagok vagy alrendszerek) elszabadulása ellen? Ha nem is akadályozhatjuk meg maradéktalanul a *szubén*ek eltúlzott, vagy hibásan értelmezett autonómiájából fakadó kitöréseit, a belső minőségirányítási rendszerünkkel kordában tarthatjuk azokat azáltal, hogy meghatározzuk, mit tekintünk minőségnek, minőségi, adekvát, eredményre vezető viselkedésnek, hogyan, milyen tevékenységekkel kívánjuk és tudjuk elérni azokat, a környezetünk és a saját cselekedeteink miképpen hatnak a tervezett minőségre, mikor, milyen módon avatkozunk be az anomáliák megszüntetése érdekében. A folyamatjavításra szintén számos módszer kínálkozik (hibafa, KJ-diagram, ok-okozati diagram, stb.). Bármelyiket választjuk az alábbiakat el kell végeznünk:

- azonosítsuk a problémát (mi a gond?);
- a probléma milyen folyamat során, milyen tevékenység (részviselkedés) következtében jött létre? Rá kell jönnünk, mik a problémák kialakulásának (rejtett) okai;
- mérjük a teljesítményt (elvárt viselkedés ↔ tényleges viselkedés);
- értsük meg a miérteket (eredendő okok, közös okok, konkrét okok, a meghatározott, elvárható teljesítmény ismeretében megfigyelt eltérések mértéke): miért olyan az output, amilyen? A problémát persze bonyolíthatja, hogy a terméket (viselkedést) nem egy ismétlésekre épülő rendszer (az ember, emberek) hozza létre. A Pareto-elemzés mintájára figyeljük meg a hibajelenségeket és azok gyakoriságát (gond-e a gond?-súlyozzunk!);
- dolgozzunk ki megoldásokat és próbáljuk ki azokat;
- értékeljük az alkalmazott módszereket, a hibajavító cselekedetek eredményét, az új folyamat, tevékenység megfelelőségét.

A hibajavítást célszerű csoportban, brainstorming-jellegű technikával elvégezni (például kész viselkedésminták átvételének, azonnali, direkt visszajelzések fogadásának lehetősége miatt). Érdekes eredményre vezethet a Rohrbach-féle „635-ös módszer", vagy annak leegyszerűsített verziója: alapesetben 6 személy (például apa, anya, 2 gyerek, nagyszülők és/vagy barátok, tanácsadók) 3-3 ötletét kell ötször továbbfejleszteni. Ekkor 18 eredeti és 90 tovább-

fejlesztett javaslatot kapunk. Egyszerű esetben ennek töredéke is ugye milyen nagy megnyugvással tölthet el?! A problémakezelési módszerek tucatjai nemcsak hibajavításra alkalmazhatóak, hanem új termékek (viselkedésformák) kifejlesztésére is ösztönöznek, új ötleteket adhatnak minden más esetben.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy különböző minőségmenedzsment rendszerek alkalmazásának elsődleges célja tehát, hogy a rendszeren belül (személyben, családban…) működtetett tevékenységeknek olyan feltételeket szabjon, teremtsen és olyan keretrendszert adjon, mely segítségével a kitűzött célokat (piacképes terméket termeljünk: lelki egyensúlyt, belső békét, jó teljesítőképességet, harmonikus családot…) el lehessen érni. Amennyiben a követelmények, illetve a szükségletek módosulnak, új célok jelennek meg, egészen új működési módokat is képesek legyünk kialakítani. A rendszer eredménye továbbá, hogy elősegítjük a belső folyamatok zavartalanságát (nincs szükség állandó készenléti állapotban lévő, folyton hibakereső, mindent és mindenhol ellenőrző, tűzoltó személyre, *énre*, azaz a pilóta a megfelelő repülési paraméterek megléte esetén – előre rögzített feltételekkel és módon – nyugodtan átkapcsolhat robotvezérlésre…). E cél érdekében a belső minőségirányított szervezet (mint minden, minőségirányítással rendelkező egység) a szerveződések minden szintjén legyen:

- vevőközpontú, koncentráljon az érdekelt felek (például a személyt körülvevő környezet: családtagok, stb.) igényeire;
- a szervezeti struktúra és a vezetési módszer rugalmasan alakítható;
- valamennyi alegység (dolgozók, vagy a különböző funkciókat ellátó *szubén*ek) érdekelt a szervezet sikeres működtetésében;
- a szervezet tevékenységének vizsgálata folyamatközpontú;
- az irányítás rendszer-szemléletű;
- folyamatos visszacsatolás, javítás és fejlesztés;
- a döntéshozatal tényekre alapozott;
- valamennyi partneri viszony kölcsönös előnyökre épülő.

„Az uralom a rendet kövesse
a szolgálat a lehetőt kövesse,
a tett a kellő időt kövesse,
ha készséges, de nem erőszakos:
nem kél zúgolódás semerre.
…Megszülni és felnevelni,
létrehozni és nem kívánni,
megalkotni és nem birtokolni,
hatalmaskodás nélkül vezetni:
ezt kell a legnagyobb jónak nevezni."

(Tao Te King 8., 10. vers, ford.: Weöres Sándor)

Elektromos coach-okról álmodnak a coachee-k?

Maslow (2003) Az önmegvalósító emberek kreativitása című cikkében elkülöníti egymástól a kimagasló képességekkel rendelkező emberek kreativitását az önmegvalósító kreativitástól. Utóbbival rendelkező személy nem képes létrehozni értékes műalkotásokat, viszont például kiváló anya lehet. Egy érdekes étel elkészítése sokkal kreatívabb tettként értékelhető, mint egy rossz vers megírása, vagy egy unalmas színházi előadás rendezése. Az önmegvalósító kreativitást mutató emberekre jellemző, hogy nem a megszokott módon látják és láttatják a dolgokat, hasonlóan a mesebeli kisfiúhoz, aki rögtön észrevette, és persze meg merte mondani, hogy a császár meztelen.

> Az ilyenek meglátják az újat, a nyerset, a konkrétat, az idiografikusat, de ugyanúgy látják az általánosat, az elvontat, a skatulyázottat, a kategorizáltat és az osztályozottat is. Ennek következtében sokkal inkább a természetes való világban élnek, mint a fogalmak, absztrakciók, elvárások, hiedelmek és sztereotípiák szavakon alapuló világában, amelyet legtöbben összekevernek a valódi világgal (Maslow, 2003, 222).

Az önmegvalósító kreativitást mutató személyek viselkedése hasonlít a magukat biztonságban érző, boldog gyermekekére. A közhelyek és megcsontosodott nézetek fölött lebegve, a „szabadság enyhe mámorában" élnek. Nem skatulyáznak és magukat sem hagyják klisék közé zárni, képesek különféle

aspektusból látni a dolgokat, és nem zárkóznak el, pusztán önvédelemből, a váratlan élmények elől. „Észlelésük és kifejezőkészségük ártatlansága kifinomult elmével párosul" (Maslow, 2003, 223). Kitörni a megszokott rutinokból, és kibírni a „lét elviselhetetlen könnyűségét" embert próbáló feladat.

Könyvünkben a tehetségre, illetve és az önmegvalósító kreativitást mutató személyre egyaránt úgy tekintünk, mint olyan szuper-holonra, amely eredeti módon reprezentálja magát és a külvilágot, azaz van stílusa.

Arthur Danto, amerikai filozófus Buffont idézve úgy véli, hogy a velünk született „stílus [vagyis a tudatbéli reprezentáció eredeti módja, melyet szembeállít a tanulható modorral] az embere maga" (Danto, 1996, 195). Ezzel szemben szerintünk termékenyebb a stílust az „ember képének" tekinteni, mert így megszabadulhatunk az eredeti elképzelés esszencializmusától. Egy gondolatkísérlet révén fejtjük ki a kreativitásról vallott nézeteinket. Megkíséreljük megcáfolni azt az elképzelést, miszerint, ha Bach műveit fúgaíró mechanizmus révén hozta volna létre, akkor szükségképpen stílustalan, modoros, vagyis kreativitás híján való alkotások születtek volna. Ez azért fontos számunkra, mert ha sikerrel járunk, akkor bizonyítást nyer, hogy a modor a coaching során stílussá alakítható, anélkül, hogy „átprogramoznánk" a hozzánk fordulókat.

Philip K. Dick Álmodnak-e az androidok elektromos bárányokról? című regényében az androidoknak, akik legalább olyan okosak, mint mi, nincs empátiájuk, ezért az empátiát mérő Voight-Kampff teszt többé-kevésbé lehetővé teszi az őket üldöző fejvadász, Rick Deckard számára, hogy megkülönböztesse őket az emberektől. A könyv alapján készült Szárnyas fejvadász című film rendezői változatából viszont egyértelműen kiderül, hogy a minden szempontból emberi főszereplő is android, vagyis megkülönböztethetetlen tőlünk: illeszkedik azon személyiségmintázatok egyikéhez, amiket kultúránk nagyra értékel. Amivel leginkább megtéveszti a nézőt, az (sebezhetőségén túl) nem más, mint egyediségének védjegye: a stílusa. Csak a film végén jövünk rá, hogy a főszereplő egy izgalmas személyiségnek látszó szuper-holon, amely jól nyitja a kulturális evolúció által tervezett zárakat. Dick regényében felbukkan egy Phil Resch nevű másik fejvadász is, akiről Deckard sokáig azt hiszi, hogy android, mivel szikrányi empátiát sem érez azok iránt, akiket likvidálnia *kell*. Deckard etikus, önmegvalósító életet él, míg a másik fejvadász a moralitás által programozott, merev kategóriákban gondol-

kodó ember megtestesítője (Williams, 1985, 177–8; Shusterman, 2003, 435–444). Bár a moralitás az etikának mint holonnnak csupán része, mégis sokan úgy tekintenek rá, mintha mindent átfogó egész lenne, mely a kötelességek konzisztens szisztémájaként képes előírni számunkra, hogy miként cselekedjünk. Williams megkérdőjelezi a moralitás általános-érvényűségét, és a cselekedeteinket előíró felsőbbrendű tekintélyét. Az etika azon a felismerésen nyugszik, hogy a boldog élet a kötelességek teljesítésénél többet jelent. Mindebből nem következik az, hogy az etika semmibe veszi a morális szempontokat, csupán az, hogy elutasítja a moralitás abszolút hatalomra törő igényét, vagyis az előre gyártott törvényjellegű általánosításokat, ha jó ok van rá, semmibe veszi. A moralitás ebből a szempontból olyan holonnak tekinthető, mely miközben integrálódik az etika-holonba, megtartja autonómiáját vele szemben. A morális, mcdonaldizált kötelességek a jó életre irányuló etikai elképzelések részhalmazának tekinthetők, az etikai mérlegelések a morálisakkal szemben jobban hasonlítanak az esztétikai ítéletekhez, mint a logikai vagy jogi procedúrákhoz. „Az igazság megtalálása a legalkalmasabb és legvonzóbb *gestalt* meglelésének a kérdésévé, valamint az adott élethelyzetben a különféle (vagy eltérő módon kihangsúlyozott) tulajdonságok legvonzóbb és legharmonikusabb konstellációjának a felfogásává válik" (Shusterman, 2003, 443).

Dick regényében a másik fejvadász, Phil Resch morális holon, aki előzetes szabályoknak alárendelt, életet él, és minden körülmények között végrehajtja azt, amit rábíztak, vagyis ártalmatlanná teszi az emberek számára pontenciális veszélyt jelentő androidokat, még akkor is, ha kiderül róluk, hogy ártatlanok, illetve ártalmatlanok. Vele szemben Rick Deckard az úgynevezett esztétizált (de-mcdonaldizált) etika, vagyis az önmegvalósító kreativitás (Rorty, 1994, 1997, 181–260; Shusterman, 2003, 428–468) megtestesítője, aki számára "a viselkedés finom árnyalatai" (Wittgenstein, 1992, 294, 296) többet jelentenek a kötelességek mechanikus végrehajtásánál. Wittgenstein terminusaival Resch aspektus- és jelentésvakságban szenved, vagyis nincs képzelőereje, míg Deckard számára nagy jelentőséggel bír, ha „az arc a szó jelentését magába szívta" (Wittgenstein, 1992, 314), azaz kreatívan és empatikus módon viszonyul ember- és androidtársai megnyilvánulásaihoz. Resch, a morális holon, inkább megfelel az elektromos coachee ideáljának, mint Deckard, aki a *homo ethicus* megtestesítője, habár a film

alapján ő a műtermék. A két szereplő azért paradigmatikus számunkra, mert a könyvben a valódi ember úgy viselkedik, mint egy gép, hiszen szabályokat követve cselekszik, vagyis minden akcióját az őt irányító „moralitás-program" vezérli, szemben Deckarddal, aki annak ellenére, hogy a gép, kreatív, képzeletteli módon, gyakran az előírásokkal szemben hozza meg döntéseit. Az különbözteti meg a két karaktert egymástól, hogy utóbbit furcsán, eredeti módon, stílusosan reprezentálja a világot és önmagát. Ez azért meglepő, mert konvencionálisan úgy véljük, hogy a stílus a személyiség magja, originalitásának záloga, és ezért az általunk gyártott mesterséges alkotásoknak csak az eredeti stílust utánzó modoruk lehet. Ha az adott személy stílusát Danto (1996, 191-201) nyomán a tudatbéli reprezentáció módjának, velünk született tehetségnek tekintjük, akkor a robotoknak és androidoknak nem is lehet stílusuk, hiszen tudattal nem rendelkező műtermékek. Ez az akadály azonban inkább előítéleteinkből, mintsem korlátainkból fakad. Dennett (1998, 154–159) úgy véli, azért bízhatunk abban, hogy egy napon a robotok tudatossá válnak, mert mi is a természetes szelekció által gyártott tudatos robotok vagyunk: összetett, önszabályzó, önfenntartó fizikai mechanizmusok. A tudatos robotok létrehozásának lehetetlensége mellett általában három fő érvet szoktak felhozni. (1) Az egyik széles körben elterjedt álláspont szerint a robotok materiális tárgyak, a tudatosság viszont immateriális szellemi anyagból épül fel. Ez az elképzelés annak a vágynak a kifejeződés, ami ki szeretné emelni az elmét a tudományos vizsgálódás világából, egy fennköltebb szférába. Egy másik felfogás szerint (2) mivel a robotok (definíciójuk alapján) nem organikusak, a tudatosság az organikus agy sajátja. Persze, ha ugyanazokat a funkciókat ellátják, akkor ellenzőinek nem lehet semmi kifogásunk a fémből, szilikon chipekből, üvegből, műanyagból stb. készült funkcionális egységekkel szemben. (3) A következő érvet elfogadók úgy vélik, hogy a tudatosság irtózik a művitől, csak a természetes, az eredeti és a nem mesterségesen létrehozott dolgok lehetnek tudatosak. Dennett egyebek mellett egy képzőművészeti példával világít rá e mítosz rejtett előfeltevéseire. Az originalitás elkötelezett hívei szerint egy Cezanne kép és tökéletes hamisítványa abban különbözik egymástól, hogy az előbbi a valódi, eredeti és értékes, az utóbbi pedig ennek értéktelen mása, még akkor is, ha egyébként megkülönböztethetetlenek egymástól. Danto (1996, 194–201) szellemében azt mondhatjuk, hogy előbbinek egyéni, csak

rá jellemző stílusa van, míg utóbbi ennek csupán a másolata: nincs stílusa, csak modora. A stílus szerinte veleszületett tehetség, míg a modor tanulható, miközben elismeri, hogy külső megnyilvánulásaik azonosak lehetnek. A bázis- és nem-bázis-ismeretek és cselekedetek megkülönböztetésére alapozza érveit. Egy ismeret akkor nem bázis-ismeret, ha azt, amit tudunk, valami másra, már ismert dologra támaszkodva tudjuk. Cselekedetünk akkor nem bázis-cselekedet, ha *a*-t csak *b*-vel együtt tudjuk csinálni, vagyis *b* nélkül nem lehetne *a*-t megtenni. Danto megidézi Galileit, aki amellett érvelt, hogy mindent tudhatunk, amit Isten, de míg ő közvetlenül, intuitíve rendelkezik ezekkel az ismeretekkel, nekünk következtetéseket kell használnunk. Isten cselekedetei tehát – folytatja Danto – bázis-cselekedetek, vele szemben mi a megfelelő technológia révén juthatunk hasonló tudás birtokába. Szerinte a stílus ilyen bázis-cselekedet, nem szakértelem és hozzáértés eredménye, hanem vele született tehetség, sőt „a stílus maga az ember, ahogyan […] megszületik" (Danto, 1996, 195). Véleménye szerint, ha megértjük a stílus és a modor közötti különbséget, akkor valami nagyon fontosat tudunk meg emberi létünkről. Elképzelése meghatározó szerepet játszik az ontologiai coachingról vallott teóriánkban. Mivel elfogadja azt a buffoni kijelentést, hogy a stílus maga az ember, úgy véli, ha jobban megértjük a stílus mibenlétét, akkor magához az ember lényegéhez (vagyis ontológiájához) is közelebb férkőzhetünk. Szerintünk, ha képesek vagyunk feltárni, hogy a hozzánk fordulók eredeti módon reprezentálják-e (tehát stílusosan) a világot, vagy csupán mások stílusa határozza meg viselkedésüket, vagyis csupán modorral bírnak, akkor nagyot lépünk előre. A mások életstílusának való totális alárendelődés az ember-holonok integrációjának infantilis formája, mely veszélyesebb, mint a túlzott önérvényesítés. A feladatunk ekkor az, hogy a modort stílussá alakítsuk, vagyis a totális azonosulást hierarchikus és kreatív tudatossággal váltsuk fel. Danto szerint persze ez nem olyan könnyű. A szakismeretet szembeállítja a tehetséggel, hiszen utóbbinak logikailag adottnak kell lennie, ha elsajátítható volna, akkor nem tehetségnek hívnánk. A szakismeretet jelen kontextusban mechanikus döntések metaforájának tekintjük: az életet futószalagként kezelő, mcdonaldizált szemlélet diadalmenetének. A szakember előállítható, vele szemben Danto szerint a tehetséget nem lehet előállítani, csak gondozni. A „szaktudás" és „hozzáértés" az emberi élet mcdonaldizáltható tereiben használható kifejezések,

míg a „tehetség" a lét de-mcdonaldizált szféráiban alkalmazható: a természet tékozló szeszélyére utalunk vele. Danto a stílus és a modor elkülönítése során akaratlanul is misztifikálja az előbbit. Az önmagunknak, illetve másoknak történő hiedelemtulajdonítás közötti különbségre építi érvét. Amikor egy adott személy úgy véli, hogy *s*, akkor hisz is, hogy *s* igaz. Ez nyilvánul meg abban a nyelvi gyakorlatban, hogy általában nem mondjuk, hogy azt hiszszük, hogy *s*, hanem egyszerűen úgy cselekszünk, mintha *s* igaz lenne. Lényegi különbség van aközött, hogy *s* saját hitem, vagy másoknak tulajdonítom. Nem jelenthetem ki ellentmondás nélkül, hogy „azt hiszem, hogy *s*, de *s* hamis", a másik személyről viszont nyugodtan állíthatom, hogy „azt hiszi, hogy *s*, de *s* hamis" (Danto, 1996, 199). Amikor a másik meggyőződésére hivatkozom, akkor rá utalok és nem a világra, míg ő meggyőződéseinek kinyilvánítása során a világról mond valamit, és nem magáról. Danto szerint az imént bemutatott, egyébként széles körben elfogadott, premisszákból az következik, hogy az adott meggyőződések birtokosuk számára átlátszóak, és oly módon olvassa általuk a világot, hogy közben őket nem olvassa. Hiedelmei viszont mások számára átlátszatlanok, olvashatóak, de a többiek nem arra használják őket, hogy rajtuk keresztül lássák a világot. Danto szerinte abban az esetben mégis tudom hiteimet kívülről látni, amikor valaki felhívja rájuk a figyelmemet, vagy az adott hiedelem nem egyeztethető össze a környezetemmel. Véleményünk szerint itt semmi másról nincs szó, mint a megértés és az értelmezés közötti különbségtétel összemosásáról (Shusterman, 2003, 231–264). Mások hiedelmei éppen úgy átlátszóak, mint a sajátunk abban az esetben, ha megszokottak, jól illeszkednek az adott nyelvjáték elfogadott szabályaihoz. Interpretációra csak akkor érdemesek, ha valami probléma merül fel, váratlan inkonzisztencia vagy egyéb zavar. A stílus és a modor egyaránt szubsztrátum-semleges (Dennett, 2003, 188–9) mintázat, melyben mintegy testet ölt ezen mintázatokat létrehozó ágens eredetisége vagy az eredetiséget csak szimuláló, mcbullshitelt modora. Ezek a mintázatok publikusak, és nem az eredetiség okai, hanem kritériumai. Danto azt állítja, hogy a stílus struktúrája hasonló a személyiség szerkezetéhez, egy adott stílus megismerése nem azonosítható csupán egy bonyolult taxonómiai folyamattal, hanem a személy karakterének, jellemzőinek a feltárásával. A stílussal bíró személy nem képes csak közvetett módon tudatára ébredni annak, hogy miként reprezentálja a dolgokat. Ahhoz, hogy megőrizhesse a

stílus kitüntetett szerepét a modorral szemben, Dantónak azt kell feltételeznie, hogy ez a reflexió mindig utólagos, a szokatlan módon reprezentáló elme, csak a többiek vagy a külső világ közvetítésével tudatosíthatja magában eredetiségét. A modor viszont bizonyos előzetesen megtanult szabályok követése, vagyis tanítható, elleshető, paragrafusokba foglalható. Az elektromos bárányokról álmodnak az androidok? című könyvben Rick Deckard kreatívnak, eredetinek, váratlannak, kifinomultnak látszott, vagyis volt stílusa, míg fejvadásztársa, az előzetes szabályok révén cselekvő Resch a moralitás által előreprogramozott android-eltüntető gépnek tűnt. Danto elképzelése alapján mikor rádöbbentünk, hogy Deckard android – hasonlóan ahhoz, ahogy egy hamisítvány esetében, amit eddig eredeti reprezentációnak, vagyis stílussal bírónak tekintettünk –, az eredeti reprezentáció értéktelen szimulációjának látjuk. Ekkor Dekard-ot (mivel valójában android) egy „stílusszimuláló program" irányítja, vagyis látszólagos eredetisége semmivel sem valóságosabb, mint Resché. Sőt utóbbira innentől kezdve tekinthetünk úgy, mint olyan emberre, aki csak metaforikusan példázza (Goodman, 1976, 94) az androidságot: Phil Resh fejvadász jéghideg androidként. Ha később mégis kiderülne róla, hogy android, akkor a fenti kijelentés elveszítené metaforikusságát, tudata újra láthatatlanná válna, és így kikerülne az eredeti stílussal rendelkező holonok halmazából.

Nem nehéz észrevenni, hogy Danto az öntükrözés problematikájának segítségével kísérli meg megvilágítani a stílus és a modor közötti különbséget. A szokatlan módon (eredeti stílusban) reprezentáló elme-holon nem „látja" közvetlenül magát, csak közvetett módon, hasonlóan minden bonyolult és konzisztens rendszerhez. Dantónak tehát elvben igaza van: ahhoz, hogy az *én* önmagáról alkotott „képe" konzisztens maradjon, a rá vonatkozó igazságok egy részének szükségképpen elérhetetlennek kell lenniük számára. Ahhoz hasonlóan, hogy az arcunkat is csupán a tükörben, vagy mások szemében látjuk, tudatunk szerkezetét sem vagyunk képesek a tükrözésre használt eszközök nélkül, ha csak részlegesen is, megragadni. Danto szerint a stílus a reprezentáció váratlan, előre nem kiszámítható módjával azonosítható, míg a modor csak azt, szimulálja, ahogy a kreatív ember vagy android eredeti módon reprezentál. Az adott rendszer számára önnön stílusa, csak külső rendszerek közvetítéssel válik láthatóvá, de ha az ebből leszűrt szabályok révén próbálja finomítani stílusát, akkor, Danto olvasatában,

szükségképpen modorossá válik. A stílus ilyen értelemben nem fejleszthető, nem alakítható a kritikai reflexió révén, a coach vagy a tanácsadó a valóban eredeti ágensekkel nem képes érdemi módon kommunikálni, csak a modorosakkal. Egyetlen feladat maradna így a coach számára, észre kell vennie, ha egy hozzá forduló egyéni módon reprezentálja a világot, vagyis van stílusa, viszont a modort nem tudná stílussá formálni. Danto ezeket az implikációkat természetesen nem fogadná el, hiszen nem illeszkednek az emberről alkotott anti-esszencialista elképzeléséhez. Elméletének alapvető hibája, hogy a stílust esszencialista módon azonosítja a személyiséggel, és veleszületett tehetségnek tekinti az eredeti reprezentációt.

Vele szemben Wittgenstein (1995, 113) úgy véli, abban buffoni kifejezésben, hogy a stílus maga az ember van valami bunfordi epigrammatikus rövidség, ezzel szemben a „stílus az ember képe" új távlatot nyit. A stílus maga az ember kijelentés azt implikálja, hogy a reprezentáció eredeti módja bent van a fejünkben, míg a „stílus az ember képe" csupán azt, hogy bizonyos (szokatlan, egyszerre taszító és vonzó) belső tudattartalmakat tulajdonítunk annak, aki adott kontextusban eredeti módon használja a nyelvet, furcsán mozog, szokatlan viselkedés-mintázatokat produkál. A tudatát mint médiumot ekkor nem feltárjuk, hanem megkonstruáljuk. Wittgenstein szerint „[a]z ember az emberi lélek legjobb képe". („Der Mensch ist das beste Bild der menschlichen Seele."), „[…] a stílus az ember képe." („[…] daß der Stil das Bild des Menschen sei". Ha az ember vagy az emberi test a lelket legtökéletesebben reprezentáló képként működik, melyet a stílus reprezentál akkor (mivel Wittgenstein a képeket a folyamatos aspektuslátás paradigmatikus eseteként kezeli) az adott emberi viselkedéshez (ontologiai coachokként) a képek befogadásához hasonló módon kell viszonyulnunk.

Danto (1996, 197) úgy véli, ha a korabeli vádak igazak lettek volna és Bach tényleg fúgaíró titkos gépet használt volna művei létrehozása során, akkor a mechanikus úton előállított fúgáknak logikailag nem lehetne stílusa, mivel az alkotó nem közvetlenül, hanem egy mechanikus, szabályok, listák és kódok révén működő eszköz által hozta volna létre műveit. Bár Danto nem mondja ki, ezek legfeljebb Bach modorát reprezentálták volna, és nem a stílusát. A stílusosnak *mutatják* magukat, de nem rendelkeznek vele. Danto érvelése könnyedén cáfolható. Egy bizonyos leírási szinten mindannyian ilyen szabályok listák és kódok által irányított, mcdonaldizált gépek

vagyunk, hiszen az agyunk olyan reprezentációs rendszer, mely a fizikai világ része, működése a fizika révén elvileg előre jelezhető. Az agyunk bonyolult számítógépnek tekinthető, melyre a természetes és kulturális evolúció telepített (mc-, poszt- és de-mcdonaldizált) programokat. Danto azt előfeltételezi, hogy nem lehet egy program eredeti, vagyis a fúgaíró gép nem tesz mást, mint hogy létrehozójának előzetes terveit mechanikusan megvalósítja. Feltehető az a kérdés, hogy ha a gépezet "túlszárnyalja" a készítőjét és eredeti zenét szerez, akkor ez kinek a dicsősége. Az originális dallam az eredeti program mélyén lapult, vagy a fúgakészítő rejtett zsenijét a berendezés mintegy felszínre hozta, vagyis láthatóvá tette a stílusát? E komplex és eredeti tevékenység származhat az egyszerű mechanizmusok kombinációjából? Ha kissé módosítva az eredeti történetet egy fúgaíró programot készítő programozóval helyettesítjük a mechanikus szerkezet készítőjét, akkor a kérdésre adott válasz alkalmas lesz arra, hogy a mi problémánkra is választ kapjunk, nevezetesen, hogy a programozott modor a coaching során stílussá alakítható-e. Ha a program könnyen azonosítható műveletek sora révén „alkotta" meg a zenét, akkor csupán a programozó előzetes gondolatait tette explicitebbé, vagyis ebben az esetben nyugodtan feltételezhetjük, hogy az eredeti ötletek a program készítőjének fejében voltak. Ha ezt egy személy viselkedésére vonatkozatjuk, akkor a programozó itt nem más, mint a szülői és társadalmi elvárások. Ha viszont a programot nyomon követve nem tudunk rájönni, hogy miként hozta létre az eredeti zeneművet, akkor önálló „gondolatokat" kell tulajdonítanunk a program által futtatott gépezetnek. A program létrehozásáért a készítőjét illeti a dicséret, a program által létrehívott „eredeti ötletekért" viszont nem. Az ember csupán „metaszerzője" az alkotásnak, hiszen ő hozta létre a mű alkotóját (Hofstadter, 1996, 606–7). Az első esetben a program készítőjét tekintjük stílussal bírónak, míg a második esetben a programot.

Elsőre jogosnak látszik az az ellenvetés, hogy a stílussal bíró ember más, mint a stílust szimuláló android vagy program. Az esztétikai és etikai értelemben unikális ember eredeti módon reprezentálja a világot, az általa tervezett program viszont valójában csupán származtatott léttel bír, vagyis nincs stílusa, csak modora. Ehhez hasonlóan Phil Resh hidegen, androidstílusban teljesíti feladatát, pedig ember, míg az elsőre embernek tűnő android, Rick Deckard a magányos nyomozó stílusos archetípusának mo-

doros szimulátora. Danto szerint az ízléssel kapcsolatban sem beszélhetünk szakértelemről, vagyis a de-mcdonaldizált esztétizált etika autentikus megtestesítői olyan eredeti figurák, akiknek senki sem finomíthatja az ízlését, a szabályok révén csak arra lehet megtanítani az embereket, hogy szimulálni tudják a mások kifinomult ízlését, vagyis ilyenkor olybá tűnnek, mintha androidok lennének.

Véleményünk szerint célszerű úgy tekinteni önmagunkra, mint az adott holonikus szisztéma által „gyártott" modoros vagy stílusos műtermékekre. A minket túlélőgépekként kezelő gének az Anyatermészet mérnöki tevékenységének „kedvezményezettjei", a kulturális evolúció elsődleges pártfogoltjai pedig a mémek, vagyis kulturális gének. Az eredeti műalkotások és az emberek elemzése esetén nem esünk az intencionális hiba bűnébe, ha az „alkotás" értelmezése során szerzői szándékokat konstituálunk a coaching során feltáruló reprezentációs rendszer mintázataiból kiindulva. Az adott körülmények által létrehozott modoros vagy stílussal bíró műtermékek szerzőjét (a viselkedésüket meghatározó rendszert) is rekonstruálhatjuk, ha a reprezentációs szisztéma szabályainak megfelelően olvassuk műveit, vagyis a hozzánk forduló ember-holonokat. Ha a „stílus az adott ember képe", akkor a modoros ember nem más, mint egy másik ember képe, melyről azt hiszi, hogy a saját stílusa, vagyis önarcképe. A coaching során rá kell világítanunk erre, és segítenünk kell abban, hogy a hozzánk forduló létrehozza saját önarcképét, vagyis ne más stílusának modoros szimulátora legyen, hanem megtalálja önmagát. A viselkedését meghatározó rendszert metaforikusan tekinthetjük egy kiállítótérnek, melynek átrendezése lehetővé teszi, hogy a hozzánk forduló személy mint két lábon járó műalkotás más kontextusban lássa önmagát. Ekkor a coach úgy viselkedik, mint egy kiállítást létrehívó kurátor, aki a művészekkel együttműködve megalkot egy eredeti koncepciót annak érdekében, hogy a művek (családtagok, egyéb szervezetek tagjai) jól működő rendszerré váljanak, melyben az autonómia és az integráció kényes egyensúlya adja az installáció értékét.

Meggyőzni csak érvelve szabad?

> Feltételezem, hogy az emberek természettől fogva önzők és az emberi életnek nincs rajta kívüli értelme vagy □□°□□–a. Evidensen igaznak tűnik, hogy a rendkívül kisszámú látszólagos kivétel ellenére az emberek természettől fogva önzők – bárhol és bármikor is tekintünk rájuk. Ezen önzőség sajátosságáról a modern pszichológiának van mondanivalója. A lélek (*psyche*) egy történetileg meghatározott egyed, amely kérlelhetetlenül önmaga gondját viseli. Bizonyos tekintetben hasonlít egy géphez: működéséhez energiaforrásokra van szüksége, és fogékony bizonyos cselekvésmintákra. Az olyannyira magasztalt választási szabadságának köre általában nem túl nagy. Egyik legfőbb időtöltése az álmodozás. Vonakodva néz csak szembe a kellemetlen valósággal. Tudata általában nem egy áttetsző üveg, amelyen keresztül a világra tekint, hanem többé-kevésbé fantasztikus ábrándok felhője, ami arra való, hogy a lelket megóvja a fájdalomtól. Állandóan vigasztalást keres, akár az én elképzelt kitágulása, akár teológiai természetű fikciók révén. Még szeretete is többnyire az én jussának kinyilvánítása. Azt gondolom, hogy valószínűleg rá tudunk ismerni magunkra ebben az eléggé lehangoló leírásban.
>
> Irish Murdoch, The Sovereignty of Good (ford. Lautner Péter). London: Routledge, 1970, 75–101.

Irish Murdoch írásának részlete arra világít rá, hogy tudatunk, amely „fantasztikus ábrándok felhője", gyakran az öncsalás eszköze, nem a világ és

önmagunk pontos reprezentációjának módja. Ha a meggyőzés során abból indulunk ki, hogy az emberek önzők és alapvetően saját boldogulásukat keresik még abban az esetben is, amikor látszólag közösségi célokért, ideálokért küzdenek, akkor sokkal hatékonyabban tudjuk befolyásolni embertársainkat. Murdoch szerint ebből az, általa plasztikusan ábrázolt, énközpontúságból van kiút. Egyik példája a nyelvtanulás: a nyelvet megtanulni igyekvő diák, ha igazán el akarja sajátítani azt, akkor kénytelen alázatosan közeledni az idegen nyelvhez, miáltal képes kitörni önzősége börtönéből, annak révén, hogy egy tőle független, valóságos struktúrának alárendeli magát. Ez a tevékenység azzal a haszonnal jár, hogy a vágybeteljesítő gondolkodást meghaladva (ha csak időlegesen is) egy valódibb világ polgárává válhat.

> Ha például oroszul tanulok, akkor egy autoritatív szerkezettel szembesülök, ami tiszteletet parancsol. A feladat bonyolult, a cél pedig távoli, talán soha nem is érhető el teljesen. Munkám nem egyéb, mint fokozatos feltárása olyasminek, ami tőlem függetlenül létezik. A figyelem jutalma a valóság egy ismerete lesz. Az orosz nyelv szeretete eltávolít önmagamtól és egy tőlem idegen dolog felé visz, amit a tudatom nem vehet át, nyelhet el, tagadhat le, vagy tehet valótlanná. Murdoch (1970)

Az orosz nyelv tekinthető olyan szuper-holonnak, amelynek a tanulás során (autonómiámat megőrizve) részévé válok. Nyelvtudásom olyan holon (parole), mely a nyelv (langue) fonematikus, lexikális és szerkezeti absztrakt lehetőségeinek realizációja, konkrét megvalósulása. A nyelv nem akar manipulálni, megfosztani szabadságomtól, hanem segít meghaladni önmagam. Ennek analógiájára a meggyőzést akkor tekintjük manipulatívnak, ha a meggyőzni kívánt személyt megerősíti énközpontú, öncsaló létében. Ebben az esetben a személyre nem mint önálló holonra tekintek, hanem olyan részként kezelem, amely az egésszel szemben megpróbálja lehetőségein túl növelni befolyását. Ebben az esetben a meggyőző szándéka nem más, mint az, hogy a másik úgy cselekedjen, ahogy azt ő akarja, de számára nem fontos, hogy segítse abban, hogy jobban értse a világot és önmagát, vagyis kiszabaduljon önzősége börtönéből. A manipulátor célja az, hogy az általa befolyásolt személy mint holon ne legyen tudatában valódi szándékainak, higgye azt, hogy szabadon dönt, miközben a befolyásoló előzetes tervét

hajtja végre. Ilyenkor az adott holon tévesen azonosítja a holarchiában betöltött szerepét: azon a szinten is egészként kezeli magát, ahol részként funkcionál. Akkor beszélhetünk meggyőzésről, ha a meggyőzött személy valóban szabadon dönt az érvek meghallgatását követően. Ebben az esetben a holon valójában is teljesség a rendszer adott szintjén, és nem csupán rész mely, tévesen, egészként reprezentálja magát. Ha a manipulálni kívánt személy a manipuláció hatására vagy éppen annak ellenére képes kilépni önnön börtönéből, akkor meggyőzésről beszélhetünk, még akkor is, ha mindez a manipulátor szándékai ellenére következik be. Megeshet, hogy miközben manipulálni akarunk valakit, meggyőzzük őt.

A logikus érvek elfogadása hasonló a nyelvtanuláshoz: a következtetések menetén végighaladva kiszabadulunk egyszemélyes barlangunkból, hogy eljussunk a valóság egy tőlünk független felfogásáig. A Murdoch által bemutatott irracionális öncsalást látszólag megerősítő érvelésnek akkor van létjogosultsága, ha végül is elvezett egy ilyen objektív struktúra megtapasztalásáig, azaz lehetővé teszi a meggyőzött személy számára, hogy logikusan (vagyis a logika eszközrendszerét használva) végiggondolja a helyzetét. Az irracionális vélekedésekre való apellálás abban az esetben méltánylandó is lehet, ha ezen vélekedések hatására a meggyőzni kívánt személy racionálisan dönt, vagy racionálisan végiggondolja a problémákat, amiket meg kell oldania. Ha a benne előidézett irracionális vélekedések arra motiválják, hogy racionális döntéseket hozzon, illetve úgy cselekszik, hogy az a közösség többi tagjának is előnyére válik, akkor tejesen helyénvalónak tekinthető a befolyásoló szándéka. A meggyőzés eredménye ilyenkor mindig egyfajta éntelenítés, a valóság egy tőlünk független darabjára irányuló megismerés.

Az önmeghaladás vágya viszont nem lehet egyenlő a teljes önfeladással. Ha téveszméknek, káprázatoknak és illúzióknak rendelődünk alá, az végzetes lehet: „a legrosszabb őrült a megháborodott szent" (Idézi Koestler, 2000, 303). A holonok önérvényesítő hajlama sokkal kevesebb kárt okoz, mint olyan eszméknek, céloknak történő alárendelődésük, mint például a fasizmus, a kommunizmus. Integratív törekvéseik az empátia, azonosulás, imádat mechanizmusai révén lehetővé teszik az egyének számára, hogy egy nagyobb egység részeivé válva meghaladják személyes énjük határait.

Nelson Goodman (1978, 1–22) nyomán célszerű világokra és nem egyetlen valóságos világra gondolni. Nyilvánvalóan nincs mód arra, hogy

Constable festészetét vagy James Joyce világlátását a fizikai világleírásra redukáljuk. A redukció révén (a szó jelentéséből következően) mindig csak részlegesen vagyunk képesek megragadni egy világot. Ezen világok közös jellemzője, hogy megelőznek bennünket struktúrájukkal, és ha meg akarjuk bármilyen mértékben is ismerni őket, alázatosan kell közelednünk hozzájuk, ami lehetővé teszi, hogy meghaladjuk önző önmagunkat. Ez azonban nem veszélytelen, hiszen az integrációs törekvés gyakran olyan azonosulás révén valósul meg, amely során az egyén „az eget és a földet haragvó apafigurákkal, imádandó fétisekkel, gyűlöletes démonokkal és vakhitet követelő dogmákkal népesíti be. Az *identifikáció* e nyers formája egészen másvalami, mint egy rendezett, szociális hierarchiába való *integráció*. Voltaképpen visszahátrálás az önmeghaladás egy infantilis formája, és szélsőséges esetekben maga az anyaméh felé" (Koestler. 2000, 314). Ebben a szituációban az adott holon az azonosulás során elveszíti egész-jellegét, és csak differenciálatlan, az egészben totálisan feloldódó részként diszfunkciónál. Ekkor az egyének holon-mivoltukat elveszítve homogén masszává válnak. Egy holarchiában a holonok megőrzik rész-egész-jellegüket, egyszerre autonómak és kooperatívak. Hierarchikus tudatosság jellemzi őket: tisztában vannak egész mivoltukból származó jogaikkal, valamint részségükből származó kötelezettségeikkel. A holarciában megmarad a holonok személyes azonossága és felelőssége, míg a totális azonosulás felszámolja mindkettőt, és alárendeli az egésznek. A manipuláció során a manipulátor bár látszólag meghagyja a befolyásolt egyén személyes azonosságát és felelősségét, valójában, mivel saját céljainak rendeli alá, megosztja autonómiájától és kooperációs képességétől. Ez a fajta alárendelődése nem valódi integráció, és önmeghaladás, hanem önfeladás. A holarchikus tudatosság Janus arcúvá teszi az embereket, a totális azonosulás arctalan tömeget eredményez. Az önfeladó azonosulás esetében a személyes felelősség és az önérvényesítő törekvések egyaránt semmivé foszlanak. A család, egyéb szervezet egoizmusát tagjainak altruizmusa alapozza meg. A hierarchikus tudatosságát feladó csoport nyájként, csordaként viselkedő primitív holon.

A meggyőzés azon fajtája, ami irracionális vélekedésekre próbál rávenni, csak akkor tekinthető hibának, ha az előbbi típusba tartozó irracionális cselekedetekhez vezetnek, vagyis önmagunk foglyai maradunk továbbra is, vagy pedig totálisan feladjuk személyiségünket. E fent vázolt elképzelés alá-

támasztást nyer az úgy nevezet kognitív válasz elmélet révén. Petty és Cacioppo (1986) szerint a meggyőzés leghatékonyabb módja az önmeggyőzés, ilyenkor a személy a számára elfogadható érvek meghallgatását követően újabb gondolatokat, érveket fogalmaz meg magában az adott vélemény mellett.

Akkor beszélünk a meggyőzés fő útjáról, ha a meggyőzés újabb gondolatokat ébreszt a hallgatóságban, és csak akkor működik, ha a közlés erős érveket sorakoztat fel az adott vélemény alátámasztására, a gyenge indokok inkább ellenhatást váltanak ki. A meggyőzésnek ez a fajtája tehát kiszakítja a meggyőzött személyt önnön bezártságából, és arra indítja, hogy logikusan végiggondolja a hallottakat, vagyis alárendelődjék egy már meglévő struktúrának, a logikus gondolkodásnak. Egy másik út, amit a reklámok is használnak az, hogy nem közvetlenül próbálják meggyőzni a hallgatóságot, hanem kellemes, kívánatos dolgokhoz kötik a hirdetett terméket. Ilyenkor nem szükséges motiváció, vagy figyelem, mert a meggyőzés perifériás utakon jut el hozzánk: a befogadó nem a lényeges, hanem mellékesnek tűnő, irreleváns ingerekre reagál. Hatása nem túl tartós, de tudattalanul befolyásolhatja választásainkat. A mellékút, ha nem is szükségképpen tekinthető manipulációnak, hiszen a reklámok nem titkolják, hogy növelni szeretnél a termék iránti érdeklődést, hatásukat tekintve a manipulációhoz hasonlítanak abban az esetben, ha a befolyásolni kívánt személy önző magába zártságát növelik, és nem segítenek a befogadó éntelenítésében, vagyis abban, hogy alárendelődjék egy valóságos struktúrának, például a logikus érvek követésének.

Murdoch önző és öncsaló, könnyen manipulálható embere nem csupán karosszékben kitalált elképzelés, hanem pszichológiai kísérletekkel is alátámasztható (vö. Mele, 2009). Egy, az USA-ban készült, felmérés arra a meglepő eredményre vezetett, hogy az egyetemi tanárok 94%-a úgy véli, jobban végzi a munkáját kollégáinál. Ez nem csupán az egyetemi oktatókra jellemző attitűd. Egy másik, egy millió középiskolás bevonásával készült, felmérésből az derül ki, hogy szinte kivétel nélkül minden diák meg van győződve arról, hogy átlagos társainál jobb kapcsolatteremtő képességgel bír, és 25%-uk azt hiszi, hogy benne van a legjobb kapcsolatteremtő képességekkel rendelkezők 1%-ban. Nyilvánvaló, hogy a megkérdezettek nagyobbik fele magasan túlértékeli önmagát, vagyis irracionálisan vélekedik saját lehetőségeiről.

Ha ezeket a tanárokat meg akarjuk győzni arról, amit eleve is hisznek, hogy jobbak a többieknél, akkor nem lesz nehéz dolgunk. Ha ezt a nyilvánvalóan irracionális hitüket a meggyőzést követően arra használják, hogy még jobb tanárokká váljanak, akkor a meggyőzés nem cinikus manipuláció, hanem valódi meggyőzés, mely arra irányul, hogy a tanár a közösség érdekeivel összhangban jól tanítson. Ezen tevékenysége elképzelhetetlen logikus gondolatmenetek követése nélkül, ami révén szükségképpen kilép önnön irracionális börtönéből a valóságba. Olyan struktúráknak kell alárendelődnie, melyek nélkül lehetetlen lenne hatékonyan tanítani.

Vajon Dávid azon vélekedése, ami szerint iskolatársai 99%-ánál okosabb, irracionális abban az esetben, ha 22%-uk értelmesebb, mint ő? Az evidenciák meglétére alapozott racionalitás-koncepció alapján Dávid vélekedése nem tekinthető racionálisnak. A fentiekből adódóan nyilvánvaló, hogy olyan kijelentések igazságában is hiszünk, amelyek nincsenek összhangban a tényekkel, tehát hamisak. Ésszerű felvetésnek tűnik, miszerint azon óhajunk, hogy valami igaz legyen, gyakran befolyásolja azt, hogy miként vélekedjünk róla Az így előhívott vélekedésünk gyakran nem nyugszik semmiféle evidencián, logikailag helyes következtetésen, csupán vágyaink terméke.

Mindezt egyéb bizonyítékok is alátámasztják. Egy, szintén az USA-ban készült, pszichológia kísérlet során egyetemista lányoknak mutattak olyan tanulmányt, amely szoros összefüggést mutatott ki a koffeinfogyasztás mértéke és az emlőrák gyakorisága között. Azok, akik sok kávét ittak, kevésbé hittek a tanulmányírónak, mint azok, akik nem voltak nagy koffeinfogyasztók. A cikkben nem említették a férfiak veszélyeztetettségét, így ők jól használhatókká váltak referencia-csoportként. A megkérdezett egyetemista fiúk jobban hittek a cikkírónak, mint veszélyeztetett nőtársaik, és csupán kis különbség mutatkozott a sok és a kevés kávét ivó férfi koffeinrajongók között. Ésszerűnek tűnik az a feltevés, hogy a sok kávét fogyasztó, veszélyeztetett nők arra vágytak, hogy a veszély ne legyen valóságos, és ez a közös vágyuk arra motiválta őket, hogy ne higgyenek a tanulmány által feltárt, számukra szorongató élményt nyújtó összefüggésben. Minél kevésbé érezték magukat veszélyben a megkérdezettek, annál kevésbé kételkedtek a tanulmány igazságában. A sok kávét ivó nők azért hittek kevésbé a tanulmányírónak, mert személyes érintettségükből adódóan hiper-kritikus álláspontra helyezkedtek, vagyis az egészség és a kávéivás iránti olthatatlan vágyuk együttesen

generálta irracionális vélekedésüket. Az a kérdés mindezek figyelembevételével, hogy ettől a fajta irracionális vélekedésektől meg kell-e mindenáron szabadulnunk vagy sem. A fent bemutatott esetben nyilvánvalóan igen, hiszen különben az egyetemista hölgyek nem szoknának le az egészségüket veszélyeztetető szenvedélyüktől. Vannak olyan szituációk azonban, amikor ezek a fajta irracionális hitek nagyon is elfogadhatónak tűnnek, azaz hatékonyak az egyén „túlélési gyakorlata" szempontjából, és ezáltal racionálisnak tekinthetők. A pszichológiában jól ismert az úgynevezett „depresszív realizmus" nevű betegség. A depresszióra hajló személy sokkal inkább elmerül pozitív és negatív tulajdonságainak vizsgálatában, mint azok, akik nem szenvednek depresszióban. Az, hogy depresszió következménye-e ez a nagyfokú önvizsgálat, vagy az önboncolás okozza a depressziót, megválaszolásra váró kérdés. Vajon, ha rajtunk múlna, érdemes lenne depresszióba esnünk pusztán azért, hogy jobban megismerjük önmagunkat, illetve olyan mélyre ásni magunkba, hogy depresszióba zuhanjunk? Nyilvánvalóan egyik megoldás sem tűnne célravezetőnek. Önmagunk irracionális túlértékelése időnként nagyon is kifizetődő és hasznos elfoglaltság. Ha úgy gondolom, hogy kapcsolatteremtés dolgában jobban állok társaimnál, akkor ez arra motiválhat, hogy nyissak embertársaim felé. Ehhez hasonlóan, ha úgy vélem, hogy tehetségesebb tanár vagyok átlagos munkatársaimnál, ez arra ösztönözhet, hogy jól végezzem oktatói feladataimat. Nyilván abban az esetben, ha tanítás közben mindenkit tönkreteszek, ezen irracionális vélekedésem katasztrofális eredménnyel jár. Abban a szituációban viszont, amelyben önmagam túlértékelése nagyobb teljesítményre sarkall, egyáltalán nem káros. Irracionális lenne megszabadulnunk a saját magunkról alkotott irracionális vélekedéseinktől, ha erre módunk lenne? A racionalitásról alkotott egyik koncepció alapján az tekinthető ésszerű cselekvésnek, ami az összes szempont figyelembe vétele alapján azon vélekedésből következik, hogy ez a legcélszerűbb cselekvés, mire képesek vagyunk itt és most. Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy gyakran sokunk számára az a legcélravezetőbb, ha nem próbálunk meg szabadulni irracionális vélekedéseinktől. Gyakorta nagyon is jó okunk van rá, hogy ne tegyük, vagyis racionálisan járunk el, ha nem bántjuk irracionális vélekedéseinket. A látszat ellenére itt semmiféle paradoxonról nincs szó. A vélekedések és a cselekvések különféle típusú dolgok. Azon ítéleteink igazolására használt evidenciák, amik szerint egyes vé-

lekedéseink irracionálisak, nem alapozzák meg azon cselekedeteink helyességét, amik arra irányulnak, hogy megszabaduljunk ezektől a hiteinktől. Nem lenne célravezető az összes önmagunkról alkotott vélekedést összhangba hozni a tényekkel, mert ennek következtében esetleg éveket kellene adni az életünkből cserébe.

A fentiekkel összhangban a meggyőzés során nyugodtan elhitethetjük a coachee-kkal, hogy jobb kapcsolatteremtő képességekkel rendelkeznek átlagos társaiknál, ha ez az irracionális vélekedés segít abban, hogy önmagukból kitörjenek a többiek felé, azaz alázatosan közeledjenek ahhoz a dinamikus struktúrához, amit úgy hívnak, hogy közösség. Azoknak az irracionális hiedelmeknek az előidézése viszont manipuláció, amikor az a szempont nem játszik szerepet a ráhatás során, hogy a másik képes legyen általuk kitörni önnön börtönéből.

A nagy mennyiségű koffeint fogyasztó nők irracionális, a kávéivás veszélyeit lekicsinylő viselkedése jó példázza az úgynevezett kognitív disszonanciát. A kognitív disszonancia olyan belső feszültségállapot, amely akkor jelentkezik, amikor az adott ágens két, egymással összeegyeztethetetlen vélekedéssel bír. Ezek a vélekedések disszonánsak, az egyik ellentétes a másikkal. Mivel ez az állapot számunkra kellemetlen, ilyen esetben arra törekszünk, hogy megszűntessük, vagy legalább csökkentsük a disszonanciát. Ahhoz hasonlóan, ha éhesek vagyunk, ennünk kell, ha szomjasak, akkor innunk, amikor disszonanciát élünk át, változtatnunk kell adott vélekedéseinken. Előbbiek fiziológiai feszültségeket oldanak, utóbbi a vélekedések között fennálló disszonanciáit csökkenti, vagy szünteti meg. A disszonanciát úgy vagyunk képesek csökkenteni, hogy az egyik vagy mindkét vélekedésünket megváltoztatjuk oly módon, hogy összeegyeztethetőbbé, konszonánsabbá váljanak. A másik lehetőség az, hogy olyan vélekedéseket teszünk magunkévá, amelyek összekapcsolják a korábban egymásnak ellentmondó hiedelmeinket.

Tegyük fel, hogy olyan egyetemista nő vagyok, aki sok kávét iszik és elolvastatnak velem egy cikket, amely amellett érvel, hogy nyilvánvaló összefüggés van a kávéivás és a mellrák gyakorisága között. Ez szükségképpen kognitív disszonanciát idéz elő bennem. A legracionálisabb megoldás látszólag az lenne, ha leszoknék a kávéivásról, vagy legalábbis csökkenteném a koffeinbevitel mértékét. Az a vélekedés, hogy nem iszom kávét összeegyeztethető azzal, hogy a túlzott kávéfogyasztás a nők számára mellrákot

okoz. A feszültség oldásának ez a legkézenfekvőbb és persze a legradikálisabb módja annak számára, akinek a kávéfogyasztás egyszerűen rossz szokás. Viszont annak, aki identitásának fontos kellékének tekinti, a leszokás már egyáltalán nem járható út. A kávéra tekinthetünk, mint az értelmiségi öntudat sötét, ördögi folyadékára: a lázadás egy lehetséges módjára az egészséggel szemben. A kávéivás túlmutat önmagán: a zaklatott értelmiségi lét attribútuma, fontos kelléke lehet egyesek számára. Ha valaki nem tudja abbahagyni a kávéivást, egyéb stratégiához kell folyamodnia ahhoz, hogy csökkentse a disszonanciát. Nyilván a másik vélekedését kell valamiképpen megváltoztatnia vagy a kettőt összekapcsoló egyéb hiedelmeket találnia. Megkísérelhet bizonyítékokra bukkanni arra vonatkozóan, hogy a kávéivás gyakorisága és a mellrák között nincs is valódi összefüggés. Kétségbe vonhatja például a kísérletek szakszerűségét, esetleg hivatkozhat arra, hogy egy titokzatos lobby áll a kutatás mögött, melynek az a célja, hogy tönkretegye a kávégyártókat, mert a saját koffeinmentes termékének akar piacot nyerni. Kereshet példákat olyanokra, akik sok kávét ittak és mégis sokáig éltek, vagy hivatkozhat olyan okosnak vélt emberekre, akik nem innának kávét, ha valóban veszélyt jelentene számukra. Áttérhet esetleg más kávémárkára, mert valakitől azt halotta, hogy abban kevesebb a koffein, vagy ha nem is kevesebb, kevésbé szívódik fel, mivel valamiféle titokzatos tulajdonsággal bír az ártalmas és valóban mellrákot okozó koffeinnel szemben. Azt is képzelheti, hogy vannak olyan kávéfajták, amik olyan speciális koffeint tartalmaznak, amelyek megelőzik a mellrákot, nagy mennyiségű fogyasztásuk tehát kimondottan hasznos. A kávéivás és a mellrák disszonanciája úgy is csökkenthető, ha két vélekedés közé olyanokat illesztünk, amelyek ezeket elfogadhatóvá teszik. Az egyik lehetőség az, ha Petri György Egy szép nap című versével összhangban az értelmiségi lét fontos kellékének tekintjük, és a kávéivás vadromantikájában véljük felfedezni a kelet-európai feminizmus egyik markáns megnyilvánulását. A mellrák lehetősége mintegy fokozza a koffeinfogyasztás iránti vonzalmunkat, ha a betegség „ígérete" is benne van választott életformánkban, akkor valódi téttel bír: bele lehet halni. Az értelmiségi lét súlytalanságát a kávéivás veszélye megszűnteti, sőt a súlyos betegség rémképe által hősies helytállássá nemesíti. A koffein megszűnteti a „lét elviselhetetlen könnyűségét". A feminizmusunk ezáltal megszabadul súlytalanságától, és a halálos veszély keretei közé helyezi a diskurzust. A le-

szokni nem akaró egyetemista hölgy a mellet is érvelhet, hogy jobb a kávéivás élvezetében rövid ideig élni, mint nélküle hosszan vegetálni. A disszonancia csökkentésének tehát az egyik módja az, ha a veszélyt lekicsinyeljük, a másik pedig az, ha önnön bátorságunkat magasztaljuk a valódi veszéllyel szemben: igen, mi a lét peremén akarunk élni, mert csak ennek van igazán értelme! A halál árnyékában elfogyasztott kávé túlmutat önmagán, egy heroikus életforma attribútumává válik.

Nem szeretünk azokkal a dolgokkal szembesülni, amik ellentétben állnak az identitásunkat meghatározó vélekedéseinkkel. A régmúltban a rossz hírt hozó hírnököket gyakran megölték. Ennek korszerű változata a számunkra, vagyis a sok koffeint fogaszó nők számára, kellemetlen hiedelmeket okozó „hírnők", vagyis a koffein és a mellrák összefüggését feltáró cikkíró „megölése". „Haljon meg" ő inkább, mint hogy nekünk kelljen megváltoztatnunk életünket. Gyakran persze a hírnök olyan képességekkel rendelkezik, amely katartikus hatással van ránk, és hirtelen más fényben látjuk életünket, mint eddig.

A kognitív disszonancia megszüntetésére irányuló vágy költői megfogalmazást nyer Rilke Archaikus Apolló-torzó című versében. A vershősben disszonanciát idéz elő az Apolló-torzó szemlélése. A töredékes szobor, olyan „hírnők", aki elementáris hatással van a befogadóra, feszültséget idéz elő régi élete és a talán régóta vágyott új között. A szobornak nincs feje, a karja is hiányzik, „ám…a test mégis izzik, mint a lámpa, / melybe mintegy visszacsavarva ég / nézése." Olyan, mint egy csonka szillogizmus (enthüméma), melynek hiányzik az egyik premisszája vagy a konklúziója, és ezt a hallgatónak kell kitalálnia, miáltal jobban magévá teszi a retorikai eszköz használója által közvetíteni kívánt gondolatot. A szobor csonkaságán is átüt valami különös varázserő, mely nélkül „csak torzult, suta kő / lenne, lecsapott vállal meredő, / nem villogna, mint tigris bőre, nyersen, / s nem törnék át mindenütt busa fények, / mint csillagot: mert nincsen helye egy sem, / mely rád ne nézne". Egy letűnt kor üzenetét közvetítő torzó egész valójával arról győzi meg szemlélőjét, hogy mélyen gyökerező hitein felülemelkedve új életet kezdjen. Ez az üzenet a befogadó egész személyiségének megváltoztatására irányuló paranccsá válik: „Változtasd meg élted!".

A művészi alkotásokra, jelen céljainkat figyelembe véve, tekinthetünk úgy, mint olyan műtermékekre, amik azért készültek, hogy valamiről meggyőzzenek bennünket. Amikor kötetet veszünk a kezünkbe, vagy elmegyünk

egy kiállításra, akkor eleve tudatában vagyunk annak, hogy egy meggyőzési kísérlet alanyaivá válunk ezekben a szituációkban. Egyes kutatók úgy vélik, hogy abban az esetben, ha valakit figyelmeztetnek arra, hogy meg kívánják változtatni vélekedéseit, akkor ez ellenállást vált ki belőle, és nehezebben változtatja meg attitűdjeit. Ez persze azt feltételezné, hogy abban az esetben, ha tudjuk, hogy egy múzeumban található Apolló-torzó, vagy egy csonka szillogizmust használó szónok akarja előidézni életünk megváltoztatását, akkor ez kevésbé hat, mintha egy nyitott platón szállított Apollón-torzó „pillant" ránk, vagy egy véletlen találkozás során barátunk vagy üzletfelünk használ egy csonka szillogizmust meggyőzésünkre. William J. McGuire (2001, 71–97) attitűdváltozásról szóló vizsgálódásai arra a következtetésre jutnak, hogy a meggyőzési szándékra való figyelmeztetés növeli a meggyőzés erejét. Az emberek nem szeretik, ha könnyen rászedhetőnek tekintik őket, és az előzetes figyelmeztetetés lehetővé teszi számukra, annak szimulálását, hogy már korábban is magukénak vallották a meggyőző fél által közvetített nézeteket. A meggyőzési szándékra való utalás önmagában is képes megváltoztatni az attitűdöket. A megelőlegezett változás lehetővé teszi a meggyőzendő fél számára, hogy ne érezze könnyen befolyásolhatónak magát. Eljátszhatja, hogy már a meggyőzés előtt is azonos álláspontón volt az üzenet közvetítőjével. Vagyis az Apollón-torzó megpillantása előtt is meg kívánta változtatni létét, valójában a szobor megtekintése nem idézett elő benne kognitív disszonanciát. A csonka szillogizmust használó szónok sem érvelési képességinek köszönheti meggyőzésbeli sikerét, hanem annak, hogy már eleve egyetértettünk vele. A megelőlegzett attitűdváltás biztosabban bekövetkezik, ha a tárgy nem érzelmi jellegű és az attitűdváltás valami megismerésbeli dologra irányul. Az érzelmi vonatkozású estekben bekövetkezett változás érzékenyebben érint bennünket, mint az új dolgokra való nyitottság. Kevésbé ismerjük el, ha valaki az érzelmeinkre tud hatni, mint azt, ha képes valami eddig számunkra ismeretlen összefüggésre rávezetnie bennünket. Biztosabban bekövetkezik az előzetes attitűdváltás, ha az üzenet közvetítőjét különösen meggyőző erejűnek tartjuk. A Rilke-verset olvasó befogadó számára a költő, iskolai tanulmányainak hatására, nyilván nagy meggyőző erővel bír, és a mű olvasása arra készteti, hogy elgondolkozzék életén, és ha éppen abban az élethelyzetben van, törekedjék annak megváltoztatására. Nagyobb esély van az előlegzett attitűdváltásra, ha a meg-

győzni kívánt személy eredeti vélekedései ismeretlenek, hiszen ez lehetővé teszi számára, hogy olyan kiinduló álláspontot foglaljon el, amilyet akar.

Gyakran akkor lép fel a kognitív disszonancia, amikor úgy döntöttünk, hogy megváltoztatjuk az életünket. Italo Calvino A nemlétező lovag című regényének elbeszélője olykor apáca, máskor pedig lovagi páncélba bújó amazon. „Egy kicsit kiruccanok a csatamezőre vagdalkozni és szerelmeskedni…egy kicsit bezárkózom valamelyik klastromba el-eltöprengem azon, ami velem megesett…" A fiatal Raimbaud lovag hatására azonban úgy dönt, hogy többé nem jön vissza a kolostorba, hanem örökké mellette marad. „Jövök már, Raimbaud. Nem búcsúzom senkitől, még a fejedelemasszonytól se. Már ismernek. Tudják, hogy bajvívások s csetepaték, ölelések és csalódások után mindig visszatérek a kolostorba. Ám ezúttal másként lesz… Másként…" A nehéz döntéseket követően szinte mindig disszonanciát élünk át. Azért van ez így, mert a választott alternatíva sohasem tökéletes, és az elvetett lehetőség is gyakran rejt magában pozitív értékeket. Calvino regényében az igaz szerelem ígérete és a hősi életforma áll szemben a magányban megtisztuló, önmagának és másoknak érdekes történeteket mondó gondolkodó kontemplatív életvitelével. A történetet író apáca úgy dönt, kilép ebből a szerepéből, ezáltal magából a történetből is. Ott van vége a narratívának, amikor az írója lemond az írásról és végleg lovagként kívánja élni életét szerelmese mellet. A döntés tehát drámai: ami következik az nem más, mint élet a történetmondás befejezése után. Az, hogy végleg a csatamező lovagnője lesz, összeegyeztethetetlen azzal, hogy vezeklés gyanánt izgalmas történeteket író apáca maradjon. Ahhoz, hogy megszüntesse a döntésből adódó kognitív disszonanciát, el kell hitetnie magával, hogy a magányba zárt lélek fikciói túlságosan vértelenek a valósághoz képest. A párkapcsolatból származó örömök meghaladják az alkotásból eredő boldogságot, a magányos történetmesélés izgalmát. El kell hitetnie magával, hogy a kettő mindig több, mint az egy, hogy a magányos elbeszélő alakja átváltozatható egy valódi szerelmespár egyik szereplőjévé. Biztosnak kell lennie abban, hogy a választott lovag tényleg rászolgál a szerelmére, hogy közös kalandjaik során mindketten gazdagodni fognak, és hogy ezek a kalandok nem fulladnak unalomba egy idő után, hanem örökké tartanak majd.

A meggyőzés egyik hatékony módja a kognitív disszonancia felkeltése, majd pedig olyan vélekedésekre való direkt vagy indirekt rávezetés, amelyek

a befolyásoló előzetes szándékainak megfelelően oldják a disszonanciát. A rilke-vers, illetve Calvino A nemlétező lovag című kisregénye kognitív disszonanciát idéz elő a befogadóban, és megoldást is kínál: a múlt helyett radikálisan a jövőt kell választania. A rilke-szonett a maga tömörségével hat, akár egy csonka szillogizmus. A kisregény pedig egy történet elmondása révén világít rá arra, hogy másként kell ezután élni. Az új élet kitörés önnön tudatunkból, „mely fantasztikus ábrándok felhője" vagyis az önmagunkban való elveszés és izoláció eszközét úgy kell átsrukturálnunk, hogy eljussunk a valóságig, amely túlmutat esetleges, egyéni céljainkon. Ebben az esetben nem manipuláció, hanem meggyőzés alanyaiként viselkedünk: kilépünk önző önmagunkból és Janus-arcunkat a jövő felé fordítjuk.

A manipulációnak a kognitív disszonancia mesterséges előidézésén túl van egy direktebb és radikálisabb módja: az agymosás (vö. Streatfeild, 2007). Számos pszichátriai kísérletben kísérleti nyúlként kezelték embereket az Egyesült Államokban az 1950-60-as években. Ezek a furcsa beavatkozások a koreai háború befejezését követő 1953-as tűzszünet után kezdődtek. A tűzszüneti megállapodás eredményként kiszabadult amerikai katonák különös tüneteket figyeltek meg az amerikai katonaorvosok. A foglyok hazatérésüknek egyáltalán nem örültek, hanem apatikusan viselkedtek, még hosszú idő után újra látott családtagjaik látványa se okozott örömet számukra. A szakembereknek az volt a véleményük, hogy a foglyokat súlyos mentális károsodás érte a fogolytáborokban (Lemov, 2005). Ennek hatására a CIA támogatásával kísérletbe kezdtek. Abból a hipotézisből indultak ki, hogy ha a betegeket speciális, ingerszegény környezetben tartják, akkor újrakondicionálhatják agyukat. Lemov úgy véli, hogy az agymosásra irányuló kísérletek a XX. század tudományos gondolkodását meghatározó pozitivizmuson alapultak. Auguste Comte elmélete szerint az emberek anyagi környezetük termékei, azaz a társadalmak tudományosan befolyásolhatóak. Márpedig, ha az emberi viselkedés kontrollálható, kik is lennének alkalmasabbak erre, mint a tudós technikusok.

A kísérleteket végül a hatvanas években abbahagyták, ugyanakkor a materialista determinizmus gondolata tovább él. Lemov a személyiségtorzító kísérletek folytatásának véli korunk reklámstratégiáit, illetve azokat a módszereket, amikkel egy bevásárlóközpontban vásárlásra próbálják ösztönözni a betérőket.

> A reklám a bűnös fajtájú fogyasztást tömegesen kikényszerítő eszköz, melyet elsősorban a városiasodás és a XX. század információ-megjelenítési technikái (színes TV, nagy plakátok, színes nyomtatás, hatékony posta, központi műsorszórás stb.) tettek kifizetődővé. Észlelhető az emberek idomulása az új fejleményhez, de még nem dönthető el, hogy ez a termelők és a többi ember közötti kiéleződő konfliktushoz (csömörhöz), vagy pedig egy kollektív, öngerjesztő, önkábító, természetpusztító zsákutcához (a véghez) fog-e vezetni.
>
> *Dőry István:* Cégér – reklám – agymosás

A reklám tehát egy szuper-holon, amely bizonyos nézőpontból szemlélve totális azonosulásra kényszeríti a fogyasztó-holonokat, vagyis kimossa az agyukból a holarchikus tudatosságot. Egy másik olvasatban viszont növeli a fogyasztók autonómiáját, nagyobb önreflexióra készteti őket.

Részben ugyanez a determináló szándék jellemzi a szociológiai és közgazdasági gondolkodást is. Azaz, továbbra is él a nézet, hogy az emberek az élet legfontosabb területein azonos válaszokat adnak a hasonló ingerekre. Az agymosás problemetikája fontos szerepet kap Alfrede Mele *Autonomous Agents* (1995) című könyvében, melyben a szerző megkülönbözteti az autonómiát az úgynevezett heteronómiától. Utóbbiról szerinte akkor beszélhetünk, amikor az adott személy döntéseit részben mások befolyásolják. Amennyiben saját céljaik érdekében akarják használni a másik személyt, akkor agymosásnak vetik alá. Ha a tanárok céljaikat megvalósítva etikus agenssé tesznek bennünket, akkor nevelésről és nem manipulálásról beszelhetünk. Mere szerint ezzel szemben az agymosás értéktervezésű, ilyenkor azért manipulálják az emberek képességeit, hogy uralkodhassanak mentális életükön (Mele, 1995, 166–7). A heteronómia és az autonómia dinamikus viszonyának bemutatása céljából (Mele elképzelését némileg módosítva) egy gondolatkísérletet mutatunk be az olvasónak (Dennett, 2003). Képzeljük el, hogy a Szárnyas fejvadász című film női főszereplőjének, az android Rachelnek van egy kópiája, Rachel I. (Dickie azonos című regényében egy adott típus egy példánya), és ők egy valódi ikerpárnak, Rachel II-nek és III-nak a pontos másolatai. Tegyük fel, hogy pszichológiai értelemben mind a négyen azonosak, de Rachel I agymosó programozáson, Rachel III pedig agymosáson ment keresztül, vagyis míg Rachel és Rachel II autonóm ágens,

addig ikertestvéreik csak látszólagos autonómiával bírnak, valójában etikai értelemben inautentikusak. A kérdés az, hogy mi történne akkor, ha Rachel I és III tudomására jutna a valóság: innentől kezdve autonóm ágenseknek tekinthetők? Tegyük fel, hogy Rachel I autonóm módon viszonyulna múltjához, Rachel III viszont heteronóm módon. Mi következne ebből? Az, hogy az azonos ideig tartó, ugyanazokat a pszichológiai diszpozíciókat eredményező agymosó program, illetve agymosás ellenére nem jósolható meg csak statisztikailag, hogy az ágens következő döntése autonóm vagy heteronóm lesz-e. Ez nem meglepő és elszomorító, hiszen az autonómia olyan diszpozíció, mint például az okosság vagy az eredetiség. A fontos az, hogy az erkölcsi, illetve esztétikai értelemben jelentős döntései általában autentikusak legyenek. Mivel Rachel I és III arra vannak programozva, illetve nevelve, hogy elfogadják a helyzetüket, vagyis az agymosó előzetes, ámbár számukra rejtett céljait, Rachel I autonómiája valószínűleg látszólagos, olyan mint egy rossz sportoló egyetlen kiugró eredménye, vagy egy tehetségtelen diák váratlanul jó dolgozata.

Tegyük fel, hogy az agymosás két áldozatának – akik a gondolatkísérlet kiinduló feltétele alapján éppen olyan nyitottak, rögeszméktől mentesek és kognitive hajlékonyak, mint autonóm testvéreik – csak évek múltán mondják meg az igazságot, és előtte meglehetősen sok valódi, a testvéreikkel megegyező erkölcsi, illetve esztétikai döntést kellett hozniuk. Ebben a helyzetben a csak látszólagos nyitottsággal és flexibilitással rendelkező heteronóm kreatúrák is autonómmá válhatnak az idők folyamán. Azokban a társadalmakban, ahol a nyitottság, a kreatív esztétikai és erkölcsi döntések értékesek, ott az ezen értékek szimulálására programozott robotok vagy agymosáson átesett emberek is kreatívvá válhatnak, a megfelelő tapasztalatok következtében. Az eredeti stílust szimuláló modor stimuláló környezetben, könnyen (de nem szükségképpen) stílussá válhat. Az önmagát tanítani képes fugaíró program, ami eleinte csupán a programozó elképzeléseinek tolmácsolója, (megfelelő „környezetben") a későbbiekben zeneszerzővé lehet, mely műnek csak metaszerzője a programozó. A „értéktervező" eredeti szándékait felülírhatják azok a komplex döntési helyzetek, amik megoldása során az agymosás áldozatából autonóm ágens válik. És természetesen mindez fordítva is lejátszódhat: vagyis a stílus modorrá válhat, az eredetiség kiürülhet, önidézgetéssé alakulhat. A kötelességekből levezetett morális döntések jó

része nem kreatív, mégis autonóm, viszont a kreatív etikai döntések szükségképpen autonómak, vagyis a személyiség etikai és esztétikai értelemben akkor autentikus, ha képes kreatív döntésekre is. Spark The Prime of Jean Miss Brodie című regényében a fasiszta morált követő Miss Brodie agymosásnak veti alá tanítványait, de mivel a nyitottságot, a szabadságot és az individualitás melletti elkötelezettséget propagálja nekik (vagyis etikai értelemben kreatív) lehetővé teszi, legalábbis legtehetségesebb tanítványa Sandy Stranger számára, hogy autonóm ágenssé válva megírja A közhely színeváltozása című, a morális percepcióról szóló tractátusát.

Amikor a Szárnyas fejvadász című filmben Rachel a zongorázás közben, Deckard családi fotóit nézegetve azon töpreng, hogy valódi emlékekkel rendelkező ember vagy andorid, Deckard rövidre zárva a kérdést azt válaszolja neki, hogy „szépen játszol". Ebben a kijelentésben implicit módon benne van, hogy mindegy, hogy Rachel álemlékekkel rendelkezik-e vagy valódiakkal, nem számít, hogy a zenéhez való érzéke valódi oktatás vagy csupán programozás eredménye: a lényeg az, hogy autentikusan zongorázik, esztétikai döntései kreativitásról tanúskodnak.

A gondolatkísérletbeli Rachel II a nevelés eredményeként nyitott, rögeszméktől mentes, és flexibilis, míg Rachel a programozásnak köszönhetően ilyen. Mindketten a külvilágba projektálják kreatív döntéseiket, a kötelességeket is magukévá tették, vagyis szabadon követik a bennük foglalt célokat. Ezzel szemben Rachel I az agymosás eredményeképpen, Rachel III pedig az agymosó program következtében vált nyitottá, rögeszméktől mentesse és flexibilissé, miközben látszólagos projekcióik valójában olyan introjekciók, amelyeket nem szabadon választanak, csupán elhitetik velük agymosóik. Kreatívnak látszó erkölcsi és esztétikai döntéseik hasonlítanak ahhoz, mintha valaki másokat idézve azt hiszi, hogy azok az ő eredeti gondolatai.

A gondolatkísérletben tehát az különbözteti csupán meg az agymosás áldozatát a kreativitásra nevelt ágenstől, hogy hazudnak neki, és mindezt eltitkoljak előle. Mele azt sugallja, nagyon fontos, hogy az autonómiára való nevelés során ne hazudjunk egymásnak. A tanároknak nem szabad eltitkolnia valódi céljaikat, és akkor a nyitottsághoz és flexibilitáshoz vezető folyamat autonómiát eredményező nevelésnek tekinthető. Az ontológiai coching szerint, ha hazudozásaik ellenére nyitott és kreatív ágenseket nevelnek, és ha a közerkölcs, illetve a közízlés a kreatív etikai döntéseket pre-

ferálja, akkor a heteronóm személyiségek autonómmá válhatnak. Talán legjobb példa Oidipusz király este, aki az agymosásának köszönhetően folyamatosan heteronóm, de kreatív döntéseket hoz (többek között legyőzi a szfinxet, a gonosz dalnokot), miközben tönkreteszi magát és az általa irányított közösséget. Amikor rádöbben arra, hogy agymosás áldozatává vált, némi megingás után autonóm ágensként választ.

Ha az agymosás és a nevelés között csak az a különbség, hogy az előbbi hazugságokat állít, és ezt eltitkolja, viszont nyitottá teszi az elmét, akkor az agymosás áldozatának csupán időre van szüksége, hogy átrendezze vélekedései hálóját, ami lehetővé teszi, hogy a valóságos világban autonóm módon dönthessen.

Tehát mindegy, hogy valódi oktatás vagy agymosás eredménye, a fontos a nyitottság, flexibilitás és az eltökéltség. Az autonómia és a potenciális autonómia között ebben a gondolatkísérletben csak az a különbség, hogy előbbi a nevelés és programozás eredményeként már eleve adott, míg utóbbi megfelelő tapasztalatok (kreatív döntések) réven válhat csak autonómiává. A nevelés és az agymosás elvben egyaránt nyitott, rögeszméktől mentes, hajlékony, de határozott személyiségeket eredményezhet. Csupán a tanár indítékai különböznek, az eredmény lehet azonos. A nyitottság mindig lehetővé teszi, hogy az agymosott rádöbbenjen arra, hogy nevelője saját céljaira használja, hogy minden monológja mögött dialógusok sora húzódik, és hogy a megkérdőjelezhető és megkérdőjelezhetetlen közötti különbségtételnek csak egy adott értelmezési keretben van létjogosultsága, vagyis ha nem is egy időben, de minden megkérdőjelezhető. Ráadásul az oktató, a mester, a sensei, a coach szándékai, akár egy művészé, szabadon értelmezhetők, többek között ez a szabadság magyarázza azt, hogy a nevelő vagy az agymosó szándékai, csak részben valósulhatnak meg. A lélekről való evolúciós felfogás lehetetlenné teszi, hogy úgy gondoljunk az *énre*, mint egy homunkuluszra, aki az adott személy összes cselekedetét irányítja, és akinek befolyásolása réven teljesen hatalmunkba keríthetjük az adott embert. A *self* nem egy entitás, amelyből a tudat származik, vagy ami az agyi folyamatokat irányítja, hanem ezeknek a folyamatoknak az eredménye. Sőt az én gyakorta elhagyja az agyat. Amikor fontos szerepet játszanak a kognitív folyamatok szabályozásában a vélekedéseket részben a környezet tulajdonságai konstituálják. Ilyenkor az elme kilép a világba. A neurológus Daniel

Wegnert idézi Dennett ennek alátámasztására: „Az emberek olyanná válnak, amilyennek képzelik magukat, vagy amilyennek, véleményük szerint, mások tartják őket" (Dennett 2003, 250). A szabad akarat nem valami megtételére való képesség, hanem annak tudása, hogy valami a nevünkben cselekszik.

Dick regényének a végén Rachel, az andorid bosszúból megöli Deckard drága pénzen vett valódi bárányát. Ezzel a gesztussal szimbolikusan az originalitásba vetett modernista hitet gyilkolta meg. Egy stílus szubsztrátumsemleges mintázat, amit éppen úgy élvezhetnek az androidok, mint az emberek. A tehetség kifejeződése, és persze nem a tehetség oka, ami nálunk embereknél részben genetikailag meghatározott. Ezek a mintázatok szabadon lebegnek a kulturális térben, nincsenek agyakba, papírokba rögzítve. Mindez szabadságunk záloga, szabadon interpretálhatjuk helyzetünket. „Minden lehetséges" mondja a művész, de „nem minden megvalósítható" válaszolja a mérnök. A címben feltett kérdés szándékosan provokatív, arra utal, hogy az eredetiség modernista mítosza semmivé foszlott, de ugyanakkor a dekonstruktőrök relativizáló kontextualizmusa sem járható út. Nem az a kérdés, hogy mérnökök legyünk-e vagy művészek.

Az Elektromos bárányokról álmodnak-e az androidok? címben az „álom" szó a művészetre, a képzelőerő szabad játékára utal, könyvünkben az „elektromos coach" pedig a determinált fizikai valóságra, a mérnöki pontosságra. Az evolúciós nézőpontból elbeszélt történet arról szól, hogyan tesz szabaddá minket, a nyílt társadalom polgárait egy buta algoritmus, miként válunk egyre bonyolultabb ön- és világreprezentációra alkalmas, ezáltal egyre szabadabb, saját stílusunkért felelős, öntudatos személyekké (elektromos coachokról álmodó örök coachee-kká), mi, a könyörtelen, ámbár bizonyos nézőpontból egyre stílusosabb determinizmusnak alávetett, személytelen gépezetek utódai.

Született kamaszok a technokultúrában

A számítógépes világháló lehetővé teszi a tudás szabad áramlását: legalábbis azon családok számára, amelyek bátran fejest ugorhatnak az információ digitális folyójába. Egyre szélesebbre nyílik a virtuális olló: vannak, olyan fiatalkorúak, akiknek alanyi jogon jár az információ (családi háttér, olvasás- és íráskultúra, idegen nyelvek elsajátítása), mások viszont, bármenynyire is szeretnék, nem részesülhetnek az információs társadalom áldásaiból. Azok az ifjak, akik hálópolgárokként élhetik mindennapjaikat, gyorsan felnőttekké válnak, míg az információtól elzárt felnőttekre, illetve gyermekeikre végzetes infantilizálódás vár: életfogytig tartó tanulás helyett lehetséges, hogy életfogytig tartó avulás. Az információelvonás „gyermekké tesz", az információ viszont felnőtté avat, függetlenül a biológiai életkortól, hiszen eltűnnek a felnőtt- és a gyermekkor határai a tudástermelés mindennapjaiban.

Ilyen értelemben is új középkorról beszélhetünk, hiszen a középkorban a felnőtt és gyermek közötti különbség nem volt annyira nyilvánvaló, mint az azt követő korszakokban. „A középkorban, az újkor kezdetén, s az alsóbb osztályok körében még sokáig, a gyermekeket, amint nem szorultak anyjukra vagy dadájukra (…) a felnőttek közé bocsátották. Nyomban bekerültek az emberek nagy közösségébe, együtt dolgoztak és játszottak társaikkal, idősekkel és fiatalokkal egyaránt". (idézi Nyíri, 2009)

Az újkorban létrehozott iskolák különítik el először radikálisan egymástól a nevelő felnőttet és a tanuló gyereket. Az iskola intézménye akkor vált

fontossá, amikor a társadalmi viszonyok már nem tették lehetővé a gyermekek számára azt, hogy spontán módon integrálódjanak a felnőttek világába (vö. Nyíri, 2009). Az írásbeliség elterjedésekor végleg szükségessé vált a széles körben elérhető oktatási intézmények létrehozása: az iskola a tudományokba való beavatás templomává válik, melynek felszentelt, aszketikus papja a tanár, majd később az alkalomadtán titokban bulvársajtót bújó profán tanárnő. Korunkban ismét a középkorihoz hasonló mintázatok lelhetők fel: az a tudástér, amelyben a gyerekek játszanak, tanulnak, révülnek azonos azzal a létszférával, melyben a felnőttek üzletet kötnek, tudást termelnek, információt cserélnek, adnak és vesznek, szórakoznak és kommunikálnak. Az új középkorban tehát a gyermekkor és a felnőttkor radikális szembeállítása irreleváns: a különbség az információval rendelkezők és az attól megfosztottak között áll fenn.

A hálópolgárrá válás felnőtté avatás is egyben. A formális oktatás mellett az esetleges és informális tanulás is fontos szerepet játszik: a digitális folyó hullámain való evezés új és új kihívásokat teremt. A világháló nyitott, állandóan változó tanulási környezetté válik minden központi direktívától mentesen. Ebben az állandóan változó közegben együtt hajózik a digitális folyó hullámain szülő és gyerek. A tudatos és célirányos tanulás kiegészítve ezzel az új, spontán tanulással a hálózati ember új típusát eredményezi. Azok a családok, amelyek részesülnek mindebből, a nyertesek, az információtól megfosztottak pedig a vesztesek.

Az információ áramában született személység számára a valóság kvázi-mágikus megélésének, illetve egy neotörzshöz, szubkultúrához való tartozásnak, egyik fontos kelléke például a ruházat. „Az öltözködést a kultúra sok évszázados fejlődése alakította ki. A hidegtől való védelem mellett fontos szerepet játszott a viselet szimbolikus és mágikus jelentősége is" (Tarján, 2009).

Eredendően a ruha nem csupán óvta viselője testét, varázserővel is bírt, a gonosz szellemek ártó hatalmával szemben adott védelmet. Mágikus eredetűek a testdíszek és a különféle ékszerek is. A modern kozmetika elődje, a testfestés kitüntetett alkalmakhoz kapcsolódó rituális esemény volt. A hagyományos kultúrákban a ruha mindig kifejezte viselőjének társadalmi státuszát, életkorát, származását. Az adott társadalmi rétegen belül a ruhaviseletben fellelhető apró különbségek segítségével különültek el az egyes személyek. Az öltözködés változása együtt jár az értékek és a gondolkodás

átalakulásával. „Az öltözködés jelrendszere minden ismert társadalomban kitüntetett – bár sohasem egyedüli – terület volt a társadalmi különbségek és összetartozások kulturális jelek segítségével történő kinyilvánítására. Ennek kézenfekvő, praktikus oka van: a viselet az a kulturális jel, ami minden emberhez, minden környezetben, az ő külön megnyilatkozása nélkül is hozzárendelhető" (Valuch, 2009).

A serdülőkorba lépő homo informaticus gyerekek számára (egyebek mellett) azért fontos az öltözködés, mert egyrészt a ruhák megválasztásán keresztül képesek integrálódni a számukra vonzó kortársakhoz, másrészt ily módon jelzik szüleik számára, hogy a korábbi kapcsolatukat új alapokra szeretnék helyezni. A gyermekből serdülővé váló személyiség újrastrukturálása jól nyomon követhető az öltözködés változásában, a kulturális jelek tudatos megválasztásában. A szülőnek szembesülnie kell azzal, hogy gyermeke olyan identitást keres, amely esetleg nem illeszkedik a róla korábban kialakított képhez, nem passzol a szülő előzetes elvárásaihoz.

Játsszunk el azzal a gondolattal, hogy a gyermekből lett kamasz hirtelen hiphop ruhákat kezd hordani, és ezzel összhangban a szülő számára elviselhetetlen zenéket hallgat! A szülők nagy hibát követnek el, ha radikálisan visszautasítják a gyermekükben lezajlott változást. Akkor járnak el helyesen és intelligensen, ha megpróbálják megismerni azt a szubkultúrát, aminek mágikus ruhadarabjai ellepik gyermekük ruhásszekrényét. A jó szülő tehát beiratkozik a Bevezetés a hiphopba című internetes tanfolyamra, és szorgalmasan jegyzetel. A hiphop (alternatív írásmódban hip-hop vagy hip hop) a hetvenes évek egyik új (elsősorban afro- és latin amerikai gyökerű) nagyvárosi (New York-i) zenei műfaja, valamint kulturális mozgalma. A hiphop terminust vélhetőleg egy híres rapper, Keith Cowboy használta először. A legenda szerint egy éppen hadba lépő katonabarátját ugratta a hip-hop-hip-hop önfeledt ismételgetésével, amellyel viccesen a katonák menetelésének ritmusát utánozta. Később Afrika Bambaataa használta a hiphop terminust a hiphop zenét szerves részeként magába foglaló szubkultúra jelölésére. A hiphop nagyvárosi életforma, melyben együtt van jelen az etnikai hovatartozás kinyilvánítása, a modern technológia táguló univerzuma, a nagyvárosi életforma által inspirál művészet és maga az egyszerre vonzó és taszító nagyvárosi élet. A hiphop mint kulturális mozgalom négy pillérre épül: 1. A break-, illetve a különféle utcai táncok; 2. A hiphop nagyvárosi

művészet, legtipikusabb formája a graffiti; 3. A DJ-k által mixelt zene; 4. Rappelés: nagyváros mélyen felszínes költészete. A hiphopban mint szubkultúrában lebegő kamasz jellegzetes ruházata: G-Unit Reebok cipő, Sir Benni Miles ing, kifordítható Sir Benni Miles átmeneti kabát, Akademiks nadrág, Ecko póló. A fenti ruhadarabok együttesen meglehetősen sokba kerülnek: vagyis a hiphop láthatóan nem adja ingyen magát, a szülőnek mind mentálisan, mind pedig anyagilag össze kell szednie magát.

A gyermeke által választott életforma elsőre bármennyire is idegen a szülő számára, megfelelő empátiával és kitartással belakható, megérthető és elfogadható. Nem az a cél, hogy ezentúl ő is hasonló ruhákban járjon, mint gyermeke, hiszen az nem lenne hiteles, ha nem következne addigi életvitelében, ízlésvilágából. A hálózati társadalom egyik neotörzse vagy szubkultúrája a hiphop, mely mint utcai technoköltészet fontos szerepet játszik a hálózat továbbszövése során. A mai tizenévesek szülei – akiknek, ha akarták, ha nem, énekelniük kellett a „Sződd a selymet elvtárs!", és a „Hej, te bunkócska te drága" című mozgalmi dalokat – nyilván kicsit furcsán érzik magukat a digitális forradalom mozgalmi dalait hallgatva, és nem könnyű tornacipős (hip-hop-hip-hop) kamasszá lett gyermekükkel együtt breakelni az állandó változásnak kitett jövő felé az „elágazó ösvények kertjében".

Ráadásul végig tudatában kell lenniük, hogy miután elkísérték gyermeküket a szubkultúra kapujáig, egyedül kell megtalálniuk a hazafelé vezető utat!

Persze kétszer nem koptathatjuk ugyanazt a flasztert, vagyis a változás és állandóság dialektikája jellemzi a végkifejlethez vezető utat is. Életünket lényegileg maghatározza az állandóság és a változás kényes egyensúlya (az öltözködésben, a divatban talán még tetten érhetőbb, mint valaha). A mindent átható változás ténye éppen akkor lett az európai tudat számára megtapasztalhatóvá, amikor az állandóság fogalmát sikerült megragadnia.

Egy rendszer (család, párkapcsolatban élők, szinglik és bármilyen szervezet) változatlanságát, paradox módon, gyakran a benne végbemenő változások idézik elő. Ugyanakkor a változások elmaradása miatt az adott szerveződés összeomolhat, azaz, a benne cselekvő ágensek akaratával szöges ellentétben, megváltozhat. Az állandóságra való törekvés tehát gyakorta a változás legfőbb motorjává válik. A rendszeren belüli változtatásokra irányuló szándékok viszont az adott szisztéma változatlanságának, rugalmatlanságának legfőbb okai lehetnek.

A rendszerből való kilépés megkerülhetetlen időszaka a serdülőkor, mely a gyermeki létből a felnőttkorba való átmenet. A kamasz-invázió óhatatlanul veszélyezteti a felnőttek világát, az idősebb generációk aggódnak, hogy esetleg nem képesek szabályozni a fiatalokat. A generációváltás során az állandóságnak és a változtatásnak van egy optimuma, mely nélkül az egyes generációk sem megújulni, sem korábbi értékeiket megőrizni nem lennének képesek. A kamaszoknak tudomásul kell venniük a családon túli világ elvárásait, le kell küzdeniük a számukra felállított akadályokat, át kell esniük felnőtté avatás kvázi-rítusain. Döntéseiket vállalni képes ágensekké kell válniuk, és ki kell alakítaniuk saját identitásukat, stílusukat, ízlésvilágukat. A folyamatosan identitáskrízisben élő kamaszkorra jellemző az „identitás avagy szerepkonfúzió". A kamaszkor a „szerepkísérletek" időszaka, a rendelkezésre álló szerepmodellek kipróbálásának szép új világa. Az identitás kialakulása azokban a korszakokban egyszerűbb, amelyekben kevesebb a minta áll rendelkezésre. Az identitáskrízis korábban a kamaszkor végeztével befejeződött, de az információs korszakban mindhalálig tart: vagyis a homo informaticus élete felfogható folyamatos kamaszkorként, melyben a szülők gyakorta éppen úgy kamaszként viselkednek, mint serdülő gyermekeik.

Az információs társadalom polgárai a gyermeki létből hirtelen olyan felnőttkorba lépnek, melyben potenciálisan mindig jelen van a rendszerből való kilépés mámorában élő kamasz, aki folyamatosan identitáskrízisben él, és fulladozik a média által kibocsátott adatszmogban. A családok létét állandóan veszélyezteti a bennük élő valódi és a kvázi-kamaszok lázadása. Posztmodern korunkban a családterapeutáknak választ kell adniuk erre a furcsa jelenségre, vagyis a családok elkamaszodásának tényére. A folyamatos identitáskrízis állapotában, vagyis az állandó változásban élő családok csak úgy maradhatnak működőképesek, ha a kvázi-kamaszlétben vergődő tagjai „felnőttként" képesek elfogadni azt, hogy folyamatosan veszélyben vannak: az identitáskrízis bármikor újra bekövetkezhet. A szülőknek meg kell tanulniuk olyan stratégiákat alkalmazni, amelyek révén alkalmassá válnak arra, hogy a felnőttkorra jellemző állandó értékek melletti elkötelezettségüket képesek legyenek legalább szimulálni. Például az öltözködésük, külső megjelenésük radikális megváltozás zavaró lehet a gyerekek számára, mivel azt üzenik, hogy ismételten identitáskrízisbe kerültek. Ilyenkor felmerülhet a család többi tagjában, hogy a hirtelen öltözködésváltozás egy külső személynek szól, aki veszély jelenthet a családra.

Tudomásul kell vennünk, hogy az információs sztrádán stoppoló felnőttnek látszó lények gyakran különféle identitáskényszerek elől menekülő kamaszok. Az otthon szimbolikus terében konstituálódó családokat a homo informaticusok nomád hordái váltják fel, akik filléres konyharegények olvasása helyett inkább kamasztáncot (break) járnak a digitális esőben. T. S. Eliot A szikla című költeményében a következő kérdést teszi fel: „Hol az Élet, mely életünkben elveszett? Hol a bölcsesség, mely tudásunkban elveszett? Hol a tudás, mely az információban elveszett?". Valamennyiünknek nagy gondot okoz az „adatszmogban" fuldokoló környezetünkkel, benne szeretteinkkel, szövetségeseinkkel közösen strukturálni az időt, „költőien lakozni" a technokultúrában. Túl sokan kereskednek álinformációkkal és előre gyártott identitásokkal, a pillanat megszállottjai, hiszen ami (vagy aki) ma érdekes az, holnap talán felejtésre lesz ítélve. Az „Én"-keresés labirintusában bolyongó kvázi-kamaszok számára Ariadne fonala a life coach, aki jobb pillanataiban képes megmutatni a folytonos változás mögötti (relatív) állandóságot: a született kamaszokban rejtező, olykor felelős döntésekre is képes felnőttet. Valamennyiünknek nagy gondot okoz az „adatszmogban" fuldokoló környezetünkkel, benne szeretteinkkel, szövetségeseinkkel közösen strukturálni az időt, „költőien lakozni" a technokultúrában. Castells szerint „a tér a társadalom kifejeződése". Az információs társadalom változásai a térről alkotott elképzeléseinkre is befolyással vannak. A mindig megújuló térben az állandóan alakuló közösségek (szervezet, család) a maguk teljességében tükröződnek. A tér az egymással szemben álló érdekek és értékek kifejezője is egyben, ebből a szempontból egyáltalán nem homogén. A különféle családok, párok, szervezetek stb. más-más módon konstituálják saját terüket, vagyis a társadalmi tér sok egymás mellett létező szubtérből áll. Az ontológiai coaching során ezeknek a szubtereknek a feltárása és újrakonstruálása a cél.

Kiborgián túl

Az utolsó fejezet jutalomjáték: mind az olvasók, mind pedig az írók számára. Reményeink szerint, ha eddig véletlenül nem sikerült, most egymásra talál coachee és coach. Játsszunk el azzal a gondolattal, hogy a coachee életét érdekesebbé tévő válaszok Kiborgiából jönnek, és a hozzájuk illeszkedő kérdések Kiborgián túlra vezetik a problémamegoldás során. Vagyis a megoldások olyan problémákat generálnak, amelyek hatására, újabb, még izgalmasabb válaszok érkeznek a jövőből. Olvasatunkban Kiborgia coaching-paradicsom, létszerkezetének feltárása mintául szolgál arra, hogy miként lehet a coaching során olyan ontológiákat gyártani és működés közben alakítani, amelyekben a válaszok adaptív kérdés-mutánsokat idéznek elő. Kiborgia az ontológia coaching részleteiben kidolgozott szerepjátéka, melyben a coachee-k avatárjai kiborgok.

Kiborgiai lakója a kiborg a kibernetikus organizmus rövidítésére szolgáló terminus. Olyan lényt jelöl, amely organikusnak és mechanikusnak a keverékeként a technológia fejlődésének köszönhetően egyre kifinomultabban és hatékonyabban használja képességeit. Az első kiborg Jean de la Hire 1908-ban írt regényében jelent meg, majd széles körben elterjedt a science fiction irodalomban. A Csillagok háborúja című filmben felbukkanó Darth Vader talán a legismertebb kiborg. Magát a kibernetikus organizmus terminust Manfred E. Clyent és Nathan S. Kline használta először 1960-ban, olyan embert jelölve vele, aki számára a technika lehetővé teszi, hogy földön kívüli körülmények között is esélye legyen a túlélésre. Kit Pedler 1966-ban képzeletben létrehívta a Cybermen fajt: tagjainak egyik jellemző vonása,

hogy a testükbe mechanikus részeket ültettek, a másik sajátosságuk, hogy érzelem nélküli, csupán logika által irányított lények. A kibernetikus organizmusról alkotott egyes definíciók szerint már a legkezdetlegesebb technikák is kiborgokká avattak bennünket, embereket. A korai őseink által ruhaként használt állatbőrök kibernetikus módosításai testünk felszínének, lehetővé téve, hogy jobban ellenálljunk a környezet változásainak egy olyan eszköz révén, amely a maga természetes valójában nem állt eleve rendelkezésre, hanem mesterségesen kellett viselhetővé tenni. Mai példával élve: a számítógép előtt ülve posztmodern kiborgokként fejleszthetjük, illetve növelhetjük szellemünk képességeit. Például memóriánkat, képzeletünket, számolási képességünket stb.

A filozófiában Donna Haraway (2005) feminista teóriájában jelent meg először nagyobb visszhangot keltő módon a kiborg mint olyan lény, amelynek léte megszünteti a természetes-mesterséges megkülönböztetést. Az ontológiai coachingban azért érdekes gondolatkísérleti alany a kiborg, mert léte felszámolja a természetes és a mesterséges (a coachee gondolkodását gyakran korlátok közé szorító) megkülönböztetést. Az emberek agyát megfertőző kulturális gének (mémek) mesterséges „vírusoknak" tekinthetők. A mesterségesen kitalált jelek használata révén váltunk kifinomult kommunikációra képes kiborgokká.

A kibernetikus organizmus terminust tágabb értelemben a kommunikáció és irányítás hálózatainak jelölésére is használják, így egy nagyváros, utak vagy számítógépek hálózata egyaránt tekinthető kiborgnak. Egy szervezet felfogható kicserélhető részekből (vagyis emberekből) álló kibernetikus organizmusnak: például egy hadsereg, egy focicsapat vagy éppen egy egyetem.

A coaching során létrehívott megoldástér mint Kiborgia a kiborgok orgiájának a helyszíne, olykor képzeletbeli hely, máskor maga az általunk is jól ismert valóság, vagyis a „mintha" szituáció paradigmatikus formája. A kiborgok az elvont formák keresése helyett az információk áramköreiben keringenek. Jelszavuk: „Ne zavard áramköreimet!" Információkkal és előre gyártott identitásokkal kereskednek, a pillanat megszállottjai, hiszen ami (vagy aki) ma érdekes az, holnap felejtésre lesz ítélve. Az információ a mindenük, jól informáltak arról, hogy mennyire alulinformáltak, hogy tudásuk részleges, töredékes, gyorsan avuló, hogy nyelvük esetleges, ők maguk pedig konstrukciók, diskurzusok által létrehívott fikcionális léttel bíró, mindhalálig változó identitások.

Kiborgiában az identitásgyártás paradigmatikus szervezeti egysége a posztmodern „gyártórendszer", ami maga is tekinthető kiborgnak. Ezekben a rendszerekben a tapasztalat hierarchiáját felváltja a képzelőerőé. A negyvenes-ötvenes éveiket taposó, tapasztalt kiborgokat nem véletlenül frusztrálja az őket követő X generáció, mely Xiting, Xpansiv and Xigent, vagyis izgalmas, törekvő és igényes (Kocsis és Szabó, 2000, 34). A legfontosabb az új tudás alkalmazásának képessége, az egyhurkú tanulással szemben (így szoktam eddig) az új mintázatokat és kapcsolatokat létrehozó duplahurkú tanulásra való alkalmasság (Kocsis és Szabó, 2000, 75). A posztmodern gyártószisztéma „kísérleti tanulógépezetként" működik az identitáspiacon, a „termékpiacon, a munkapiacon és a pénzpiacok egymást keresztező tökéletlen világában…" (Kocsis és Szabó, 2000, 76). Az általuk létrehívott gondolkodásmintázatok merőben új, láthatatlan struktúrákat alakítanak ki a tudás dinamikus áramoltatására. Az ontológia coaching során létrehívott fiktív kiborgok ezen struktúrák termelői és termékei is egyben, olyan holonikus rendszerek, amelyek a tudás- és identitástermelés komplex folyamatának részei és egészei. Kiborgia mint holonikus termelési rendszer a kiborgok létrehozásának automatizált mechanizmusa. Pontosabban: a kiborg egyszerre terméke és része ennek a gyártórendszernek. A kiborgok egy nagyobb egész (a természetes és mesterséges kiválasztódás) részeként konstituálódó, a környezetüket és önmagukat egyre komplexebb és rugalmasabb módon reprezentálni képes holonok. Kiborgiában a holonikus gyártórendszer fogyasztókat termel. Kiborgia, mint fogyasztói társadalom, abban különbözik az azt megelőző termelői társadalomtól, hogy tagjait elsősorban nem termelőkként, hanem fogyasztókként vonja be. Ahogyan Kiborgia „formálja tagjait, elsődlegesen és leginkább azt a fogyasztói szerep betöltésének szükséglete diktálja…"(Bauman, 2005, 222).

A coaching során életre keltett posztmodern kiborgok Szókratész kései utódainak tekinthetők, jól tudják, hogy nem tudnak semmit, de nem akarják azt bizonyítani, szemben Szókratésszel, hogy mások (mivel azt hiszik, hogy tudnak valamit) butábbak náluk. Kiborgia lakói számára a bölcsesség szeretete helyett fontosabb a siker, a méltó halál helyett a hosszú, változó identitásokban gazdag, élet, a kreatív munkából származó társadalmi státusz, a minőségi fogyasztást lehetővé tevő anyagi javak. Ebben már semmiképpen sem tekinthetők Szókratész kései követőinek.

Velük ellentétben Platón Szókratész védőbeszéde című dialógusának főhőse az istenség szolgálatára szenteli életét, mely tevékenységének következtében bölccsé válik. „És e miatt az elfoglaltságom miatt nem jutott időm sem a város ügyeivel, sem házi ügyeimmel említésre méltó módon törődnöm, hanem ezerszeres szegénységben élek az isten szolgálata miatt" (Platón, 1981a, 409). Isten szolgálata nagyon is konkrét tevékenység Szókratész esetében: az a feladata, hogy rávilágítson arra, hogy azok, akik azt hiszik, hogy tudnak valamit, nem tudnak semmit.

A történet jól ismert a Szókratész védőbeszédéből: barátja, Khairephon, elment egyszer a Delphoiba, ahol és megkérdezte a jósnőtől, Püthiatól hogy található-e a föld kerekén Szókratésznél bölcsebb ember. A válasz pedig az volt, hogy nem. Szókratész elgondolkodott azon, hogy vajon ezzel a kijelentéssel mit akart a jósnő közvetítésével kifejezni az isten. Abban egészen biztos volt, hogy ő maga nem bölcs, viszont az isten nem hazudhat. Sokáig nem volt képes megfejteni az isten üzenetét, míg rá nem talált a megfelelő módszerre, amely abból állt, hogy megpróbált önmagánál bölcsebb emberekkel találkozni, és meggyőződni arról, hogy valóban okosabbak nála. Az eredmény alátámasztotta isten szavait, hiszen az úgynevezett bölcsekről egytől egyig kiderült, hogy csak hiszik magukról, hogy bölcsek. Egy nagy becsben tartott államférfiról a vele való beszélgetés során kiviláglott, hogy „bölcsnek találja ugyan sok más ember, leginkább ő maga, valójában azonban nem az (Platón, 1981a, 407)." Mivel Szókratész megpróbálta bebizonyítani számára, hogy egyáltalán nem okos, a sértett férfiú az ellenségévé vált. Hasonlóan járt a költőkkel, a kézművesekkel, akik szintén azt hitték, hogy bölcsek, de Szókratész rávilágított, hogy nem azok, aminek következtében ők is ellenségeivé lettek. E vizsgálódások során meggyűlölték, rágalmakat szórtak rá, és bölcsnek titulálták, pedig ő tudta hogy nem az, hiszen egyedül isten lehet bölcs, aki „evvel a jósigével azt mondta, hogy az emberi bölcsesség keveset vagy éppenséggel semmit sem ér" (Platón, 1981a, 409).

A coach hasonlóan a filozófushoz, aki az isteni bölcsesség és az emberi butaság között közvetít, éppen úgy határsértő lény, mint Donna J. Haraway Kiborg kiáltványának (2005, 107–139) hőse. A posztmodern kiborgok azonban más határokat tekintenek semmisnek, mint Szókratész. Haraway szerint három határt is áttörnek. Az első az ember és az állat közötti határ eltörlése, a második az élő szervezet és a gép között fennálló különbség fel-

számolása. Korábban a gépek nem voltak képesek az önszabályozásra, a tanulásra, mára „viselkedésük" megtévesztően emberivé vált, szemben az emberekével, akik olykor nagyon is gépszerűen működnek. A harmadik határ a fizikai és a nem fizikai világ között szűnt meg. Haraway itt nem a tudat és az agy közötti szakadék felszámolódásáról beszél, hanem a technikai berendezések miniatürizálásából adódó változásról. A kiborg egyrészt fikció, a sci-fi filmek hőse, a technika fejlődését kísérő félelmeink és reményeink hibridlénye, másrészt mi magunk vagyunk, akik testbe implantált pace-makerekkel, inzulinpumpákkal, orrunkon szemüvegekkel, csontjainkban csavarokkal, fogtömésekkel, kezünkben mobiltelefonokkal, fülünkben fejhallgatókkal bolyongunk az egyre komplexebbé váló technokultúra útvesztőiben. A testünk tehát mind inkább egylényegűvé válik a különféle gépezetekkel. A Ghost in the Shell című kultikus anime szereplői csak a gépekkel való egybeolvadás mértékében különböznek tőlünk, nem pedig lényegi értelemben. Kusanagi Motoko őrnagynak csupán az agya és a gerincoszlopa eredeti. A csúcstechnológiának köszönhető teste munkaadójának a tulajdona. Másodlagos nemi jellegét tekintve nő, valójában nemtelen, határsértő lény, komplex neuronhálózat titánburokba zárva, mesterséges testben öntudatra ébredő emberi szellem. Az őrnagy a különféle kézifegyverek és a nagyvárosi harc nagymestere, aki a közelharcban szinte legyőzhetetlen, kiváló nyomolvasó, a hálózatok és a kriptográfia szakértője, a biztonsági rendszerek védelmének és feltörésének specialistája. Habár a megoldásra váró súlyos kríziseket magas szinten megoldja, a test-test elleni küzdelemben szinte legyőzhetetlen, identitása – Szókratésszel szemben, aki az isteni jóslat kifürkészésnek szenteli organikus egységnek tekinthető életét –, a legteljesebb mértékben bizonytalan. Ez a fajta identitás-válság jellemzi Ian M. Banks Emlékezz Phlebasra című sci-fijének főszereplőjét, illetve magát a regénybeli Kultúrát is. Ian M. Banks első Kultúra-regénye, az Emlékezz Phlebasra izgalmas parabolája az ontológiai coaching által az érvek szintjén megragadható, az identitásproblémára, a személyes azonosságra irányuló kérdéseknek. A Kultúra és az idiriek (vagyis az innovációra, illetve a hagyományra épülő társadalmak) közötti háború kellős közepén találja magát az olvasó, milliók halálát beteljesítő „frontvonalon". Az idiriek szent harcot folytattak, a kultúrabeliek, vagyis a sziporkázó gépek és a kevésbé tündöklő emberek, pedig „azért harcoltak, hogy megóvják szellemi-lelki békéjüket"

(Banks, 2005, 532). „A Kultúra nem egyetlen dolog, hanem minden egyes őt alkotó emberi egyén és gép", vagyis tekinthető kibernetikus organizmusnak (Banks, 2005, 185). A Kultúra egyik féltve őrzött szuperszámítógépe, egy Elme az általa irányított, majd a háború forgatagában találatot kapott űrhajóról csodával határos módon elmenekülve a Schar kietlen világának alagútrendszerében bujkál. Az idiriek nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy megtalálják, és tervvisszafejtés révén megértsék, valamint alkalmazzák az Elme létrehozását lehetővé tévő magas szintű tudást. A Kultúra mindent elkövet, hogy visszaszerezze, mielőtt az ellenség megkaparintaná. Az idiriek zsoldosaként az alakját változatni képes, önnön identitását gyakran elveszítő, majd megtaláló furcsa akcióhős, Bora Horza Gobuchul indul az Elme felkutatására. Odüsszeuszhoz hasonlóan őt sem csupán a külső célok elérése motiválja, hanem az, hogy tetten érje mindig változó önmagát. A regény arra a paradoxonra is rávilágít, hogy az elmosódó ének halmazából álló főszereplő csupán akkor válik jól megragadhatóvá, amikor küldetése bevégeztetett, vagyis meghalt.

Banks szerint önmagunk számára elérhetetlenek maradunk, csak mások képesek elmosódó pillanatfelvételeket készíteni rólunk. A bujkáló Elme is hasonló identitásproblémákkal küzd, mint az Alakváltó. „Volt azonban egy kevésbé releváns, mégis sokkal aggasztóbb probléma is, amit az Elme felfedezett. Ezt a következő kérdésben fogalmazta meg: kicsoda ő valójában?" (Banks, 2005, 221). „Nem az a lény, akinek gondolja magát, szólt a zavarba ejtő válasz. Mert tudta, hogy mostani énje soha nem lenne képes kigondolni mindazt a dolgot, amire régi énje képes volt. Értéktelennek érezte magát. Korlátoltnak, esendőnek és butának" (Banks, 2005, 222). A „természetes" közegéből kiszakított Elme csupán tökéletlen másolata önmagának, védtelen az őt szó szerint és metaforikusan keresőkkel szemben.

A galaxisok útvesztőiben önmagát elveszítő majd látszólag megtaláló olvasó a regény végén azonosulhat az Alakváltó ellenfelének és egyben szerelmének ük-ük-ük unokájával, aki költői babérokra törve, a high-techbe szerelmesen és terhesen, a múlta vesző Bora Horza Gobochul nevének hallatán (egy drón hívja így magát) kinyilvánítja a történetek iránti nagyfokú érdeklődését. A drón (egy speciális gép) az ifjú költőnő kérdésre azt válaszolja, hogy nem könnyű nevének eredetét elmagyarázni, mert túlságosan hosszú történetet kellene hozzá elmondania. A költőnő válasza megnyugtató:

„Szeretem a hosszú történeteket" (Banks, 2005, 553). És ez jól van így: eltűnő(dő) énjeink a hosszú történtekben megőrződnek, és az értő olvasás során életre is kelnek. Banks űroperájának címe (Emlékezz Phlebasra) Eliot Átokföldje című versének föniciai hajósát idézi, miáltal kapcsolatba hozza a magas kultúrát a populárissal. Eliot versében számtalan alakmás révén mutat be eltérő nézőpontokat, a világok és a beszélők különféle metszeteit. Az űropera hősei szintén ilyen alakmások, akik közösségi és egyéni célok között vergődve különféle stratégiák révén keresik legféltettebb és legillanóbb kincsüket: „éppeni önmagukat". Mire megtalálnák, el is veszítik az életükkel együtt. Eliot versében a föniciai hajós, Phlebas miután behajózta a világot a tenger fenekén végezte. Banks szerint előbb-utóbb mindannyian az Emlékezés óceánjának mélyén heverő phlebasok leszünk, csupán az életre keltő történetek adhatnak némi vigaszt számunkra.

Mind a Ghost int he Shell című film, mind pedig Banks sci-fije központba állítja a személyes azonosság filozófiai problémáját. A személyes azonosságról szóló diskurzus központi kérdése az, hogy mi a szükséges és az elégséges feltétele annak, hogy egy múltbéli vagy jövőbeli létező azonos legyen velem. Vannak egyéb izgalmas kérdések is a személyes azonosságra vonatkozóan. Ki vagyok én? Mikor kezdődtem? Mi történik velem, ha meghalok? Az individuális pszichológiai azonosságunkat egy ideig birtokoljuk, azután előbb vagy utóbb elveszítjük. Ezt követően kereshetünk újat, vagy személyes azonosság nélkül élhetünk tovább.

A személyes azonosságról szóló diskurzus egyik izgalmas gondolatkísérlete annak a szituációnak a következményeit vizsgálja, amelyben egy ember két agyféltekéjét külön-külön két új koponyába helyezik. A megválaszolásra váró kérdés, hogy az a személy, akinek az agyféltekéit két különálló testbe transzplantálták a műtétet követően megőrzi-e személyes azonosságát vagy sem. Három lehetséges válasz adódik:

1. A személy nem éli túl.
2. Az új személyek egyikeként éli csak túl.
3. Mindkét új személyben túléli a műtétet.

Derek Parfit a Personal Identity című cikkében elveti az első két lehetőséget. Az első azért nem elfogadható, mert implauzibilis azt gondolni, hogy ha

egy személy egyik agyféltekéjét új testbe ültetik, akkor túléli a műtétet, míg ha két új testbe kerül egy-egy féltekéje, akkor örökre megsemmisül.

A másik azért elfogadhatatlan, mert a helyzet szimmetriájából adódóan képtelenség eldönteni, hogy melyik új személy él tovább és melyik nem.

Parfit a harmadik eshetőséggel foglalkozik részletesebben. Úgy véli, ha a túlélés személyes azonosságot von maga után, akkor logikailag elfogadhatatlan két különféle személy tovább éléséről beszélnünk, ehelyett csupán egyét feltételezhetjük. Olyan személyét, akinek az agya történetesen két testben működik tovább. Vagyis egyetlen személyként létezik két testtel és megosztott elmével. A két testtel és megosztott elmével tovább élő egyetlen személy esete meglehetősen abszurdnak tűnik első hallásra: miként tudná tovább élni az életét az egy testben egy elmével bíró személy két testben lakozó két elmével? Gondoljunk arra az esetre, amikor a két test (és így a két elme) több ezer kilométerre él egymástól, eltérő körülmények és merőben más mindennapi kihívások közepette. Ha ez évekig tartana, akkor meglehetősen különböző emberekké válnának, különösen akkor, ha a gondolatkísérlet alanya fiatal személy lenne fiatal aggyal. Ekkor el kell ismernünk, hogy a két ember különbözik egymástól, ami azt a következtetést vonja maga után, hogy egy személy két különböző személyként élhet tovább, amit Parfit logikailag elfogadhatatlannak tartott korábban, legalábbis abban az esetben, ha elfogadjuk, hogy a túlélés egyúttal a személyes azonosságot is implikálja.

A „két emberben egy személy" elmélet elfogadása esetében radikálisan meg kellene változtatnunk a személy fogalmát. Ha az egyik ember megölné a másikat, vajon túlélné maga az eredeti személy? Tegyük fel, hogy egyik agyféltekénket tartalmazó test éhes a másik azonos időben nem. Ha mindkettő együtt személyes azonosságunk feltétele, akkor ellenmondáshoz jutunk, hiszen egyszerre kell éhesnek és nem éhesnek lenniük. Láthatóan paradoxont eredményez, ha nem különítjük el egymástól az azonosságot és a túlélést. Ezért Parfit azt javasolja, hogy ne tekintsük a túlélés előfeltételének a személyes azonosságot. Egy személy túlélhet két vagy több emberként anélkül, hogy megőrizné személyes azonosságát. Az eredeti személy túlélésének tehát nem feltétele személyes azonossága. A személy túléli a műtétet, de nem marad pontosan ugyanaz az identitása: vagyis nem azonos egyetlen a műtét eredményeként létrejövő, személlyel sem, miközben túléli az agyműtétet. Parfit a két különálló személyt az eredeti „leszármazott énjeinek"

nevezi. A gondolatkísérlet világossá teszi, hogy a túlélésről folytatott filozófia diskurzus nem azonos a személyes azonosságról szólóval. Az azonosság tehát nem szükségszerű része a túlélésnek, és az utóbbiról folyó vitának. Az azonosság jellemező vonása, Parfit véleménye szerint, a „minden vagy semmi": én vagy X vagyok, vagy nem X. Ezzel szemben túlélés fokozati kérdés, vita tárgyát képezheti, hogy mit tekintünk még túlélésnek. A lényeg, hogy valaki vagy valami mentálisan folytonos legyen velünk a jövőben, nem számít, hogy pontosan nem lesz azonos velünk.

A Ghost int he Shell főhőse, Motoko őrnagy a film végén egyesül egy másik kiborggal, vagyis két különböző személyből egy lesz. Ez hasonló ahhoz, mintha a gondolatkísérlet megfordításaként újra egyesítenénk egyetlen koponyában a két, hosszú ideig más környezetben működő agyféltekét. Motokó és a másik szereplő fúziójakor egybeszövődik a két mesterséges neuronhálózat, melynek eredményként tovább élnek mindketten egyetlen mesterséges testben, miközben elveszítik személyes azonosságukat. Amennyiben a személyes azonosság feltételeként valamiféle anyagi folytonosságot tekintünk, akkor kiborgia lakói joggal aggódhatnak identitásuk elvesztése miatt. Ha a pszichológia folytonosság a személyes azonosság szükséges feltétele, akkor szintén aggasztó a helyzetük, hiszen a különféle fúziók és fissziók eredményeként létrejövő „leszármazott ének" csupán a túlélés és nem a személyes azonosság biztosítékai. Banks Emlékezz Phlebasra című regényében szereplő Alakváltó is hasonló helyzetben van, hiszen folyamatosan változik identitása, miközben a regény végéig életben marad, vagyis túléli személyes énjeinek semmivé foszlását. A regény másik központi entitása egy Elme, mely miután megsemmisül az űrhajó, amelynek mintegy a gondolkodó lelke volt, bujkálni kényszerül. A menekülés során, megfelelő mennyiségű energiaellátás híján csupán árnyéka önmagának, vagyis elveszíti személyes identitását, miközben megőrzi szellemlétét.

Ghost in the Shell, az Emlékezz Phlebasra és a filozófiai gondolatkísérletek túlmutatnak önmagukon. Tekinthetünk Kiborgia lakóira úgy, mint olyan identitásokat váltó lényekre, akik számára ezek az identitások eldobhatok, vonzóbbakra cserélhetők, párhuzamosan élhetők. Kiborgia futószalagon gyártja és marketingeli az identitásokat, a halál nem más, mint a végtelen identitáscsere megszűnése. Mindezt nagyon pontosan ábrázolja Banks: „Mintha az összes ember, akit élete során megszemélyesített, az összes

szerep, amit eljátszott, az összes alak, amit magára öltött, a kómába esése után elszivárgott volna belőle, és magával vitt volna egy darabot az ő tulajdon énjéből, teljesen kiürítve ezáltal az Alakváltót" (Banks, 2005, 534).

Kiborgia mindennapjait a technikára való reflexió határozza meg. Költőin lakozik a kiborg a technokultúrában: „Szívünk a gépekben ver. Ez Erósz" (Heim, 2000, 198). A harmónia azonban csak látszólagos, mivel a kiborgok létének van egy nagy dilemmája:

> [M]inél természetesebb egy interfész, minél „emberibb", annál inkább alkalmazkodik a testhez és az elméhez, annál inkább alkalmazkodik a test és az eleme is a nem emberi interfészhez. Ennélfogva minél természetesebb az interfész, annál „természetellensebbé" s annál inkább kiborggá válunk mi magunk (Biocca, 2000, 191).

A különféle gépek interfészei harmonikusan illeszkednek testünk érzékeihez és mozgatórendszeréhez, ezáltal a gépekkel való szerelmünk gyümölcse: a mesterséges természetessé válása. Úgy tűnhet, mintha a technika rémségeitől megszabadulva visszanyerhetnénk eredetiségünket. Biocca szerint a látszat azonban csal, ugyanis eleve kiborgok vagyunk, vagyis a természetes és mesterséges szembeállítása nem releváns. A kiborg dilemmája már évezredek óta kísért: bármiféle eszköz (pl. kőbalta, ruha), a különféle jelek használata, egyszóval minden, amit az elme és a test kiterjesztésre használunk, beleértve a nyelveket is, kiborggá tesz bennünket. A technika emberi mivoltunk tükröződése, a világhoz való viszonyunk szabályozására tett kísérleteink eredménye, és nem valami tőlünk merőben idegen gonosz démon, aki becsap bennünket. Talán kezdettől fogva kiborgoknak teremtettünk, olyan lényeknek, akik természetükből adódóan különféle technikák révén próbálnak úrrá lenni a rájuk leselkedő veszélyeken. Gregory Bateson a környezet és a test viszonyát illetően háromféle lényt különböztet meg egymástól: az alkalmazkodókat, a szabályozókat és az extra szabályozókat. Az extra szabályozók „a testen kívül érik a homeosztatikus ellenőrzést, a környezet megváltoztatása és befolyásolása révén" (Biocca, 2000, 192). Az evolúció az extra szabályozókat szereti, vagyis azokat a lényeket, amelyek a környezet megváltoztatás révén növelik testi rugalmasságukat. Az embert tehát arra ítéli az evolúció, hogy olyan eszközöket, technikákat hozzon létre, melyek

lehetővé teszik számára, hogy mind jobban befolyásolni tudják viszonyaikat, tervezhetőbbé tegyék életüket, és ennek következtében szabadabb kiborgokká váljanak, mint elődeik. A szabadság ára a rendszer egyre bonyolultabbá és átláthatatlanabbá válása, ami kétségtelenül rémítő és könnyen démonizálható. Gondoljunk a sci-fik azon típusára, amelyben a gépek fellázadnak létrehozóikkal szemben, és átveszik a hatalmat. Véleményünk szerint Szókratész lényegileg nem abban különbözik korunk kiborgjaitól, hogy az ő testéhez nem simultak harmonikusan a gépek interfészei. (Platóntól megtudhatjuk, hogy a háborúban nehézfegyverzetben járt.) Kiborgia és a Lakoma résztvevői abban különböznek egymástól, hogy más ontológiai játszótéren játszanak.

Kiborgia lakói identitások termelői és fogyasztói: a halál számukra nem más, mint az identitásfogyasztás vége. A személyes azonosság nem feltétele a túlélésnek. Platónnak A lakoma című művében a filozófus Erósz papja, aki az istenek és az emberek között közvetít. Ez a közvetítő szerep határozza meg visszamenőlegesen is identitását. Az élete nem identitásfogyasztás, hanem közvetítés az istenek és az emberek világa között, mely bizonyosfajta identitást implikál. A Szókratész védőbeszéde című dialógusban Szókratész mint proto-coach az életét arra áldozza, hogy bizonyítsa isten bölcsességét, és az emberi butaságot. Személyes azonosságát ez a szerep konstituálja, ő azonos azzal, aki ezt a küldetést egészen haláláig kreatívan, bátran és következetesen végrehajtja. Az isteni kinyilatkoztatás (mely szerint Szókratész a világ legokosabb embere) egyúttal Szókratész személyes azonossága és a túlélése közötti egy az egyhez reláció létrehozója. Szókratész innentől kezdve egy személy: egy élet, szemben a kiborgok sok személy: egy élet relációjával. Szókratész sorsa az, hogy isten szavait bizonyítsa: már akkor is ez volt az identitása, mikor még nem tudott róla. A Platón által ábrázolt világban univerzális értékek találhatók, amelyek megragadás révén értékesebbekké válhatunk. Önző, partikuláris, izolált énünktől megszabadulva felemelkedhetünk a Jó ideájáig. Kiborgia lakóinak önmaguktól való menekülése reménytelen: újabb és újabb részleges identitás-fogyasztására vannak kárhoztatva.

A korábban bemutatott holonikus kiborggyártó-rendszer a szókratészi attitűdhöz jobban illeszkedő szisztémaként is leírható. Keretként William Jamesnek a vallásról alkotott, gyenge ontológiára épülő elképzelését használjuk: „a meliorizmus a megváltást nem tekinti sem szükségszerűnek, sem

lehetetlennek. Úgy kezeli, mint egy lehetőséget, amely mind nagyobb és nagyobb valószínűségre tesz szert, ahogy számosabbakká válnak a megváltás aktuális feltételei (James, 1981, 290). Kiborgián túl a holonok „a megváltás auktuális feltételeinek" javításán fáradoznak, és ez határozza meg identitásukat, nem pedig a puszta identitásgyártás, éntermelés és énhasználat. Minden holonnak autonóm módon és kreatívan kell eljárnia, hogy a kooperáció eredményeként egyre közelebb kerüljön a megváltáshoz. A holonikus gyártósor eszköz a „megváltás" aktuális feltételeinek javításához, ahhoz, hogy a rendszer fokozatosan meghaladja önmagát. Haraway Kiborg kiáltványa végén leszögezi: „én inkább kiborg lennék, mint istennő" (2005, 135).

Kiborgia, akár – Bruner (2005, 133) szerint – az irodalom, „a világot kevésbé rögzített, kevésbé banális, az újrateremtésre fogékonyabb hellyé" teszi. „Az értékeket átszűri az értelem és az intuíció finom fátyolán." Az ontológiai coching „ebben az értelemben a szabadság, a könnyedség, a képzelet, és igen, az értelem eszköze. Reménysugár „a ránk váró hosszú, szürke éjszakában."

Felhasznált irodalom

Adler, Alfred (1994) *Életünk jelentése* (ford. S Nyírő József), Kossuth, Budapest

Aarseth, Espen J. (2000) Ergodikus irodalom (ford. Kozma Zsolt), *Replika*, 40. 203–218.

András T. László és Kövecses Zoltán (1991) *Angol-magyar szlengszótár*, Maecenas, Budapest.

Attali, Jacques (2004) *A nomád ember*, All Print Kiadó Kft., Budapest.

Banks, Iain, M. (2005), *Emlékezz Phlebasra* (ford. Olasz Csaba és Totth Benedek), Agave Könyvek.

Bateson, G. (1972) *Steps to an Ecology of Mind*, London, Intertext.

Bateson, G., Jackson, D. D., Haley, J., & Weakland, J. H. (1956) Towards a Theory of Schizophrenia, *Behavioural Science, 1* (4).

Baudrillard, Jean (1996) A szimulákrum elsőbbsége In: *Testes könyv* I. Szeged, Ictus-JATE, (szerk. Kiss Attila, Kovács Sándor et al.) 161–193.

Bauman, Zygmunt (2005) A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig, *Replika*, 51–52.

Békés Vera (2009) A reziliencia-jelenség, avagy az ökologizálódó tudományok tanulságai egy ökologizált episztemológia számára, http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/Bekes_fehermarta.pdf (elérve 2009, 5, 27).

Biocca, Frank (2000) A kiborg dilemmája, *Replika*, 39.

Bourriaud, Nicolas (2007a) *Relációesztétika* (ford. Pálfi Judit, Pinczés Bálint), Műcsarnok, Budapest.

Bourriaud, Nicolas (2007b) *Utómunkálatok* (ford. Jancsó Júlia), Műcsarnok, Budapest.

Boyer, Pascal és Lienard, Pierre (2006) Why Ritualized Behavior? Precaution Systems and Action-Parsing in Developmental, Pathological and Cultural Rituals *Behavioral and Brain Sciences* 29: 1–56.

Borges, Jorge, Luis (1992) *A halhatatlanság*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
Bostrom, Nick (2003) Are you living in a computer simulation? *Philosophical Quarterly*, Vol. 53, No. 211, 243–255.
Bozóki András és Sükösd Miklós (1994a) *Az anarchizmus elmélete és magyarországi története,* Cserépfalvi, Budapest.
Bozóki András és Sükösd Miklós szerk. (1998) *Magyar anarchizmus*, Balassi, Budapest.
Bozóki András, Seres László és Sükösd Miklós (1994b) *Anarchizmus ma*, T-Twins Kiadó, Budapest .
Bruner, Jerome (2005) *Valóságos elmék, lehetséges világok* (ford. Ehmann Bea és tsi), Ú-M-K, Budapest.
Calvin, W. H. (1997) *A gondolkodó agy*, Kulturtrade Kiadó, Budapest.
Clark, Andy és Chalmers, David (1998) The Extended Mind, *Analysis* 58:10–23.
Crary, Jonathan (1999) *A megfigyelő módszerei* (ford. Lukács Ágnes) Osiris, Budapest.
Cusanus, Nikolaus (1999) *Tudós tudatlanság* (Ford. Erdő Péter), Kairosz Kiadó, Budapest.
Császi Lajos (2002) *A média rítusai*, Osiris, Budapest.
Damasio, Antonio, R. (1996) *Descartes tévedése* (ford. Pléh Csaba), AduPrint, Budapest.
Danto, Arthur (1996) *A közhely szineváltozása* (ford. Sajó Sándor), Kultutrade, Budapest.
Davidson, Donald (1993) Az irracionalitás paradoxonai (ford. Szummer Csaba), in Szummer Csaba és Erős Ferenc szerk. *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*, Cserépfalvi, Budapest, 159–180.
Davidson, Donald (1984) What Methaphors Mean, in *Truth & Interpretation*, Clarendon Press, Oxford, 245–264.
Deleuze, Gilles (2002) *Proust* (ford. John Éva), Atlantisz, Budapest.
Dennett, Daniel, C. (1991) *Consciousness Explained*, Penguin, London.
Dennett, Daniel, C. (1998) Speaking for Our Selves, in *Brainchildren*, Penguin Boos, London, 31–55.
Dennett, Daniel (1998) *Az intencionalitás filozófiája* (ford. Pléh Csaba és tsi), Osiris, Budapest.
Dennett, Daniel C. (2003) *Freedom Evolves*, Allen Lane, London.
Dennett, Daniel és Akins, Kathleen (2008) Multiple draft model, http://www.schol-

arpedia.org/article/Multiple_drafts_model (elérve: 2009. 07. 08).
Dick, Philip, K. (1993) *Álmodnak-e az androidok elektromos bárányokról?* (ford. Szántai Zsolt), Valhalla Páholy, Budapest.
Dőry István (2009) Cégér, reklám, agymosás, http://www.szepi.hu/irodalom/kedvenc/kc_043.html (elérve: 2009-07-09).
Eliade, Mircea (1996) *A szent és a profán* (ford. Berényi Gábor), Európa Könyvkiadó, Budapest.
Esslin, Martin (1967) *Az abszurd dráma elmélete* (Ford. Sz. Szántó Judit), Színháztudományi Intézet: Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
Ferenczi Sándor (1997) A szerelem a tudományban, in *Lélekgyógyászat,* Kossuth, Budapest.
Frankfurt, Harry, G (2008) A hantáról (ford. Lukács Laura), *Nagyvilág*, 7., 687–706.
Franklin, Benjámin (1989) *Számadása életéről* (ford. Bartos Tibor), Európa Könyvkiadó, Budapest.
Freud, Sigmund (1986) *Bevezetés a pszichoanalízisbe* (ford. Hermann Imre), Gondolat Kiadó, Budapest.
Goodman, Nelson (1976) *Languages of Art*, Hackett Publ., Indianapolis/Cambridge.
Goodman, Nelson (1978) *Ways of Worldmaking*, Hackett Publ., Indianapolis/Cambridge.
Greertz, Clifford (1994) Az ethosz, a világkép és a szent szimbólumok elemzése, in *Az értelmezés hatalma*, Századvég, Budapest.
Grice, Paul (2009) A társalgás logikája, http://philosophy.elte.hu/zvolenszky/grice.pdf (elérve 2009-04-07).
Gruber, Thomas (1993a) Towards principles for the design of ontologies used for knowledge sharing, in N. Guarino – R. Poli (szerk.) *Formal Ontology in Conceptual Analysis and Knowledge Representation,* Deventer, The Netherlands, Kluwer Academic.
Gruber, Thomas (1993b) A translation approach to portable ontology specification. 5. évf. (1993), *Knowledge Acquisition*, 199–220.
Gyurgyák János szerk. (1991) *Modern ideológiák: Anarchizmus*, Századvég, Budapest, (szöveggyűjtemény).
Haraway J. Donna (2005) Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években, Replika, 51–52.
Hasek, Jaroslav (2009) *Svejk* (ford. Réz Ádám) http://mek.niif.hu/01900/01951/html/index.htm (elérve 2009-04-09).

Hegel, G. W. F. (1979) Esztétika (ford. Tandori Dezső), Gondolat, Budapest
Heidegger, Martin (1989) *Lét és idő* (ford. Vajda Mihály és tsi.), Gondolat, Budapest.
Heim, Michael (2000) A kibertér erotikus ontológiája, *Replika*, 39.
Hofstadter, Douglas (1996) Gödel, Escher, Bach (Ford.) Typotex, Budapest.
James, William (1981) Pragmatizmus (Ford. Márkus György), in *Pragmatizmus*, Gondolat, Budapest, 119–300.
Kádár Botond és Monostori László (1999) Holonikus gyártás, fraktális vállalat, http://www.nkth.gov.hu/letolt/kutat/tep/termel/kadarmonostori.pdf (elérve: 2009-04-10).
Kahneman, D. (2003) A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality, *American Psychologist*, *58*, 697–720.
Kahneman, D., & Tversky, A. (1972) Subjective probability: A judgment of representativeness, *Cognitive Psychology*, *3*, 430–454.
Kocsis Éva és Szabó Katalin (2000) A posztmodern vállalat, Oktatási Minisztérium, Budapest.
Koestler, Arthur (2000) *Szellem a gépben* (ford. Makovecz Benjamin), Európa Kiadó, Budapest.
Kollár József (2000) *Hattyú a komputer vizén*, PPKE BTK, Piliscsaba.
Kollár József (2001) Tükörország Narcissusai, in Kampis György és Ropolyi László szerk. *Evolúció és megismerés*, Typotex, Budapest.
Kollár József (2005) A kiterjesztett elme mint holonikus rendszer, *Pro Philosophia Füzetek*, 2005/3 13–20.
Kollár József (2005) Álmodnak-e a diákok elektromos tanárokról? in Markója Csilla szerk. *Re-produkciók,* MAOE. Budapest.
Kollár József (2006) Az áramlások terei in *c:/kapi8/building as sculpture…*, SR Design Studio Bt. Budapest.
Kollár József (2006) Kiborgián túl, *eVilág*, október, 7–13.
Kollár József (2007) Született kamaszok a technokultúrában, *eVilág*, június, 42–44.
Kollár József (2009) A bullshit-ontológiai kreatív rombolása, *Médiakutató*, X. évf. 2. szám, 73–82.
Kövecses Zoltán (2000) The concept of anger: universal or culture-specific? *PSYCHOPATHOLOGY* 33:(4) 159–170.
Kövecses Zoltán (2005) *A metafora*, Typotex, Budapest.
Kundera, Milan (1992), *A lét elviselhetetlen könnyűsége* (Ford. Körtvélyessi Klára), Európa, Budapest.

Lakoff, George és Johnson, Mark (2003) *Metaphors We Live By,* University of Chicago Press, Chicago.

Lakoff, George (2006) *Ne gondolj az elefántra!* (ford. Pálvölgyi Lídia), Napvilág kiadó, Budapest.

Latour, Bruno (1999) *Sohasem voltunk modernek* (Ford. Gecser Ottó), Osiri-Gond, Budapest.

Lemon, Rebecca (2005) *World As Laboratory: Experiments with Mice, Mazes, and Men*, Hill & Wang.

Livingston, Donald W. (1998) *Philosophical Melancoly and Delirium*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

Lonergan, Bernard (1958) *A Study of Human Understaning,* New York, Philosophical Library.

Lyotard, J-F. (1993) A posztmodern állapot (Ford. Bujalos István és Orosz László), in *A posztmodern állapot*, Századvég, Budapest, 7–145.

MacIntyre, Alasdair (1999) *Az erény nyomában* (ford. Bíróné Kaszás Éva), Osiris Kiadó, Budapest.

March, James G. (2000) *Bevezetés a döntéshozatalba* (ford. Bolgár Judit és Olasz Enikő), Panem Kiadó, Budapest.

March, James G. (2005) A szervezeti választás szemeteskosár-modellje (ford. Alex Balalázs és tsi.) in *Szervezeti tanulás és döntéshozatal*, Alinea Kiadó, Budapest.

Maslow, Abraham (2003) *A lét pszichológiája felé*, Ursus Libris, Budapest.

McCraw, Thomas K. (2007) *Prophet of Innovation: Joseph Schumpeter and Creative*.

Destructio, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

McGuire, William, J. (2001) *Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája* (ford. Kiss Pasz.

kál és msi.), Osiris Kiadó, Budapest.

Mele, Alfred (1995) *Autonomous Agents: From Self-Control to Autonomy*. Oxford Univerity Press, Oxford.

Mele, Alfred (2009) Rational Irrationality, http://www.philosophersnet.com/magazine/article.php?id=735 (elérve: 2009-07-08).

Mérő László (2000) *Mindenki másként egyforma,* Tercium, Budapest.

Mithen, Stephen (1996) *The Prehistory of Mind: A Search for the Origin of Art, Religion and Science,* Thames and Hudson, London.

Morgan, Gareth (1986), *Images of Organistions*, Sage, London.

Morgan, Gareth (2009) A szervezetek mint politikai rendszerek (ford. Csapó Judit), http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Oktatasmenedzsment-Morgan-Erdekek (elérve 2009, 3. 30.)

Murdoch, Irish (1970) *The Sovereignty of Good* (ford. Lautner Péter). London: Routledge, 75–101.

Novak, Michael (1994) *A demokratikus kapitalizmus szelleme* (ford. Gieler Gyöngyi), General Press Kiadó, Budapest.

Nyíri Kristóf (2009) Információs társadalom és nyitott művelődés, http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/kutatas/nyiri/eotvos.htm#N_7_ (elérve 2009-06-02)

Parfit, D, (1971) Personal Identity, *Philosophical Review* 80: 3–27.

Petty, R. E. és Cacioppo, J. T. (1986) The elaboration model of persuasion, in Berkowitz, L. (szerk.) *Advances in experimental social psychology*, (vol. 19; 123–205), Academic Press, New York.

Pevsner, Nikolaus (1972) *Az európai építészet története*, Corvina Kiadó, Budapest

Platón (1984a) Szókratész védőbeszéde (Ford. Devecseri Gábor), in Platón összes művei I. Európa Kiadó, Budapest, 399–439.

Platón (1984b) A lakoma (ford. Telegdi Zsigmond), in Platón össze művei I. Európa Kiadó, Budapest, 943–1017.

Platón (1984c) Menon (ford. Kerényi Grácia), in Platón összes művei, Európa Könyvkiadó, Budapest, 645–724.

Platón (1984d) Állam (ford. Szabó Miklós), in *Platón összes művei II*, Európa Kiadó, Budapest.

Polányi Mihály (1992) *Polányi Mihály filozófiai írásai I-II.* (ford Beck András és tsi.), Atlantisz, Budapest.

Polányi Mihály (1994) *Személyes tudás I-II.* (ford. Papp Mária), Atlantisz, Budapest.

Pólya György (2000) *A gondolkodás iskolája*, Akkord Kiadó, Budapest.

Popper, Karl R. (2001) *A nyitott társadalom és ellenségei* (ford. Szári Péter), Balassi kiadó, Budapest.

Pratkanis, A. R. és Aronson, E. (1992) *A rábeszélőgép* (ford. Vámos Miklós), Ab Ovo, Budapest.

Proust, Marcel (1983a) *Az eltűnt idő nyomában I. Swann* (ford: Gyergyai Albert), Európa, Budapest.

Proust, Marcel (1983b) *Az eltűnt idő nyomában II. Bimbózó lányok árnyékában* (ford. Gyergyai Albert), Európa, Budapest.

Rodriguez, Sebastian és tsi. (2009) Modeling Holonic Systems with an Organizational approach, http://ftp.informatik.rwth-aachen.de/Publications/CEUR-WS/Vol-223/73.pdf (elérve: 2009-04-10).

Rorty, Richard (1993) Freud és az erkölcsi reflexió (ford. Vitézy Zsófia) in in Szummer Csaba és Erős Ferenc szerk. *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*, Cserépfalvi, Budapest, 181–208.

Rorty, Richard (1994) *Esetlegesség, irónia, szolidaritás* (ford. Boros János és Csordás Gábor), Jelenkor, Pécs.

Rorty Richard (1997) *Heideggerről és másokról* (ford. Vitézy Zsófia), Jelenkor, Pécs

Rorty, Richard (1998) *Megismerés helyett remény* (ford. Boros János), Jelenkor, Pécs.

Ryle, Gilbert (1999) *A szellem fogalma* (ford. Altrichter Ferenc), Osiris, Budapest.

Quine,W., V., O. (1985) Arról, ami van, in *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*, Gondolat, Budapest.

Ritzer, George (1993) *The McDonaldization of Society,* Pine Forge Press.

Ritzer, George (1998) *The McDonaldization Thesis: Explorations and Extensions*, London, SAGE Publications.

Ritzer, George (2009) Critiquing Creative Destruction, http://georgeritzer.com/docs/critiquing%20creative%20destruction.pdf (elérve: 2009-04-10).

Schank, Roger C. (2004) *Dinamikus emlékezet* (ford. Ragó Anett), Vince Kiadó, Budapest.

Schumpeter, Joseph A.(1942/1947/1950) *Capitalism, Socialism and Democracy,* NY: Harper and Brothers.

Searle, John (1983) *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind,* Cambridge University Press, New York.

Shusterman, Richard (2003) *Pragmatista esztétika* (ford. Kollár József), Kalligram, Budapest-Pozsony.

Schütz, Alfred (1984) Az idegen (ford. Hernádi Miklós és tsi.) in *A fenomenológia a társadalomtudományban*, Gondolat, Budapest.

Schütz, Alfred és Luckmann, Thomas (1984) A valóság társadalmi felépítése (ford. Hernádi Miklós és tsi.) in*, A fenomenológia a társadalomtudományban,* Gondolat, Budapest.

Schwartz, Richard C. (1995) *Internal Family System Therapy*, Guilford Press, New York.

Searle, John R. (2000) *Elme, nyelv és társadalom*, Vincze Kiadó, Budapest.

Simon, Herbert A. (1982) A heurisztikus döntések logikája (ford. Csontos László), in *Korlátozott racionalitás*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 195–219.

Skinner, B. F. (2004) *Szabadon fogva* (ford. Kemenes Inez), Magyar Könyvklub, Budapest.
Stephenson, Neal (2006) *Snow Crash (*Ford. Kodaj Dániel), Galaktika Fantasztikus Könyvek, Budapest.
Streatfeild, Dominic (2007) *Agymosás* (ford. Vida Edit és Szegedi Gábor), HVG Könyvek, Budapest.
Tarján Gábor (1993) Mindennapi hagyomány, 64, http://library.thinkquest.org/03oct/00572/htmls/ruha.htm (elérve: 2009-06-02).
Tarski, Alfred (1990) Az igazság szemantikus felfogása és a szemantika megalapozása, in *Bizonyítás és igazság* (ford. E. Bártfai lászló és tsi.), Gondolat, Budapest, 307–390.
Toffler, Alvin (2001) *A harmadik hullám* (ford. Rohonyi András), Typotex, Budapest.
Turkle, Sherry (1995) *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*, New York: Simon and Schuster.
Tversky, A., & Kahneman, D. (1973) Availability: A heuristic for judging frequency and probability, *Cognitive Psychology*, *5*, 207–232.
Tversky, A., & Kahneman, D. (1974) Judgment under uncertainty: Heuristics and biases, *Science*, *185*, 1124–1131.
Valuch Tibor (2004) A lódentől a miniszoknyáig – fejezetek a XX. század második felének magyarországi öltözködéstörténetéből, Corvina Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/loden/recenziok (elérve: 2009-06-02).
Vonnegut Kurt (2004) *Kékszakáll* (Ford. Kappanyos András), Maecenas Könyvkiadó, Budapest.
Watzlawick, Paul és tsi. (1990) *Változás* (ford. Pap Mária), Gondolat, Budapest.
Watzlawick, P. – Beavin, J. H. – Jackson, D. (1997) Az emberi kommunikáció pragmatikája, In Lengyel Zsuzsa (szerk.) *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris, 1997, 56–69.
Weber, Max (1982) *A protestáns etika és a kapitalizmus szellem* (ford. Gelléri András és tsi.), Gondolat, Budapest.
Wegner, Daniel (2002) *The illusion of conscious will*, Cambridge, MA: MIT Press.
White, Stephen K. (2000) *Sustaining Affirmation:The Strengths of Weak Ontology in Political Theory*, Princeton University Press.
Williams, Bernard (1985) *Ethics and the Limits of Philosophy*. Fontana, London.
Wittgenstein Ludwig (1992) *Filozófiai vizsgálódások* (ford. Neumer Katalin), Atlantisz, Budapest.

Wittgenstein, Ludwig (2004) *Logikai-filozófiai értekezés* (ford. Márkus György), Atlantisz, Budapest.

Wittgenstein, Ludwig (1995) *Észrevételek* (ford. Kertész Imre), Atlantisz, Budapest

Zalta, Edward N. (2009) szerk. The Definition of Lying and Deception, in Stanford Enciclopedia of Philosophy, http://plato.stanford.edu/entries/lying-definition/ (elérve: 2009-4-7).

Index

Aarseth, Espen, 173–174, 250
Adler, Alfred 147, 250
agymosás, 139, 183, 217–223, 254
Akins, Kathleen, 158, 254
Aronson, E., 127, 263
Attali, Jacques, 48, 99, 103, 250
autonómia, 8, 111, 113, 114, 118, 198, 219, 223
Bacsó Péter, 147
Banks, Ian, 240–242, 245–246, 250
Bateson, Gregory, 6, 31, 142, 144, 247, 250–251
Baudrillard, Jean, 89, 129–131, 134, 252
Bauman, Zygmunt, 238, 251
Beckett, Samuel, 67
Békés Vera, 11
Big Mac, 54, 66, 124, 128, 148
Biocca, Frank, 246–247, 251
blöff, 148
Borges, 26, 28, 94, 252
Borges, J. L., 26, 28
Bostrom, Nick, 131, 252
Bourriaud, Nicolas, 117, 251
Boyer, Pascal, 155, 252
Bruner, 249
bullshit, 41, 45, 126, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 143, 145, 148, 151, 258
Calatrava, Santiago, 27
Calvino, Italo, 215–216
Casstells, Manuel, 23–24. 26, 233
Chalmers, David, 83–84, 253
Clark, Andy, 83–84, 253
Comte, August, 217
Crary, Jonathan, 87–89, 253
Cusanus, Nikoaus, 109, 253
Császi, Lajos, 154, 253
Damasio, Antonio,170, 253
Danto, Arthur, 187, 190, 194, 195, 197, 253
Davidson, Donald, 149, 170, 253
Davis, Miles, 16
De Sade, 45
Deleuze, Gilles, 92, 98, 100, 254
de-mcdonaldizáció, 66, 69, 139, 151
Dennett, Daniel, 31, 82, 158, 171, 175, 177, 190, 219, 223, 254

Dewey, John, 45–46
Dick, Philip, 188–189, 224, 254
dinamikus emlékezet, 3, 4
dinamikus idő, 5, 8, 9, 10
Don Juan, 45
Eliade, Mircea, 17
Eliot, T., S., 233, 242
Esslin, martin. 67, 255
evolúció, 12, 45, 83, 89, 188, 196, 197, 247
Faust, 45
Fejes Endre, 151
Frankfurt, Harry, 128, 129, 136, 255
Franklin, Benjámin, 108, 255
Freud, Sigmund, 18
Geertz, Clifford, 40
Goethe, 87
Gogol, 2, 70, 79
Goodman, Nelson, 16, 31, 162, 193, 202, 255
Grice, Paul, 128, 255
Gruber, Thomas, 52, 157, 255, 256
gyakorlat, 15, 16, 17
Haraway, Donna, 236, 239, 249, 256
Hasek, Jaroslav, 134, 135, 136, 138, 143, 145, 256
hazugság, 129, 134–137, 138
Hegel, G., W.,F., 22
Heidegger, Martin, 136, 256
Heim, Michael, 246, 256
Herakleitosz, 25
hiperrealitás, 130, 133, 139
Hofstadter, Douglas, 196, 256
holarchia, 75, 79, 81, 85, 90, 184
Holmes, Sherlock, 16
holon, 70–78, 81–87, 123, 148, 183, 188, 189, 194, 200, 203, 218, 248
holonikus rendszer, 70, 75, 77, 78, 86, 257
információs társadalom, 2, 5, 6, 7, 11, 15, 17, 19, 21, 23, 99, 164, 226, 232, 233
ipari társadalom, 5, 6, 7, 10, 17, 20
James, William, 44, 106, 202, 248, 257, 259
Javor. Livia, 13
Kahneman, D., 36, 257, 267
kapitalizmus szelleme, 61, 108, 261
Kapitány András, 22, 27
kettős kötés, 6, 141, 142, 144
kiborg, 123, 235, 236, 237, 240, 246, 249, 251
Kiborgia, 235, 236, 237, 238, 245, 246, 247, 249
Koestler, Arthur, 11–12, 70, 85, 119, 148, 149, 171, 202, 203, 257
kognitív disszonancia, 209, 212, 215, 216, 217
Kosztolányi Dezső, 42, 44
Kövecses Zoltán, 127, 150, 250, 258
kreatív destrukció, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 111, 123, 148
Kundera, Milan, 42, 258
Lakoff, George, 9, 110, 258
Latour, Bruno40, 259
Livingston, Donald, 107, 259
Lonergan, Bernard, 68, 259
Lyotard, J. F. 40, 259

MacIntyre, Alasdair, 15, 31
March, James, 52, 259
Mártix, 8
Marx, Karl, 89
Maslow, Abraham, 182, 186, 187, 260
mcbullshit, 133, 147
McDonald's, 54, 66, 129
mcdonaldizáció, 61, 66, 69, 124, 133, 147, 148, 151, 152
mcdonaldizált, 62, 124, 132, 133, 139, 148, 189, 195, 197
McGuire, William, 214, 260
mcproletarizáció, 151, 152
mediáció, 2, 153, 157, 160, 161, 165, 166, 167, 168
mediátor, 157, 158, 160, 162, 165, 168
meggyőzés, 41, 199, 202, 204, 205, 208, 214, 216, 260
Mele, Alfred, 205, 218, 222, 260
mezőgazdasági társadalom, 2, 5, 6
modor, 128, 188, 191, 194, 196, 220
Morgan, Gareth, 54, 123, 261
Murdoch, Irish, 199, 200, 201, 205, 261
Novak, Michael, 107, 110, 261
Nyíri Kristóf, 226, 227, 261
Odüsszeusz, 183
ontológia,6, 8, 25, 26, 27, 28, 30, 40, 59, 67, 70, 74, 87, 92, 104, 107, 115, 117, 121, 123, 148, 152, 156, 162, 165, 170, 222, 234, 236, 240, 247, 249, 258
paradoxon, 141, 143, 145, 162
Parfit, Derek, 243, 244, 261
Petri György, 210, 211
Pevsner, Nicolaus, 22
Platón, 33, 115, 238, 239, 248, 262
Polányi Mihály 36, 262
Pólya György, 36, 262
Popper, Karl, 111, 115, 262
posztmcdonaldizáló, 63, 65, 124
posztmodern, 2, 5, 18, 20, 41, 130, 131, 132, 236, 237, 238, 239, 257, 259
pragmatista filozófia, 5, 10, 14, 44
Pratkanis, A. R. 127, 263
profán, 17, 19, 20, 21, 106, 227, 254
Proust, Marcel, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 254, 263
Quine, W. V. O. 39, 264
reziliencia, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 251
reziliens, 12, 13, 14, 15, 16, 17
Rilke, R. M. 212, 214
rituális, 40, 48, 58, 94, 154, 155, 228
rítus, 19
rítusok, 41, 154, 155
Ritzer, George, 5, 61, 63, 95, 264
Rorty, Richard, 44, 46, 103, 170, 189, 263, 264
Ryle, Gilbert, 16
Schank, Roger, 3, 4, 118, 264
Schumpeter, Joseph, 95, 260, 265
Schütz, Alfred, 53, 265
Schwartz, Richard, 178, 265
Shusterman, Richard, 15, 188, 189, 265
Simon, Herbert, 33, 70, 266

Skinner, B. F., 3
Starbucks, 63, 124
Stephenson, Neal, 165, 266
stílus, 187, 190, 194, 195, 197, 220, 224
Streatfeild, Dominic, 217, 266
szent, 17, 19, 20, 21, 40, 46, 106, 109, 119, 202, 240, 254, 255
Szent Ágoston, 28
szimuláció, 93, 130, 131, 133, 134, 135, 138, 143, 147, 148
Tarantino, Quentin, 2, 49
Tarján, Gábor, 228, 266
Tarsi, Alfred, 141
Toffler, Alvin, 5, 7
Tversky, A. 36, 257, 267
Valuch Tibor, 228, 267
Vonnegut, Kurt, 42, 267
Wachowski fivérek, 8
Watzlawick, Paul, 35, 145, 267
Weber, Max, 61, 267
Wegner, Daniel, 159, 223, 268
White, Stephen, 40, 268
Whitmant, Walt, 44
Williams, Bernard, 188, 268
Wittgenstein, Ludwig, 35, 99, 189, 195, 268
Zalta, Edward, 137, 268